

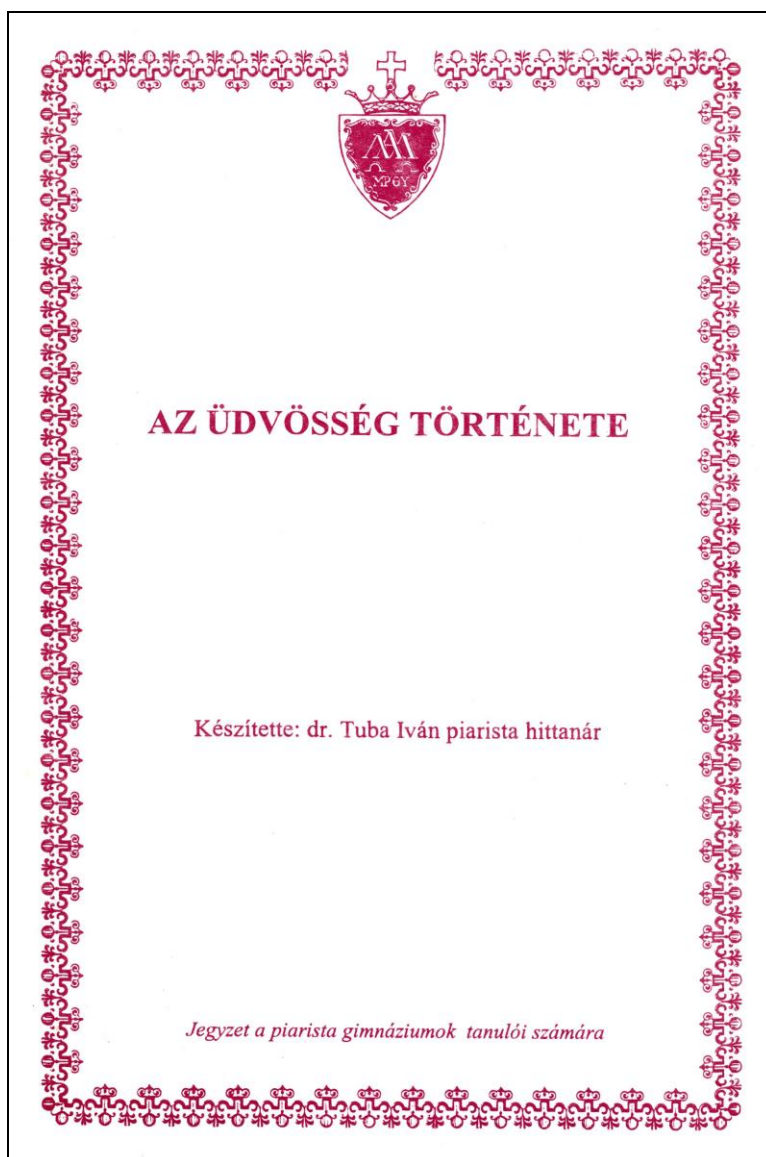
Tuba Iván

Az üdvösség története

Jegyzet a piarista gimnáziumok számára

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Tuba Iván
Az üdvösség története
Jegyzet a piarista gimnáziumok számára

Lektorálta:
Dr. Nemes György piarista

Nihil obstat.
Budapest, 8 Julii 1997
Dr. Adalbertus Fila
censor deputatus

Imprimi potest Nr. 160/1997.
Budapest, 9 Julii 1997.
Dr. Aemilius Kállay
provincialis

ISBN 978-615-6747-01-3

Kiadó: Felsővályi Ákos

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című gimnáziumi jegyzet elektronikus kiadása. A jegyzetet a budapesti Piarista Gimnázium jelentette meg 1997-ben. Az elektronikus kiadás a Piarista Rend magyarországi tartományfőnökének az engedélyével készült. Az elektronikus kiadást szabadon lehet használni lelkipásztori célokra. Minden szerzői jog a Piarista Rendé.

Tuba Iván gimnáziumi hittan jegyzetei

Egyházi alapismeretek
Lelkiélet és liturgia
A katolikus hit rendszere
Keresztény erkölcsstan
Az üdvösség története
A keresztény hit megalapozása és védelme

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés	5
1. § A történelem teológiája.....	5
2. § Az általános üdvösségtörténet.....	6
3. § A különleges üdvösségtörténet	7
Izrael útja Krisztusig	8
A. A héberek történelem előtti kora	8
4. § A patriarchák kora	9
5. § Az exodusz = kivonulás	10
6. § A honfoglalás kora.....	11
B. A héberek történelmi kora.....	12
7. § A törzsszövetség fénykora	12
8. § Izrael és Júda királyságainak története	13
9. § A babiloni fogság	15
10. § A judaizmus kora.....	16
11. § Palesztinai viszonyok Jézus idejében	18
12. § A Názáreti Jézus életpályája	19
Krisztus Egyháza a hellenista-római kultúrkörben	20
13. § Az új szövetség.....	20
14. § Az Ösegyház élete	21
15. § Szent Pál missziója a pogányok között.....	22
16. § A zsidó-kereszténység válsága.....	23
17. § Az első találkozás Rómával	25
18. § A Római Birodalom keresztényüldözése.....	27
19. § Találkozás a hellén bölcselettel	29
20. § A konstantini fordulat	30
21. § Harc a keresztény titkok megfogalmazásáért.....	31
22. § A nagy egyházatyák kora.....	33
23. § A szerzetesség kialakulása	35
24. § Róma és a keleti patriarkátusok	36
A keresztény-nyugati kultúra fölépítése.....	38
25. § A népvándorlás viharában.....	38
26. § A pápaság és a frankok szövetsége	40
27. § Mohamed és az iszlám	41
28. § A keleti kereszténység elszakadása	42
29. § A sötét századok (880-1050).....	44
30. § Küzdelem az Egyház szabadságáért.....	46
31. § Fegyveres zarándoklatok keletre	47
32. § A szerzetesség fénykora.....	48
33. § A középkori eretnekmozgalmak alapgondolatai	50
34. § Az inkvizíció	52
35. § A keresztény műveltség kivirágzása.....	54
36. § A pápaság lehanyatlása	56
A keresztény-nyugati világ fölbomlása.....	58
37. § Az Egyház a középkor alkonyán	58

38. § A reneszánsz pápák	60
39. § A vallási formák kiüresedése	62
40. § A reformáció előestéje	63
41. § Luther reformációja	65
42. § Svájc reformálása	67
43. § Az angol reformáció fázisai	68
44. § A reformáció sorsa Európában.....	69
45. § A katolikus restauráció	71
46. § A Trentói Zsinat	73
47. § A missziók hőskora	75
48. § A barokk egyházi élet áttekintése.....	77
A világegyház története az iparosodás korában.....	79
49. § A fölvilágosodás eszmevilága	79
50. § A fölvilágosult abszolutizmus	81
51. § A forradalmak kora.....	83
52. § Romantika és katolikus megújulás	85
53. § A pápaság új korszaka	87
54. § Az Egyház harca a liberális állammal	89
55. § A keresztény szocializmus kialakulása.....	91
56. § Az Egyház a totális diktatúrák árnyékában.....	93
57. § Klerikalizmusból az egyházi közösség felé	96
58. § A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat	98
59. § Az ökumenikus mozgalom.....	100
60. § Válság és remény.....	102
Függelék: Kalazanci Szent József élete	104
Időrendi áttekintés.....	109

Bevezetés

1. § A történelem teológiája

Isten az ember történelmében

A **történelem** térben-időben lezajló események összefüggő sorozata. Az egész világ szüntelen alakulóban van: minden létezőnek van múltja, jelene és talán jövője. Az emberalatti világ tehetetlenül sodródik az idő folyamában, az **ember** öntudatosan vesz részt a fejlődésben: alakul ugyan a körülmények hatására, de maga is formálja sorsát. Egyszerre tekint a múltba és a jövőbe: a múlt tapasztalatait fölhasználva építi jövőjét. Mivel egyetlen pillanatban sem tud egészen önmaga lenni, ezért egész életének folyása mutatja meg, micsoda is valójában.

Isten változatlan, ezért nincs történelme. De minthogy örök szeretetével az ember felé hajlik és szól hozzá, magára vállalta a történelmiséget is: belépett történelmünkbe, kinyilatkoztatását a történelem részévé tette. – Isten hozzánk lehajló szeretetének történetét mondjuk **üdvösségtörténetnek**.

A történelem értelmének kutatása

Az üdvtörténet a sok kusza szálból szövődő emberi történelem (van politika-, gazdaság-, tudománytörténet is) egy fonala. De ez a fonál mutatja meg az egész történelem **értelmét**, amelyet a történelembölcselek hiába keresnek.

„A történelem néha véletlen események káoszának, örvénylő folyamnak tűnik. Az egyik örvénytől, katasztrófától a másikig hömpölyög, a boldogság rövid kis szigetszüneteinek röpke közbeiktatásaival... A történelemben nem tűnik elő semmi értelem, semmi egység, semmi struktúra... Tervszerűséget keresni a történelemben, átszervezni a történelem egészét: képtelenség... A történelmi folyamat – mely váratlan eseményekben nyilvánul meg –, akár örökmozgó mechanizmusnak, akár százféleképp értelmezhető jelentésnek fogjuk is fel, mindig többértelmű marad, s ha rábízunk is magunkat, egészében megismerhető sohasem lesz számunkra” (K. Jaspers: Bevezetés a filozófiába).

A kinyilatkoztatás szerint a történelemben Isten üdvözítő terve bontakozik; az üdvtörténet megmutatja, miként vezeti és emeli magához Isten a történelemben küszködő embert-emberiséget.

Az üdvösség egész történelméről teljes áttekintésünk majd csak a végső ítéletkor lehet. A történelem értelmét mégis fölismerjük, ha csak Krisztusra szögezzük figyelmünket: ő Isten ránk ható erőinek „támadáspontja”. Ami előtte volt, őt készítette elő; ami után következik, csak a benne kapott értékeket bontja föl, tágítja világméretűvé az Egyház révén (prizma).

2. § Az általános üdvösségtörténet

Az üdvösség története a **világ teremtésével** kezdődik. Nem véletlenül tette végső szerkesztője a Biblia legelejére – Ábrahám, Izsák és Jákob története elé – a teremtéselbeszélést. A kozmosz létrehozása az első lépés annak az isteni tervnek megvalósulásában, amely majd az „új ég és új föld” teremtésében teljesedik (a világ az a porond, ahol az ember megvívja küzdelmét az örök üdvösségért).

Az anonim vallásosság kora

Hittétel: Isten minden embert üdvözíteni akar (vö. 1Tim 2,4). Tehát az első igazi emberrel kegyelmi kapcsolatba lépett, az pedig valamiképpen emberi választ adott.

Évszázadezreken át az emberek roppant primitív formában élhették meg vallásukat. A világ dolgai mögött sejtett erőket imával és áldozattal vagy mágiával próbálták elérni vagy befolyásolni. A gyűjtögető és vadászó életformának megfelelően isteneiket legtöbbször az élelemmel vagy az állatokkal hozták kapcsolatba. A sírleletek tanúsága szerint hittek az ember halál utáni fennmaradásában. Az összehasonlító néprajz megállapítása szerint mindenütt és minden kultúrfokon előfordul egy Legfőbb Lény hite is.

A vallásos kultúrák kora

Az utóbbi évtízezredben tért át az ember a földművelésre és állattenyésztésre. Ezzel együtt járt a helyhez kötöttség, munkafelosztás, közösségi tagolódás: egyesek fölszabadultak az irodalom és a művészet ápolására. Az új kőkorszak (*neolithicum*) kultúrája Kr. e. 3000–2000 táján virágzott.

Életükbe már mi is betekinthetünk; hallhatóvá válik az ember és Istene közti beszélgetés is, ami hitünk szerint sosem hiányzott. A köznapi szükségletek szolgálatától elkülönült az istentisztelet (templom, papság, áldozat, képek, imák, énekek). **Megfogalmazódott az emberek vallásossága**, de át is járta egész életüket.

A földműves kultúrákban főként természeti jelenségek személyesülnek istenekké (nap, hold, föld, zivatar, termékenység), a pásztorvallásokban jobban fölismerhető egy égi főisten tisztelete.

Az eltévelyedések (többistenhit, bálványimádás, emberáldozatok, üres formalizmus) ellenére kétségtelen, hogy Isten működött vallásos fejlődésükben, hogy előkészítse Fiának útját, aki vallási nyelven mondta el Isten üzenetét.

Minden okunk megvan föltételezni, hogy Isten kegyelme működik minden vallásban és történelmi képződményben: ebben az értelemben az üdvösség története *koextenzív* az emberiség történelmével, addig terjed, amíg az emberiség.

3. § A különleges üdvösségtörténet

Izrael világos monoteizmusa

A „választott nép” Kánaánban áttért a földművelésre, eredeti pásztor életmódjába átvette az agrárkultúra formáit. De életét annyira igénybe vette szabadító Istenük, Jahve iránti hűség, hogy ez kiemelte a henoteizmusból a következetes egyistenhitre, legyűrte a magasabb rendű földműveskultúra szakadatlan politeista kísértését.

Ezt az Istent nem kötik a földi lét korlátai (= *transcendens*), de szavával-tetteivel mégis irányítóan beavatkozik a világ történéseibe, és közreműködésre hívja az embert. A történelem tehát nem az egyformának örökös visszatérése, miként az indusok és görögök gondolták, hanem események történnek (Isten nagy tettei), és szebb jövő készül benne.

Az üdvösség teljessége Krisztusban

Az Isten kinyilatkozása elérte csúcspontját: emberré lett Fia személyesen megjelent a történelemben. A „végső napokban” élünk, bár a történelemnek még nincs vége: a megváltásnak el kell érnie és át kell hatnia a világ minden kultúráját.

A Krisztusban már elnyert teljesség a történelem lezárultával majd ragyogó fényben nyilvánul meg: a hitet fölváltja a nyilvánvalóság. A megdicsőültek véglegesen találkoznak az üdvösség Istenével Jézus Krisztusban (vö. 1Kor 15,22-28).

poly-theizmus – sok isten

heno-theizmus – egy főisten a többi fölött

mono-theizmus – egyetlen Isten

Izrael útja Krisztusig

A. A héberek történelem előtti kora

Kr. e. 1000-ig nincsenek írásos emlékeink róluk. Egyiptomi (amarnai levelek) és más közel-keleti feljegyzésekben szerepel többször egy *habiru/hapiru* nevű hazátlan nép; valószínűleg azonos a zsidó nép őseivel. A későbbiekben is a héber megjelölés a kívülállók szájából hangzik, „jöttment” jelentéssel. Izrael nevét először Mernepta fáraó (1225-15) győzelmi oszlopa említi.

Minthogy előéletükről semmi régészeti emlék nem maradt fenn, a – 1000 után lejegyzett **mondai hagyományból** kell – történelmi forráskritikával – következtetni előző életmódjukra.

Ehhez hasonló hagyománya nincs az ókor egyetlen más népének sem. A részletek gazdagságát, irodalmi szépségét és teológiai mélységét tekintve nem találjuk párját egy nép irodalmában sem.

A II. vatikáni zsinat szerint (*Dei Verbum* 11) a Szentírás könyvei „tévedés nélkül tanítják azt az igazságot, amelyet Isten üdvösségünk érdekében” akart közölni. Történelmi hűség dolgában azonban a Biblia elbeszélései nem egyenlő értékűek: mondanivalójuk megértéséhez mindig vizsgálnunk kell irodalmi műfajukat (monda, krónika, himnusz, tanmese, törvény stb.).

A szakemberek mindenesetre a Bibliában rögzített hagyományt sokkal megbízhatóbbnak tekintik, mint más népekét. Ennek magyarázata, hogy Izraelben a történelmi hagyományok korán szent ünnepekhez kapcsolódtak, gyakran kikristályosodott nyelvi formában.

A hagyományanyag lényeges történelmi hitelességét nem lehet kétségbe vonni, az események részletekbe menő összeállítása azonban lehetetlen.

4. § A patriarchák kora

(Kr. e. II. évezred)

Az izraeliták ősei (b'né Jiszráél) a sémita jellegű amurru/amorita népek társaságában rajzoltak ki a szír-arab sivatagból, és a „termékeny félhold” több pontján próbáltak meggyökerezni. Saját történelmi hitvallásaik szerint (Józs 24,2-13; Mtörv 26,5-9) „a folyamon túlról”, az Eufrátesz mellől érkeztek a Jordán vidékére. Lassanként állandó vendégek lettek itt ezek az arám eredetű, laza kapcsolatú félnomád családok: télen a sivatag peremén, nyáron a hegyes vidékeken legeltettek.

Az ősi elbeszélések hősei: Ábrahám, Izsák és Jákob (Izrael). A későbbi hagyomány egy családba vonta össze őket; tőlük – Jákob 12 fiától – származtatta magát Izrael 12 törzse.

A patriarchák életéről pontos elképzelésünk nem lehet. A Genesis (=eredet) könyvének hitelét mindenesetre növeli, hogy a benne olvasható szokások és nevek jól beleillenek az ékirásos emlékekből (Ugarit, Mari, Nuzi, Rász-samra) eléink táruló közel-keleti világba.

Istentiszteletük módja eleinte alig különbözhetett a kortársakétól, vallási önállóságukat mégis megőrizték akkor is, amikor szoros kapcsolatba kerültek a föníciai-kánaáni földműveskultúrával. Családi istenüket, Élt előbb terrakotta szobor formájában hordozták magukkal, később állandó kultuszhelyeken tisztelték. Istenüket nem érdekli az emberáldozat; nagy terve van velük: szövetségesi hűség fejében megígéri, hogy nagy nemzetté lesznek azon a földön.

A Genesis könyvének végén (37–50. f.) olvasható József-novella jóval később keletkezett elbeszélés az igaz ember viszontagságos, mégis jóra forduló életéről: itt arra szolgál, hogy összekösse a kánaáni és az egyiptomi hagyományt.

5. § Az exodosz = kivonulás

(Kr. e. XIII. sz.)

Szabadulás Egyiptomból

Izrael történelmi tudatában úgy élt, hogy az egész nép megfordult Egyiptomban. A Biblia elbeszélése szerint Jákob fia, József a fáraó főembere lesz, ezért hozzá húzódik egész családja, és Isten ígérete szerint itt nemzetté nőnek. – Valószínűbb azonban, hogy csak néhány déli törzs tartózkodott Egyiptomban. 1720–1550: hükszosz uralom alatt szívesen láthatták a sémita bevándorlókat.

A hükszoszok kiűzése után növekvő terhek elől Isten Mózes vezetésével kiszabadítja őket. Ez történelmük legnagyobb eseménye (emlékét ébren tartotta húsvét ünnepe). A midjaniták révén megismert, később az ősatyák Éljével azonosított istenük, Jahve megmutatta hatalmát, lehet bízni benne (Ex 3). Ahhoz képest, hogy a nagy csoda a megmenekülés volt, a Biblia szerzője – az esemény jelentőségének ábrázolására – bőkezűen ontja a kozmikus csodaelbeszéléseket (tíz csapás, átkelés a Vörös-tengeren, manna).

Szökésüket az egyiptomiak közt támadt valamilyen zavar tette lehetővé; a szabadulás döntő mozzanata lehetett egy szerencsés tengerparti ütközet a Nádtengernél (*jám szűf* – a Vörös-tengerben nincs nád!), amelyet utólag legendás elemekkel költőileg kiszínezték (az esemény magja kihámozható Ex 14,19-27-ből).

Izrael a pusztában

A Szinaj-félszigeten vándorlás közben **szövetséget** kötnek Istenükkel: Jahve oltalmazza őket, ők pedig vállalják törvényeit (Ex 20 – Deut 5). Istennel kötött szövetségről nem hallani a környező népeknél. A kis nemzetek valamely nagybirodalommal léptek hűbéri viszonyba, Izrael Jahvéval (rokon fogalmazást találunk a korabeli vazallus-szerződésekkkel). Ez a szövetség – különösen évenkénti ünneplése áldozati lakomával – lassan vallási egységet teremtett a jó ideig még önálló törzsek között, amelyek hazát keresve kavartak a sivatag peremén (amfiktüónia=szagrális liga).

A szövetség fejében vállalt **Törvény** jobbára a környező népek (főleg a hettiták) jogának nomád viszonyokra alkalmazása, de az egészet átítatja egyedülálló vallási fölfogásuk. A Törvény érvényesítése előmozdította a kulturális és nemzeti egységet.

Mózes (Móse egyiptomi név) történelmi léte biztosra vehető: a szövetség születésénél egy nagy egyéniség áll; tőle származhatott a Törvény magva is (Tízparancsolat), bár az egész *Tórát* (Öt könyv) természetesen nem ő írta.

Törvényeik Mezopotámiából eredhettek. De az átvételt nem válogatás nélkül végezték, mert csak olyan joggyakorlatot honosítottak meg, amely a Jahve-tisztelet szellemével összeegyeztethető volt.

6. § A honfoglalás kora

(XIII–XI. sz.)

Jósua honfoglalása

A Biblia szerint a pusztában szövetkezett izraeliták Mózes utóda, Jósua (ez a mi Jézusunk neve héberül!) vezetésével a Jordánon át délkeletről hatoltak Kánaánba, és Jahve állandó, csodás segítségét élvezve, Jerichón kezdve egyetlen hadjáratral elfoglalták az egész területet, amit aztán fölosztották a 12 törzs között.

Sokkal valószínűbb azonban, hogy a különálló héber törzsek több (három) irányból fokozatosan szivárogtak be a gyanútlan kánaáni települések közé. Jósua könyve csak a közép-kánaáni hagyomány lecsapódása. Az összeütközés eleinte ritka volt (Jerichót és más erődtípusokat szerencsésükre már romokban találták). Izrael belülről győzött.

A gibeoniták mentésére sietett Jósua „napcsodája” (10. f.) a hagyományban eltorzult: eredetileg talán annak az esengésnek a meghallgatásáról volt szó, hogy a nap ne bújjék ki a felhőből.

A bírák kora

A Bírak könyve szerint a honfoglalás után meglazult az eredeti nemzeti egység, emiatt nem tudták együttesen elhárítani a külső támadásokat. Egy-egy Isten áldotta népvezér azonban érvényt szerez az igazságnak (ennyiben bíró), de a nép újabb hűtlensége és széthúzása új csapásokat vonz.

Valójában inkább a közös veszély hozta össze az önálló törzsek szövetségét. Először a héberek elszaporodásának veszélyére fölfigyelő kánaáni városok, majd az újabb sémita hódítók visszaverésére jöttek létre **alkalmi szövetkezések** az ún. bírák (*sófetim*) vezetésével.

A Szentírásban a prófétikus séma keretei között életszerű, sőt kriminális történeteket olvashatunk Éhúd merényletéről, Sziszra vesztéről, Gideon fegyvertelen győzelméről, Abimelek csúfos végéről, Jiftach áldozatáról. Jótám példázata a közhatalomról az izraeli költészet legősibb darabjai közé tartozik, maradandó tanulsággal (Bír 9,7-15).

A filiszteus veszedelem

A midjaniták teveháton viseltek hadat: gyors rablás, rombolás után eltűntek. Náluk is nagyobb veszély a filiszteusok fölbukkanása és térhódítása a tenger partján (XII. sz.): vasfegyverük keményebb a réznél és bronznál. Katonai és politikai szervezettségükkel szemben nem segített a Sámson-szerű hősök partizánkodása.

A végveszély megérlelte a királyság szükségességét. Egy nagy tekintélyű bíró, Sámuel „látó” jelölése alapján Sault tették királlyá. Ő vissza is szorította az elbizakodott filiszteusokat. Három év múlva azonban megint azok kerekedtek fölül: tönkreverték Saul seregét.

A filiszteusokkal (*pelistim* – Palesztina) csak a királyi hatalom megszervezője, Dávid tud majd leszámolni.

B. A héberek történelmi kora

Dávid király udvarában a szomszéd népek mintájára megszületik az írásos műveltség. A héberek az elbeszélések és krónikák mellett megteremtik az **oknyomozó történetírást**: az események mélyebb háttérét és összefüggéseit is kutatják (első ilyen egységes, szemtanú által megírt mű Dávid trónjának utódlásáról: 2Sám 9-20; 1Kir 1-2).

7. § A törzsszövetség fénykora

(1010–930)

Dávid (1010–970)

A független Nagy-Izrael megalapítója. Gyermekkoráról mondaszerű elbeszélések (Góliát leverése – 1Sám 17). Saul udvarában tanulja meg a politikát, a király féltékenysége miatt menekül: híveivel a filiszteusok zsoldjába áll. Gazdái pénzén zsoldossereget szervez magának. Ügyesen népszerűsíti magát saját nemzetségében, így Saul halála után a déli törzsek királlyá választják Hebrónban (2Sám 2,1-7), az összes törzs csak hosszas háborúzás után ismeri el (2Sám 5).

Igyekszik az izraelita törzseket egy nemzetté forrasztani. Hogy királyi székhelye és a vallási központ ne legyen egy törzs területén sem: a jebuzitáktól saját csapataival elfoglalt **Jeruzsálemet** teszi meg fővárosának. Ide viteti föl a törzsek legfőbb kultusztárgyát, a szent sátrat is. Népszámlálás, hivatalnoki rendszer, állandó sereg jelzi a központosítást. A szolidaritásra épülő, egalitárius törzsszövetség helyébe lép az adminisztráció.

Sorra leveri a kánaáni városállamokat; a jebuzeusok után végez az őt uralomra segítő filiszteusokkal: homogén palesztinai területállam létrehozására törekszik. Izrael most földrajzi egységet is jelent. A szomszédokat függőségbe kényszeríti: Edómból tartomány, Moábból adóköteles csatlósállam lesz, Ammónt beolvasztja, Túrosszal jószomszédi viszonyt alakít ki; ő a vezetője az Eufrátesztől Egyiptomig terjedő koalíciónak.

A hatalom önkényességre csábítja. Más keleti királyságokban az isten mindössze szócsöve, megszemélyesítője az államhatalomnak. Dávid túlkapásait azonban Jahve letöri: prófétái (Gád és Nátán) keresztül ő akarja irányítani a királyt és népét.

Királyok bűneit másutt szépítgetni szokták, vagy éppen támadó éllel tárgyalják. Amikor a Biblia tárgyilagosan és ugyanakkor mélyen megrendülve beszámol arról, hogy Dávid elszerezte Urija feleségét, Batsebát, a férjét pedig megölette (2Sám 11-12): ez nem történelmi pletyka, hanem örök időkre szóló tanulságul szolgál. A király is Jahve alattvalója, kísértések között él, elbukhatik, méltósága azonban nem menti, inkább súlyosbítja vétkeit.

Salamon (970–930)

Még apja életében biztosította magának a trónt versengő testvéreivel szemben. Hódítások és látványos katonai vállalkozások helyett az örökölt birodalom belső megszilárdítására kellett törekednie. Izrael „napkirálya” lesz, **reálpolitikus**, nem hadvezér. Bányákat nyit, föllendíti a lótenyésztést, flottát épít, belép a nemzetközi kereskedelembe. Kulturális és családi kapcsolatokat köt Egyiptommal, Föníciával, Arábiával stb.

Feleségei miatt megtűr idegen vallásokat. Udvarában a humanizmusra emlékeztető kozmopolita légkör uralkodik. Egyiptomból behatolt az ún. bölcsességirodalom: az evilági boldogság és harmónia tanai. De Jeruzsálemben a Jahve-vallás átjárja a bölcselkedést: „a bölcsesség kezdete az Úr félelme”.

Jeruzsálemben a Sión (Ción) hegyen gyönyörű templomot épített a Jahve-vallás egységesítésére; kötelezővé teszi látogatását, a helyi szentélyeket irtja. Az erődök és paloták építéséhez is sok pénz kell: helytartóival adót szedtet, robotmunkát kíván – a közhangulat ellene fordul.

8. § Izrael és Júda királyságainak története

(930–586)

Erről a csaknem fél évezredről kielégítő ismeretanyag áll ugyan rendelkezésünkre (főként a Királyok és a Krónikák könyveiben), de – a próféták értékelésében – elszomorító és érdektelen korszaknak minősül.

Izrael elszakadása Dávid házától

Izrael és szövetségesei Salamon halála után fiát, Rehabeámot csak az elnyomás enyhítése árán fogadták volna el. Hajthatatlansága miatt csak a déli törzsek, Júda és Benjámin maradtak a Dávid-dinasztia uralma alatt. Dávid birodalma összeomlott.

Dávid házának állandóságát támogatja az ún. Nátán-féle jóvondölés (2Sám 7), amelynek Salamon uralkodása alatt híre ment. De a szakadár párt is prófétára, Ahijára hivatkozott (1Kir 11).

Az északi törzsek Salamon hadvezérét, Jerobeámot választják királlyá. Ő sietve templomot építtet Bételben és Dánban, ahol bika képében ábrázolták az Istent (az aranyborjú a déliek szemében az istentagadás jelképe lesz, visszavetítik a pusztai vándorlás korába is). Fővárosa először Sikem, majd Szamária lesz. Az északi ország, Izrael megmaradt választó királyságnak, a „karizma-elv” (rátermettség) azonban nem mentesít az örökös trónviszályoktól (Izrael 19 királyából 10, Júda 20 királyából 7 nem „párnák közt” hunyt el).

A két legyöngült, egymással is versengő ország a világpolitika játékszere lett. Ütközőállamok a mezopotámiai nagyhatalmak (Assur és Bábel), ill. Egyiptom között. A katasztrófa elkerülésére a nép egy része, gyakran a királyi ház is belesimult volna a környező népek társadalmába. A papság sem tudta megóvni a vallást az idegen hatásoktól: csak áldozatbemutatók és a múlt krónikásai.

A próféták

A szövetségesi hűség őrei: a próféták. Saul király idejében még a kánaáni sámánokhoz hasonló eksztatikus lények, idővel azonban Isten intelligens követeként lépnek föl: Jahve ultimátumát közvetítik (fenyegetés – remény). A próféták tanítványaiból alakulnak a társadalomból kiszakadt prófétaközösségek is, de a legnagyobb *nabik* magányos emberek. Váratlanul csap le rájuk az Isten lelke, hogy életük árán is küzdjenek a korszellemmel, a politika megalkuvásaival szemben.

Az **északi** országban, a IX. században Illés (Élija) és tanítványa, Elizeus (Elisa) harcolt a Baal-kultusz terjedése ellen (sok legenda). E próféták nemcsak Jahve jogait védelmezték (versengés Baal papjaival), hanem az igazságosságot is, akárhányszor az uralkodói önkény ellen (Nabót szőleje). A gránitszavú Ámosz az úrgazdagok ellen szólt, beszédeiből már maradt ránk. Ozeás (Hóséa) hasonlította először házassághoz Jahve és Izrael viszonyát.

A VIII. század második felében **Júdában** működött Mikeás (Micha) és a páratlan írói tehetségű udvari politikus, Izajás (Jesaja).

A héber királyságok pusztulása

Az északi királyságot 721-ben elsöpörték az asszírok. Jeruzsálem szerencsésen megúsza a hódítást, de – lázongó – hűbéres állammá zsugorodott. Assur összeomlása után Júda megpróbálta még egyszer összeszedni erejét. Jósija király (640–609) Jeremiás próféta támogatásával megújítja a vallási életet, fölfrissíti a törvényt (*Deuteronomium*), és az országhatárokat is tágítja. A virágzás reményét az **új-babiloni** birodalom ellen induló

egyiptomi támadás fojtja el, majd Babilon szerzi meg a hegemoniát a térségben. Júdat először, Jeruzsálem elfoglalása után 598-ban adófizetésre kényszeríti, majd 587/586-ban romba dönti a lázadó várost. Jeremiás hiába próbálta békére inteni a templomban bizakodókat. A háború a jeruzsálemi templom pusztulásával, sőt Júda függetlenségének teljes fölszámolásával járt; a lakosság jó részét kitelepítik hazájából.

Az asszír, majd a babiloni birodalom sajátos telepítési politikával olvasztotta magába a legyőzött népeket. Vezető rétegeiket elhurcolta, és a helyükbe újat hozott. Ez történt Izraellel 721 után (2Kir 17,6.24), ezt tervezték a déli királyság bukásakor a babiloniak is. A kitelepítést végre is hajtották (2Kir 24,13-16; 25,11-12), ám az új vezető réteg betelepítésére már nem volt idejük.

9. § A babiloni fogság

(586–539)

Izrael fiai Bábel uralma alatt

Az önálló állami élet és a templomi kultusz megszűntével az internált izraelitáknak föl kellett volna szívódniuk – istenükkel együtt – a kulturáltabb idegenek között. A nemzeti teológia válságba került: a vesztes háború indokoltta tette volna az átpártolást a győztes istenéhez. Ők azonban az ellenség győzelmében nem Istenük gyöngeségét látták, hanem **Jahve büntetését**: csak az történt velük, amit a próféták jövendöltek hűtlenségük esetére. A kezdeti méltatlankodás és önsajnálát után vállalták a megtérés programját. A megérdemelt fogságot új pusztai vándorlásnak vették, amelyet majd a megtisztult nép új honfoglalása követ.

Mínthogy – anyanyelvük föladása ellenére – nagy erőfeszítéseket tettek arculatuk őrzésére (ennek eszközei a szombat megünneplése és a körülmételés megkülönböztető jele), nemzeti és vallási **öntudatuk** egyre fokozódott. A nemzeti-kultikus közösség helyett a hagyományhoz és törvényhez ragaszkodó gyülekezet született. A derék pogányokkal kölcsönös megbecsülésben éltek, a kereskedelem kézbe kaparintásával még jó módra is szert tettek.

Vallási fejlődés a bábeli fogságban

Elzárkózás helyett becsületesen szembesítették hitüket az arám (kaldeus) nyelvű babiloni műveltséggel, ezáltal istenhitük univerzálisabb lett. Nemcsak azt vették tudomásul, hogy Jahve az ellenségnek, sőt minden népnek atyja, hanem vallásuk fényénél felelni tudtak a világ keletkezésének kérdésére is. A radikális monoteizmusból jutottak el a teremteshithez. Megértették, hogy az ő Istenük ura és teremője az egész mindenségnek. Az otthontalanságban az egymás mellé sodródott udvari, papi és próféta réteg egyesítette vallási nézeteit: elmélkedéseik és a hagyományok ötvözéséből itt körvonalazódtak a Biblia első könyvei.

A fogságban élők lelkiismeretét formálta Ezekiel (Jehezkiel) próféta. Rámutatott az egyének felelősségére, és merész képekben villantotta föl az újjászületés reményét (megelevenedő csontmező: 37,1-14). Egy ismeretlen próféta, akinek beszédeit Izajás könyvéhez csatolták (ezért a tudomány Másod-Izajás néven emlegeti), már szeme előtt látja a diadalmas hazatérést mint második honfoglalást.

Hazatérés a bábeli fogságból

A próféták nem hiába vigasztalták a megrendült népet. 539-ben a Babilont vértelenül meghódító **perzsák** királya, az Iz 45-ben „messiás”-nak emlegetett KRS jóindulatúan hazaengedte a zsidókat (főként Júda lakói tértek vissza). Vallási és belső ügyekben önállóságot kaptak, a perzsák szorgalmazták a saját törvényalkotást, és anyagilag támogatták a templomépítést (520–515). „Izrael maradéka” (mintegy húszezer ember) a jeruzsálemi templom kultuszközösségében öltött testet.

A fogságban közelre méretezett színes remények nem váltak teljesen valóra. A hazatérés csodátlan volt, a birtokba veendő országrészt romokban találták. Mégis csak egy nagybirodalom vazallusai lesznek, otthonukban viaskodni kell a betelepültekkel, a lenézett szamaritákkal. Az új templom is szegényes, de Haggaj próféta szerint mégis rangosabb a réginél, mert ezen a helyen majd békét ad a Seregek Ura (Aggeus 2,9).

10. § A judaizmus kora

A zsidóság Krisztus előtti fél évezredéből sok írásmű maradt ugyan ránk, de kevés közvetlen történelmi adattal szolgálnak. A történelmi elbeszélés szála századokra megszakadt.

A zsidóság politikai helyzete a bábéli fogság után

A Kr. e. V. sz. közepén egy Perzsiából érkező izraelita diplomata, Nehemia és Ezra „írástudó” működése nyomán biztonságos és rendezett élet alakult ki **Júda** tartományban. A jeruzsálemi templomközösség végső formába öntötte a Tórát, és megtartását nemzeti köteleességnek tekintette. A IV. században összegyűjtötték a próféták írásos hagyatékát is.

A nagypolitikában a főpap vezette zsidó nép nem játszott jelentős szerepet. 325-ben meghódolt a perzsákat leverő Nagy Sándornak. Az ő halála után Palesztina újra az ütköző szerepét töltötte be Egyiptom és Szíria között: előbb a Ptolemaidák, majd 200-tól a Szeleukidák uralma alá kerültek.

A babiloni fogságot követően az izraeliták háromnegyede nem tért vissza hazájába, vagy a nyomasztó szegénység miatt kivándorolt onnét: szétszóródtak az egész ókori világban. Elkülönülve, de a nemzetekért éltek (vö. Iz 66). A **diaszpórában** kialakultak a zsinagógák, de vallási központjuknak a jeruzsálemi templomot vallották: adományokkal segítették az otthoniakat. A szórványban folyt némi térítés (prozeliták) és párbeszéd a görög műveltséggel. Ez utóbbinak gyümölcse a Biblia utolsó bölcsességi könyvei. A hellenista világ kulturális központja, Alexandria egyúttal a világ zsidóságának is központja lett, itt fordították 250 körül görögre a szent iratokat (LXX – 70 a nemzetek szimbóluma, a 12 Izraelé). A bibliai szókincs lefordításával és terjesztésével Jézus evangéliumának készítették elő a terepet.

A hellenizmus hervasztó hatása

A hellenizmus idegen, fölvilágosult szelleme, világias műveltsége megzavarja, megosztja a zsidókat. A szentírássá lett törvény megtartása terhessé válik, hiszen nincsen instancia, amely alkalmazná a megváltozott viszonyokhoz. A tömeg hajlik a kényelmes pogányságra, szégyellik máságukat. Fanyar erkölcsi hősök nagy erőfeszítéssel, keserű szívvel, bő másvilági fizetség reményében élik a törvényes életet. Hevesen tiltják a vegyesházasságot. A nemzeti párt **nacionalista** istent csinálna Jahvéból, evilági ítéletet és politikai messiást várna tőle. Ellenük szól a Jónás könyve, amely kifaragja a pórnál járt próféta kicsinyes gondolkodását, és bátran vallja Jahve egyetemes gondviselését.

A politikai jelentéktelenség hatására elburjánzik az **apokaliptika**: rikító képekben ábrázolják a történelmi sorsfordulókat, és leleplező látomásokat festenek a jövőről. Elemei fölbukkannak prófétai könyvekben is (pl. Dániel és Zakariás).

A szellemi válság tükröződik a Jób könyvében is: Miért szenved az igaz ember? Válasza: Istent nem vonhatjuk felelősségre; bízunk abban, hogy nagyvonalú terveiben van értelme szenvedéseinknek. Az *Ebed-Jahve* dalok (Iz 42-53) megsejtetik, hogy a „maradék” szenvedése javára lesz minden nemzetnek. Isten Szolgáját a szenvedések embereként állítják elénk, aki azonban megaláztatása árán üdvösséget hoz a világnak.

A makkabeusi kor

IV. Antiochosz Epiphanész (175–163) katonái kifosztották Jeruzsálemet és a templomot, az uralkodó megvonta a zsidók kiváltságait, törvényen kívül helyezte vallásukat, sőt nyílt törvényszegésre akarta rábírní őket. 166-tól nemzeti **szabadságharc** indul a szírek ellen Júda

Makkabi és testvérei vezérletével. 142-ben – Spárta és Róma szövetségét élvezve – kivívják népük függetlenségét. A győztes testvérek a főpapi és királyi címet egyesítő dinasztiát alapítottak (Haszmonaidák), amely azonban már korántsem élvezte az egész nép támogatását. Az elégedetlen chasszid zsidókból alakult a farizeusok és esszénusok tábor. Pompeius római vezér „látogatása” 63-ban jelzi Róma hegemoniájának kezdetét. A királyi címet megvonta II. Hürkanosz Jánostól.

Julius Caesar engedélyezte a zsidó vallást a Birodalomban, amelynek 10 %-a zsidó volt: fele Palesztinában, fele diaszpórában.

11. § Palesztinai viszonyok Jézus idejében

Főként Josephus Flavius munkái nyomán

Heródes és fiai

Máté és Lukács evangéliuma szerint Jézus Heródes király életében született. Heródes, az edomita zsoldosvezér, Antipatrosz fia, Kr. e. 37-ben római beleegyezéssel szerezte meg Jeruzsálemben a hatalmat, a Hasmoneusok félre tételével. Készségesen kiszolgált a különböző római rendszereket (Caesar, Cassius, Antonius, Octavianus). Megölette a nemzeti dinasztia öt tagját, halála előtt hatalmi tébolyában három fiát is (Augustus a gyermekgyilkosság hírére: „Jobb dolog Heródes disznájának, mint fiának lenni”). Igyekezett kedvében járni Rómának (pogány templomok, gymnasiumok építésével), a zsidókat ingyen gabonával és a jeruzsálemi templom restaurálásával próbálta engesztelni.

Dionysius Exiguus apát a Kr. u. VI. században – kitűnő teológiai okfejtés ellenére – tévesen tette Jézus születését *ab Urbe condita* 754. évre. Utólag kiderült, hogy Heródes 750-ben meghalt.

Halála után (i. e. 4-ben) Róma döntése alapján Archelaosz a fele királyság: Júda, Szamária és Edóm fejedelme lesz; de tíz év múlva a császár elmozdítja. A zsidók kérésére római tartománnyá teszi országát (Pontius Pilátus helytartó 26–36). Galileában Kr. u. 39-ig a másik Heródes-fi, Antipasz kormányoz (tehát Jézus egész életén át ő a fejedelem), az északi tartományokban Philipposz a tetrarcha 33-ig. Mindhárman apjuk stílusát folytató keleti kényurak.

A zsidó társadalom tagolódása

Jeruzsálemben a 70 fős zsidó önkormányzati szerv a *συνηδριον*, főtanács. Élén a főpap áll, tiszte korábban életre szól, de a hellenizmusnak egykor ellenálló papság hatalmát Heródes és a rómaiak megtörték. A főpapi tisztség is megvásárolható lett (100 év alatt 26 csere). Kitenyésztettek egy gerinctelen, számító, profán szellemű papi réteget, belőlük és a jeruzsálemi laikus arisztokráciából (a „vének”) lett a **szadduceusok** pártja (nevét egy Szádok nevű régi főpaptól kapta). Ezek – a samaritánusokhoz hasonlóan – csak a Tórát fogadták el, nem hittek a föltámadásban, szellemi lényekben, lélekben.

A nép vallási életét az írástudók irányították: magyarázták a héber nyelvű Tórát a zömmel arámul beszélő népnek, de bővítették is az előírásokat saját hagyományukkal. Többnyire a nem politizáló **farizeusok** („elkülönültek”) közé tartoztak. Hagyományok sövényével vették körül Isten törvényét (sok életbénító külsőség). A papi tisztaság kötelességeit kiterjesztették az egész népre. A szombati nyugalom, a rituális tisztaság és a tized fizetése állt az érdeklődésük előterében.

A szegény nép körében a gógös és szórszálhasogató farizeusoknál nagyobb hatása volt a Holt-tenger vidékén remetészkedő **esszénius** szektának (központjuk Chirbet Qumrán). Ők a próféták örökösei. A hivatalos zsidósággal szemben magukat tekintik az igazi Izraelnek (naptáruk is eltér). Lehet, hogy körükben nőtt föl Keresztelő János és Jézusnak több későbbi tanítványa.

A **zélóták** (=buzgók) csoportja is hűségesen szolgálta a törvényt, de harcias magatartással elutasítottak minden pogány hatást, az adófizetést, és az idegen uralommal szemben fegyveres ellenállást sürgettek.

12. § A Názáreti Jézus életpályája

A kánoni evangéliumok alapján

Történelemkritikai szempontból különösen azok az adatok biztosak, amelyek nem segítették elő a kereszténység terjesztését.

Élete

Jézus valószínűleg i.e. 8 és 4 között született (Mt 2 és Lk 2 szerint Betlehemben). A felpogány Galilea Názáret nevű falucskájában nőtt fel ács fiaként. Ő is ezt a foglalkozást folytatta „mintegy harminc éves” koráig, amikor is fölkereste a Jordán mentén Keresztelő Jánost. Miután azonban megkeresztelkedett, önálló vándorprófétaként lépett föl Galileában.

Tanításának lényege: „Térjete meg, mert közel jött az **Isten királysága!**” (Mk 1,15). Lebilincselő beszédmódja és csodái nagy érdeklődést keltettek. Később sokakat lehűtött az, hogy nem vállalta a fegyveres fölkelés vezérszerepét, és Isten megtorló végítélete helyett az irgalmas, de igényes Atyáról beszélt. Csak kevesen értették meg, hogy Isten épp Jézus személyében lépett végtelen közel az emberekhez: szava és tettei Isten szerető uralmát jelzik.

A farizeusok ellenségesen figyelték működését, mert „hatalommal tanított”; túltette magát hagyományaikon, sőt a mózesi törvényt is korrigálta: semmisnek mondta a tisztasági előírásokat, s a szombatot is sajátosan értelmezte.

Halála

Ellenfeleinek növekvő gyűlölete és a tömegek elfordulása láttán Jézus vállalta az *Ebed Jahve* szerepét: megjövendőlte tanítványainak, hogy küldetését szenvedéssel és erőszakos halállal teljesíti.

A főtanács a húsvéti ünnepek alatt Jeruzsálemben elfogatta, és messiási igényei miatt halálra ítélte. Pontius Pilátus római helytartó a fölforgatás vádja alapján az ítéletet jóváhagyta, és keresztre feszíttette egy pénteki napon – valószínűleg 30. április 7-én.

Jézus kereszthalála 26 és 36 között történt egy olyan évben, amikor a zsidók húsvétja (nizán hó 15. napja) éppen szombatra esett (Jn 19,31: „az a szombat nagy ünnep volt”). A teljes bizonyosságot meggátolja az a föltevés, hogy a holdnaptárt használó zsidóság alkalmanként tapasztalati úton határozta meg az új hó kezdetét.

Tanítványai tanúságot tettek arról, hogy halála után mintegy 40 napon át a föltámadt Jézus megjelent nekik, jelezve, hogy él és velük marad a világ befejezéséig. Ők pedig küldetést kaptak (apostol=küldött) a tanúskodásra és az evangélium hirdetésére.

Jézus egyéniségéről és titkáról bővebben a rendszerező és alapvető hittanban tárgyalunk.

Krisztus Egyháza a hellenista-római kultúrkörben

13. § Az új szövetség

A hármasküldetés

Már a próféták hirdették, hogy Isten a megszegett régi szövetség helyett újat köt a hűséges maradékkal (vö. Jer 31,31-34). Jézus vallja, hogy vele lezárult a várakozás kora: „teljesült az idő” (Mk 1,15). Összefogja az ószövetség szálait; új üdvtörténeti korszak pilléreit rakja le.

Próféta. Isten végső üzenetét hozta a világba. Az ő tanítása, élete- halála és föltámadása Isten legteljesebb kinyilatkoztatása (Λογος). – A Törvény is benne teljesült (Mt 5,17): ezentúl az ő személye az Istenhez közeledés normája (követés-utánpótlás).

Főpap. Nem mondta ugyan papnak magát, de mint „az Isten báránya” ő mutatta be önként az emberiség egyetlen értékes áldozatát: saját testét és véré. Előtte az utolsó vacsorán pap módjára viselkedett. – Szerette, de elavultnak jelentette ki a Templomot: Istent „Lélekben és igazságban” kell imádni. Isten ezentúl Krisztusban lesz jelen az emberek számára („Rontsátok le az Isten templomát!”).

Király. Noha távol tartott magától minden politikai ambíciót (Jn 6,15), Pilátus előtt királynak vallja magát. Persze királysága „nem evilágból való”. A mennyei Atya általa gyakorolja felségjogait.

Az Egyház alapítása

Az ószövetséggel együtt megszűnt Izrael kiváltságos helyzete. Jézus talán csak arámul beszélt, de az **egész világnak** szólt. Bár élettere roppant szűk, művének minden szála az egész emberiséghez kapcsolódott: Mielőtt a végső ítélet eljön, minden nép számára hirdetni kell Isten országának jóhírét (Mk 13,10).

A hirdetés föladatát – az ószövetség választott népének mintájára – **közösségre** bízta: ez az εκκλησια του θεου (a LXX-fordítás így emlegeti Izraelt!). Isten új népe élén áll a Tizenkettő (vö. Jákob 12 fia), köztük a Jézustól „sziklának” nevezett Simon (Jóna vagy János fia). Az Egyház tagjait nem a „test és vér” szüli és tartja össze, hanem a közös, életadó hit.

14. § Az Ősegyház élete

Az Egyház elindulása

Forrásunk az ApCsel 1-12. Eszerint a Jézus halálát követő 50. napon, pünkösdkor (idővel a szinaji szövetség emlékünnepe) az apostolok bátran és nagy lendülettel hirdetni kezdték az Úr föltámadását. Bizonyításul hivatkoztak saját tanúságukra („mi láttuk”), az általuk véghezvitt csodákra (ApCsel 3,1-10) és a jövendölések teljesezésére. Az összesereglett zsidók ezrével tértek meg (most érett be Jézus sok jótettének gyümölcse): Isten legnagyobb tettének ismerték el Jézus föltámadását. „A hívők sokaságának egy volt szíve-lelke” (ideális összefoglalók: 2,42-47; 4,32-35). A nyelvcsoda: Bábel ellenképe.

A jeruzsálemi anyaegyház

Jézus hívei továbbra is részt vettek népük vallási életében, de átérezték különállásukat is: magánházaknál privát összejöveteleken oktatás, kenyértörés és ima. Qumráni mintára fogyasztási közösséget hoztak létre. A „héberék” csoportját a Jakab vezette presbitérium irányította, a diaszpórából jött „hellenista” zsidók anyagi ügyeiről hét választott férfi gondoskodott: kisebbségi önkormányzat születik (6,1-6).

A zsidó szekták reakciója

A **szadduceusok** ellene voltak minden messianizmusnak: elfogatták előbb Pétert és Jánost, majd mind a tizenkettőt, de fenyegetés után elbocsátották őket.

A **farizeusok** közül sokan kedvelték az Egyházból a buzgó hébereket. Viszont az univerzalista, törvényt és templomot nem tisztelő hellenistákat üldözni kezdték: ezek Sztephanosz megkövezése (36) után szétszéledtek Júdeában és Szamáriában.

(Heródes) Agrippa király, aki Caligula barátságát élvezve kormányozhatta nagyapja országát, 43-ban kivégeztette az idősebb Jakabot. Péter elmenekült a börtönből (valószínűleg Rómába); helyébe Jakab, „az Úr testvére” lépett.

Az **esszénusok** közül is sokan megtértek, és rögtön Jeruzsálemen kívülre vitték az evangéliumot. Jelentős központ alakult ki Damaszkusz vidékén és Antiochiában is. Ez utóbbi nagyvárosban nevezték Jézus híveit először krisztianusoknak (valószínűleg gúnyból). Ugyanitt alakult ki – eleinte a zsidó-keresztényektől elkülönülten – nagyobb pogány-keresztény közösség.

15. § Szent Pál missziója a pogányok között

Saul apostoli kibontakozása

A kilikiai Tarszoszban született és így görög műveltségű Saul-Paulus apja után római polgár. Jeruzsálemben rabbinak tanult, és buzgó farizeus lett. Részt vett Szephanosz megölésében. 38-ban Jeruzsálemből Damaszkuszba indult Jézus tanítványai ellen. Látomás hatására megtért. Keresztsege után évekre visszahúzódott (Gal 1,11-2,16). Ő az első keresztény „teológus”: a pásztor-halász szókinső tanítást átfogalmazta a városi kultúra nyelvére. 41-ben Jeruzsálemben bemutatkozott Kéfásnak, majd csalódottan visszatért szülővárosába (ApCsel 9,26-30). Innét Barnabás, Antiochia apostola hívta meg munkatársának (11,22-26).

Ettől kezdve forrásunk ApCsel 13-28. fejezet. 45-ben Barnabással **missziós körútra** indult Ciprusra és Kis-Ázsiába. Mindenütt először a zsidó diaszpórát szólították meg és a velük rokonszenvező „istenfélő” pogányokat. A zsidók közt hiába, a pogányok közt váratlan sikerrel térítettek. Hat hellenista városban szerveztek közösséget. Pál tapasztalatai alapján kidolgozta a zsidók elvetésének és a pogányok megtérésének teológiáját.

Az apostolok jeruzsálemi zsinata

Róma növekvő politikai nyomása miatt éleződött a zsidó nacionalizmus. A zsidókeresztények egy része, az ún. judaisták sorsközösséget vállalnának nacionalista fajtestvéreikkel: a pogányból megtérteket is köteleznék a mózesi törvény megtartására. De az apostolok jeruzsálemi „zsinatán” (49) Pál véleményét fogadták el („nem rakunk rátok terhet”). Ezzel elvileg különvált a zsidók és a keresztények útja. A keresztény szabadság eme nyilatkozata nagy akadályt hárított el a hithirdetés útjából.

Az elvi döntés ellenére zsidók és egyéb származásúak együttélése még sok gyakorlati nehézséggel járt az Egyházban, l. Gal 2,1lkk.

Pál levelezése

Szent Pál további két missziós útján már görög földön is megvetette az „Isten Egyházának” alapját (Philippi, Thesszaloniké, Athén, Korinthosz). Működésének epicentrumai Korinthosz és Epheszosz. Távollétében élénk levelezést folytatott a tőle alapított közösségekkel. 51–58 között írt alkalmi leveleiből (7) megismerhetjük az alakuló keresztény hagyomány első tanúságait és a keresztény életforma – eleinte sokszor gyámoltalan – bontakozását. Teológiájában központi helyet foglalt el a megigazulás, törvény és hit viszonya, Krisztus szeretete és az Egyház mint Krisztus teste.

Újabb jeruzsálemi látogatása során (58) elfogják, fellebbezésére Rómába szállítják. A hagyomány szerint 63-ban szabadul, de a római tűzvész miatt indult keresztényüldözés alatt Nero őt is kivégezteti, akárcsak Péter főapostolt, a római egyház fejét.

A többi apostol missziós tevékenységéről sajnos nem maradtak biztos adatok. Hogy nem tétlenkedtek, azt bizonyítja az új hit gyors terjedése Afrikában és Mezopotámiában is.

16. § A zsidó-kereszténység válsága

A zsidók háborúja Rómával

A korszak történetírója a zsidó Josephus Flavius (*Polemosz és Judaiké Archaiologia*). I. Agrippa halála (44) után egész Zsidóország közvetlen római uralom alá került. A kizsákmányoló helytartók miatt a 60-as években rohamosan romlott a zsidók viszonya Rómával. Szélsőséges nacionalizmusukkal már a héber-keresztények sem tarthattak lépést: 62-ben Hanan főpap megkövezte az ifjabb Jakabot, a legkonzervatívabb apostolt.

66-ban kitört a lázadás. **Jeruzsálem** ostroma elől a keresztények Simon vezetésével kivonultak a Jordánon túli Pellába. 70-ben Titus elpusztította a várost és a templomot is (a győzelem emlékére emelt római diadalíven látható a menóra, a hétágú gyertyatartó). Zsidóország földülésével megszűnt a keresztények és a zsidóság társadalmi kapcsolata. A farizeusok 84-ben (a rabbik jamniai zsinatán) a keresztényeket kizárták a zsinagógából. Bar Kochba lázadása alatt (132–135) a zsidók ismételten véres üldözést rendeztek a keresztények ellen.

A második keresztény nemzedék megpróbáltatásai

Alighanem a zsidók irányították Nero figyelmét az ismeretlen keresztényekre, amikor bűnbakot keresett a Rómában kitört tűzvészre (64). Tacitus szerint (*Annales* XV. 44) „hatalmas tömeg” esett áldozatul válogatott kegyetlenkedéseinek. A 90-es évek újabb gyötrelmeket hoztak az Egyházra. A magát istenítő Domitianus császár kegyetlen üldözése sokakban fölszítja a parúzia igényét, némelyek Jézus földi uralkodásáról álmodoznak (chiliaszták I. Apok 20,4-6). A teljesületlen messiási reményeket a fantázia világába viszik át a burjánzó gnosztikus szekták (gnószisz=ismeret). A keletről érkező dualista tanok hatnak a keresztényekre is: terjed a dokétizmus (Jézusnak csak látszatteste volt).

A János-féle irodalom

A kis-ázsiai egyház egy csokor írói alkotással reagált a veszedelmes tanokra, szerzőjüket a hagyomány Szent János apostolban látta. – Az **Apokalypsis** vigasztaló irat. Élénk jelenetei azt sugallják, hogy bár számtalan viszontagságon megy át az Egyház, Isten ura a történelemnek. Megjövendöli Róma bukását és a mennyei Jeruzsálem földre szállását. – A negyedik **evangélium** szerzője (János presbyter?) eredeti teológus. Művében néhány történetet vett csak az apostoli őshagyományból, bölcselkedő-liturgikus elmélkedéseket ad Jézus szájába. „Cédulákon” maradt művét egy szerkesztő átsimította és összerendezte. Bár Jézust filozofikusan Logosznak nevezi, a dokétákkal szemben hangsúlyozza: „a Logosz hússá lett”. Ezek az eszmék térnek vissza a három **levélben** is.

Az Egyház védekezése a zavarok ellen

Az Egyház eleinte erősen a zsidóságra támaszkodott. A hellén kereszténységben még nem alakult ki olyan értelmiségi réteg, amely saját műveltsége alapján átgondolta volna a krisztusi tanítást. A hívek a szétziláló áramlatok ellen nem érveléssel védekeztek, hanem az apostoli hagyomány képviselői, a **püspökök** köré tömörültek, alájuk rendeződött a hierarchia: presbyterek és diakónusok. A század végére általános lett a monarchikus episzkopátus, erről tanúskodnak Antiochiai Szent Ignác levelei 115-ből.

Összegyűjtik a hit alapját képező **szent könyveket** is. A dualista spekulációk ellenére szentírásnak tekintik az (alexandriai) zsidóság gyűjteményét; hozzá csatolják az apostolok írásait, valamint a Jézus alakját és tanítását rögzítő evangéliumokat (négy ilyen ismertek el sajátjuknak). A II. században kialakul a *canon*: a „sugalmazott” könyvek jegyzéke. Ezekben az írásokban az Egyház ráismert saját hitére és életvitelére.

Kikristályosodott a keresztény **hitvallás** is, amely először két, majd három szóból állt (Jézus Krisztus az Úr). A keresztelezés rítusában bontakozott ki a háromságos formulájának megfelelően az ún. apostoli hitvallás.

Később a zsinatokon is *symbolumokat* fogalmaztak, a teológiai viták eredményeként (ismert formája a mai mise hitvallása).

17. § Az első találkozás Rómával

Róma rétegei

A Római Birodalom **szellemi vezetői** a hódításban nem láttak meztelen imperializmust. Ők hivatást teljesítettek: fölemelni a barbárokat arra az emberméltóságra, ahová ők ősi latin virtusuk és a hellén értékek átvétele révén jutottak. Augustus *Pax Romana*-ja az új civilizáció megteremtésének kemény, kötelességszerű munkája. Az erkölcs védelmében és a vallásos érzés (*pietas*) élesztésében támogatják a költők és filozófusok (Livius, Vergilius, Horatius).

Az *Aeneis*ben ilyen sorok olvashatók:

Tu regere imperio populos Romane memento.

Parcere subjectis et debellare superbos.

A **hatalom birtokosai** azonban megcsúfolták az ideológiát. A túl gyorsan növekvő birodalmat csak fokozódó zsarnoksággal tudták összefogni; mindent alárendeltek a politikának. A vallás csupa külsőség, idegen elemek hasznos összekeverése. A keleten dívó császárkultuszt kiterjesztik az egész birodalomra. A züllést nehezményező bölcseket elsöprik (Nero megöleti Senecát és Petroniust).

A **nép** (plebs) a bölcseket nem érti, a császárban zsarnokot lát. Egyre felelőtlenebb tömeghisztériák rabja. A barbárok semmi magasabb rendűt nem fedezhettek föl bennük. Ez a tekintélyválság teszi lehetővé a népvándorlást.

A keresztények álláspontja

Először Rómától vártak igazságot a zsidókkal szemben (l. Pilátus kedvező beállítása az evangéliumokban), hiszen Szent Pált ismételten a római hatóság védte meg a földühödött zsidóktól. Nero (64) és Domitianus (95) örült üldözése miatt azonban hamarosan a próféták Babilonjával azonosítják Rómát, amely „megrészegült a szenteknek és Jézus tanúinak véréből” (Jel 17,6). De nem bocsátkoznak harcba a jogkörét túllépő állammal sem (Kelemen római püspök 95 táján írt levelében megimádkoztatta a korintusiakat a császárért – nem a császárhoz). Az ősi latin virtus bűvöletében élő szellemi arisztokráciához alig találtak utat (kivétel: Acilius Glabrio és Flavius Clemens konzulok, vö. Suetonius: *Vita Caesarum*, Domitianus 15). Az egyszerű népből azonban nagy számmal térnek a keresztény hitre.

A keresztényüldözések okai

A keresztényeket sokáig összekeverték a megtűrt (*religio licita*), de gyűlölt zsidókkal (*teterrima gens*), akik azonban gyakran maguk is tüzeltek a keresztények ellen. – „Földről” nehéz megkülönböztetni őket az állampolgári kötelességeket megtagadó és a testellenes tanokat hirdető keleti szektáktól („átkos babonaság”).

A *plebs* külön életmódjuk miatt (cirkusz hanyagulása) az „emberi nem gyűlöletével” vádolta őket, a rájuk fogott természetellenességek (Thyestes-lakoma, Oedipus-házasság) miatt bűnbaknak tette meg őket minden bajra.

A keresztények – bár lojális adófizető polgárok – élesen kritizálták a római államban megtestesült pogányságot, szembehelyezkedtek a császár istenítésével, és leküzdhetetlen expanzíós erővel a birodalom egyetlen vallása akartak lenni („istentelenség” és „államellenesség”, „fölségsértés”).

Tacitus beszámolója az első keresztényüldözésről 116-ból (*Annales* XV. 44):

„Sem az emberi segítségre, sem a *princeps* ajándékainak vagy az istenek engesztelésének hatására nem akart eltávozni az a gyalázatos hiedelem, hogy parancsra tört ki a tűzvész. Ezért a híresztelés elhallgattatása végett Nero

másokat tett meg bűnösnek, és a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt, és christianusoknak nevezett. Christust, akitől ez a név származik, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilátus procurator kivégeztette, de az egyelőre elfojtott vészes babonaság újból előtört, nemcsak Júdeában, e méltóság szülőhazájában, hanem a Városban is, ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik s hívekre talál. Így hát először azokat fogdosták össze, akik ezt megvallották, majd az ő vallomásuk alapján hatalmas sokaságra nem is annyira a gyűjtogatás vádját, mint inkább az emberi nem gyűlöletét bizonyították rá. És kivégzésüket még csúfsággal is tetézték, hogy vadállatok bőrébe burkoltan kutyák marcangolásától pusztuljanak, vagy keresztre feszítve, és mikor bealkonyodott, meggyújtva éjszakai világításul lángoljanak. Nero a kertjeit ajánlotta föl a látványosság céljára, és cirkuszi játékokat rendezett, amelyen kocsisruhában a nép közé vegyült, vagy kocsira szállott. Ebből, bár bűnösök voltak, és a legsúlyosabb büntetést is megérdemelték, számalom támadt, mivel nem a közjó érdekében, hanem egy ember kegyetlensége miatt kellett pusztulniuk.”

18. § A Római Birodalom keresztényüldözése

Alkalmi üldözések

A kifinomult római jog hatótörést szenvedett a kereszténység problémáján. Sokáig nincs törvény ellene; illegális társasággá (*religio illicita*) Trajanus császár ifj. **Plinius** bithyniai helytartónak 112 táján küldött következetlen leirata folytán lett („Nem kell utánuk nyomozni; ha azonban följelentik és vádolják őket, büntetendők”).

A rendelet egyenetlen végrehajtása miatt a keresztények részt vehettek a közéletben, földbirtokaik és épületeik voltak, de szórványosan áldozatul estek a vulkányszerűen kitört népharagnak vagy a helytartók túlbuzgóságának.

Ennek az időszaknak **hősei**: a vértanúságra lelkesen készülő Ignatius, Antiochia püspöke (7 levele maradt ránk), a János apostol tanítványaként számon tartott Polükarposz, szmürnai püspök (†167), a scilliumi és lugdunumi vértanúk (róluk hiteles aktákra támaszkodó tanúságok=*martyria*). A mártírokat korán vallásos tisztelet övezte. Ereiklyéiket megőrizték. Megindult a legendaképződés is.

A III. század elején a keresztények a társadalom minden rétegében ott vannak (Tertullianus: „vetőmag a keresztények vére”). A birodalom ütőképességét növelni akaró császárok egyre nagyobb veszélyt látnak bennük. Hiszen mereven szembeszegültek minden szinkréziskísérletnek, keleti misztériumvallásnak. Ez vezetett az általános üldözésekhez.

Szisztematikus üldözések

202-ben **Septimius Severus** rendőri ellenőrzés alá vonta az Egyházat, és megtiltotta a keresztény hitre térést. Az üldözés különösen Észak-Afrikában tombolt (áldozatai többek között a két hős karthágói nő: Perpetua és Felicitas). Halála után 40 évvel **Decius** a Birodalom minden polgárától áldozatbemutatót kívánt (250), ezzel akarta Róma milléniuma alkalmával az államvallás iránti lelkesedést növelni. A minden eddiginél kegyetlenebb üldözés váratlanul érte a hívek tömegét: a mártírok tömege mellett sok bukást is eredményezett.

Hittagadónak tekintették azokat, akik bemutatták az állami áldozatot, kiszolgáltatták a szent könyveket, vagy akár csak beszerezték az igazoló *libellust* (**lapsi**: *thurificati* – *traditores* – *libellatici*). Az üldözés elmúltával a hittagadókkal elég ridegen bántak: legföljebb egyszer, esetleg csak halálos ágyukon fogadják vissza őket. Africában a nemzeti ügy árulóit is látták bennük.

Az Egyház az apostolok korától tudatában volt annak, hogy a megtérteknek szent életet kell élniük, de nincs megbocsáthatatlan bűn. A bűnösöket kiközösítették (*anathema*), vagy a bűnvallomás után a vezeklők sorába utalták, de köölték a kiengesztelődés föltételeit.

Valerianus császár főleg pénzügyi okokból folytatja az üldözést (257–260): a papságot, a bírókat és szenátorokat kényszerítette áldozatra; megtiltotta a közösségi kultuszt, konfiskálta a keresztény templomokat és temetőket (római katakombák). Ezután újabb 40 éves vallásbéke következett. Közben a keresztények sokat erősödtek (a következő üldözésben jobban helytállnak majd), tevékeny szeretetükkel és türelmükkel a közvéleményt is sok helyütt megnyerték, bár a pogány értelmiség irodalmi harcot is folytatott ellenük.

Diocletianus üldözése

A kitűnő és toleráns császár csak uralkodásának legvégén fordult a keresztények ellen: birodalomépítő művének akadályát látta bennük, mert a keresztény katonák megtagadták a kultuszt. 303-ban – valószínűleg Galerius caesar javaslatára – elrendelte a keresztény

kultuszhelyek lerombolását, betiltotta a kultikus összejöveteleket, összegyűjtette a szent könyveket, állampolgári jogaikban degradálta a keresztényeket, majd elfogatta a lelkipásztorokat. 304 tavaszán mindenkinek előírta az áldozatbemutatót.

Az üldözés a két augustus lemondása után is folytatódott, bár teljes keménységgel csak keleten. Sok ezer halálos áldozat ellenére nem tudták felőrölni az Egyházat. Galerius 311-ben türelmi rendelettel legalizálta a keresztényeket. Halála után Constantinus és Licinius belátják, hogy a birodalmat nem a kereszténység eltiprásával, hanem épp fölkarolásával kell megmenteni. 313-ban Milánóban a vallásszabadság mellett döntenek, és ezt leirat (*rescriptum*) formájában megküldik a keleti tartományok helytartóinak is.

A kereszténység nem forradalommal győzött. Sosem torzult gyűlöletbe, csak élt – hitből fakadt meggyőződése szerint.

19. § Találkozás a hellén bölcselettel

Apologéták

A II. század üldözései alatt felnőtt az a keresztény értelmiség, amely megkísérelte a görög filozófia és a keresztény vallás összehangolását, szintézisét. Ezek a művelt rétorok és bölcselek apologiákban (=védekezés) hárították el az üldözők vádját, s bizonygatták, hogy épp a keresztények a Birodalom legjobb polgárai. Főként a monoteizmusért és a lelkiismereti szabadságért szálltak síkra, a keresztények okos és erkölcsös életét dicsérték: írásaikban Krisztus személye és megváltó műve háttérben maradt.

Közülük a legterjedelmesebb életművel **Justinus** rendelkezik. Az egykori Sikemben született pogány szülőktől. Hiába kereste az igazságot a filozófusoknál Efezusban, a meggyőző filozófiára a kereszténységben lelt rá. Megkeresztelkedése után Rómába jött, ahol tanítványok csatlakoztak hozzá. Istent hirdette minden igazság forrásának, ezért a filozófia eredményei fölhasználhatók az Egyházban (*logoi szpermatikoi*). Két védőiratot is benyújtott a császároknak: ezek fontos tanúságok a II. századi római liturgiáról is (keresztség, mise). 165 táján hat társával lefejezték.

A latinok közül a lángoló stílusú karthágói ügyvéd, **Tertullianus** tűnik ki: szigorú fölfogása miatt élete végén a prófétikus és aszketikus jellegű montanistákhoz pártolt. A rajongó mozgalomból rigorista pártot csinált, amely hitvallásában alig különbözött az egyetemes egyháztól, de a gyakorlati életre követhetetlen szabályokat állított föl: az állam teljes bojkottálása, az özvegyek házasságának tilalma, üldözéskor nem szabad menekülni (†220).

Ellenegyházat szervezett a pontoszi **Markión** is, miután a római egyház kiközösítette gnosztikus nézetei miatt (elvetette az Ószövetséget azon a címen, hogy a zsidók anyagvilágot teremtő és áttételező Istene – a dualizmus értelmében – rossz isten). Az egyiptomi gnószis kiemelkedő képviselőjének, Valentinusnak iskolája is kiterjedt az egész római oikumenére (a **gnosztikusok** az emberlét nagy kérdéseire titkos kinyilatkoztatás birtokában próbáltak választ adni a beavatottaknak).

Iskolák

A tudományos keresztény világnézet kiépítésében nagy szerep jutott a világvárosok (Róma, Alexandria, Antiochia) gyülekezeteinek, ahol sok katéchumenosz készült a keresztségre. Itt igény támadt a katéchéták képzésére is.

Keresztelésre általában három éven át tartó oktatás után lehetett föliratkozni. Ezután a jelöltek a nagyböjt minden napján részt vettek az igeliturgián. A keresztszülő tanúskodott a jelölt szándékának őszinteségéről, és később is szemmel tartotta fejlődését. Húsvét éjjel leplezték le előttük a *mysteriumot*. Az utolsó katechézis után következett a keresztség (bémálás) és az első részvétel az eucharisztia ünneplésében. A húsvéti időszakban folytatódott a misztagogikus katechézis: a titkok gyakorlati földolgozása.

A keresztelkedők körén kívül több helyütt – a bölcselek magániskoláira emlékeztető – vállalkozások is keletkeztek érdeklődők számára, hogy a filozófiából kiindulva a bibliamagyarázatban eljussanak a teológia magaslataira. A legszínvonalasabb tanítók **Alexandriában** működtek, közülük is kiemelkedik **Órigenész** (†254). A szentírástudomány megalapozására elkészítette az ókor legnagyobb filológiai munkáját, a *Hexaplát*: hat oszlopban összeveti a Szentírás héber szövegét görög fordításaival. Tudományos kommentárjai szinte az egész Bibliát földolgozzák. Vállalkozott a keresztény tanítás összefoglaló bemutatására: *Peri archón* címmel megjelent előadásait az első dogmatikai kézikönyvnek mondják. Hitvalló életével és tudományos bátorságával hatalmas tekintélyt szerzett. Valószínűleg vitatézisnek szánt „félkész” nézetei miatt ellenségei halála után eretneknek bélyegezték.

20. § A konstantini fordulat

Vallásszabadság

A nyugalomba vonuló Diocletianus által mellőzött **Constantinus** apja halála után (306) Britanniából harcot kezdett az egyeduralkodóért. A fő akadályt Maxentius usurpator jelentette, akit azonban 312-ben a római Milvius-hídnál „a keresztények Istenének segítségével” megvert. Seregének keresztes zászlót, katonáinak Krisztus-monogramot adott győzelmi jelként a pajzsukra. Ettől kezdve a Győzhetetlen Nap (*Sol Invictus*) tiszteletéről a monoteizmus tisztább formájára tért át: **kereszténynek vallotta magát**, katéchumenosz lett, az üldözést keleten följújtó Maximinus Daia-t leintette, kereszténynek nevelte fiait, bár ő maga csak halálos ágyán keresztelkedett meg (337), és a pogány kultuszt érintetlenül hagyta.

Az üldözések végén az 50 milliós lakosság 15%-a keresztény, minden harmadik város püspöki székhely (7-800). Constantinus nemcsak kárpótolta, de – a hadsereg és a hivatalnokok mellett – uralmának harmadik támaszává tette ezt a dinamikus kisebbséget. Aggódott a kereszténység egységéért. Az afrikai donatisták rigorista szektáját – miután a püspökök általa összehívott zsinatai nem segítettek – csapatok küldésével törte le.

Bár megmaradt *pontifex maximus*nak, a keresztény klérusnak is adómentességet, a püspököknek szenátori rangot és bíraskodási jogot adott. A legfőbb hivatalokba keresztényeket tett, püspökökkel vétette körül magát (pl. a történetíró Euszebiosz). Munkaszüneté nyilvánította a vasárnapot, betiltotta a keresztrefeszítést és a gladiátorjátékokat. Fényes templomokat épített Rómában és a Szentföldön (a bazilikák „az első demokratikus téralkotások”), gazdag adományokat juttatott a római egyháznak (Lateráni palota), de a pogány arisztokrácia elől keletre költözött (Nikaia), majd új fővárost épített: Bizánc lesz az első keresztény város, az új Róma.

A császár az Egyházon belül is kiépítette a pogány vallásban élvezett kiváltságait, eszközként használta ellenfelei visszaszorítására. Erőszakot alkalmaz a Birodalomra veszélyes pogányok és eretnekek ellen.

Út az államvallásig

A közélet kereszténnyé válását csak Julianus *Apostata* közjátéka hátráltatta (361–363). Kulturális nyomással és a keresztényektől tanult karitatív eszközökkel próbálta föltámasztani a római vallást. Utóda, Jovianus visszaadta az Egyháznak kiváltságait.

Nyugaton Gratianus (375–383) letette a főpapi címet, megvonta a pogány papok kiváltságait, kidobatta Victoria oltárát a senatusból. 380-ban császári ediktummal felszólít minden alattvalót a kereszténység föl vételére. 381-ben büntetés terhe alatt megtiltják a pogányságra áttérést, a római szenátus 382-ben ünnepélyesen eskü alatt megtagadta a sokistenhitet.

Keleten Theodosziosz (379–395; élete utolsó négy hónapjában egyeduralkodó) 392-ben császári rendelettel fölségsértésnek nyilvánította a részvételt a pogány templomi áldozatbemutatáson. A kereszténység üldözöttből üldözővé lett. A betiltott pogányság a műveletlen vidékekre szorult (*paganus*=pusztai). A keresztények száma ekkor 7 millióra becsülhető.

A keresztények befolyása áldásos: javul a rabszolgák helyzete, megnehezítik a válást, megszervezik a rászorulóknak segélyezését. De föltűnnek a Birodalom pártfogásának veszélyei is. Megkezdődik az Egyház évezredes küszködése a politikai hatalom távoltartásáért, hogy megőrizze mondanivalójának tisztaságát és katholicitását.

21. § Harc a keresztény titkok megfogalmazásáért

Ariánus vita

Amikor Constantinus 324-ben leverte a pogányság felé hajló Licinius társascsászárt, keleten határozottan támogatta a kereszténységet, de nem egységes, hanem teológiai vitákban meghasonlott egyházat talált. Antiochia és Alexandria egymással versengő keresztény tudósai – Arisztotelész, ill. Platón filozófiáját követve – eltérő nézeteket vallottak a Szentháromság és Krisztus titkát illetően.

Sokan csupán embernek tekintették Krisztust, akit az Isten adoptált. Mások az egyetlen Isten egy megjelenésmódját látták benne (*modalisták*). Alexandriában Areiosz pap a Szentháromság titkát az újplatonista emanáció-elmélettel magyarázta: a Fiú nem isten, csak egyike az Istenből kiáramló aiónoknak. Teremtény: „volt úgy, hogy nem volt”.

Constantinus birodalmi zsinatot hívott össze az egység megteremtésére **Nikaiába** (325). A zsinat Areiosz tanítását elítélte: a Fiú **homoiúsziosz** = azonos lényegű az Atyával (sikertelen áthidaló formula volt a homoiúsziosz = hasonló lényegű). A császár a kiközösített eretnekvezért száműzte.

Később azonban Constantinus fiainak támogatásával az arianizmus szinte egész keletet elborította, a Fekete-tenger vidékén tanyázó keleti germán népek is ebben a formában vették át a kereszténységet. A katolikus hit vezére, Athanasziosz alexandriai pátriárka ötször kényszerült száműzetésbe (összesen 17 és fél évet), míg megérte az orthodoxia győzelmét (†373).

A szentháromságtan a **konstantinápolyi** egyetemes zsinaton (381) jutott nyugvópontra, ahol a Szentlélek imádása és dicsőítése is bekerült a – máig mondott – hitvallásba. A következő század a krisztológiai viták kora: mit is jelent Origenész szava az Istenemberről (θεανθρωπος). Antiochiában inkább emberi, Alexandriában isteni természetére fektettek súlyt.

Nesztorianizmus

Az Antiochiából származó Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárka a realista Arisztotelész elvét alkalmazta Krisztus titkára: ahány φυσικόν, annyi υποστασις. Eszerint Krisztusban a két természethez két önálló személyiség tartozik: más valaki a Fiúisten, és más valaki az ember Jézus. Megtestesülés helyett az Isten csak bennlakik Jézusban (mint akármelyikünkben a kegyelem révén). Mária nem Istenszülő, csak az ember Jézus anyja (legfőljebb chrisztotokosz).

Kürrilloz alexandriai pátriárka a pápa megbízásából az epheszoszi zsinaton (431) elítéltette riválisát. A zsinat megfogalmazta az *unio hypostatica* dogmáját: Krisztusban az isteni és az emberi természetet egy személy birtokolja: a Logosz. Mária valóban theotokosz.

A döntés nyomán a szírek elszakadtak a birodalmi egyháztól. Ma világszerte 110 ezer nesztoriánus él. VI. Pál 1971-ben az antiochiai, II. János Pál 1994-ben az asszír pátriárkával közös nyilatkozatot írt alá.

Monofizitizmus

Az Alexandriából származó, misztikus hajlamú **Eutüchész** szerzetesfőnök túlmént az efezusi zsinat dogmáján: amint a misztikai élményben is beleolvad az ember az istenségbe, úgy Krisztus emberi természete (phüszisz) is fölszívódott az isteni természetbe, mihelyt egyesült vele. Krisztusnak nemcsak egy hüposztaszisa, de egy természete is van: az isteni.

A monofizita tévedést a konstantinápolyi pátriárka szorgalmazására a **chalkédóni** zsinat ítélte el (451). Nagy Szent Leó pápa tanító levelét fogadták el („Péter szólt Leó szájával”). Az isteni és emberi természet vegyítetlenül (συνχυτως) egyesült Krisztusban.

Az elítélés ürügyén az **egyiptomiak** elszakadtak a Birodalomtól. A következő században hiába kísérleteztek a monothelétizmussal: eszerint Krisztusban egy akarat volt. Máig él 5 millió „jakobita” kopt és abesszín. VI. Pál 1973-ban a koptok, II. János Pál 1994-ben az etiópok pátriárkájával írt alá közös nyilatkozatot.

22. § A nagy egyházatyák kora

Általános jellemzés

A IV. században páratlan gazdag keresztény élet bontakozik ki. Az üldözések alatt edződött, sodró erejű hit most nagy alkotó egyéniségeket hoz fölszínre. Többnyire előkelő származású, művelt férfiak, akik neveltetésüknél fogva öröklik az antik kultúra értékeit, és fölhasználják az egyházi élet gazdagítására. Rendszerint civil pályára készültek, egy fordulat után a magányos elmélkedést választják; innét emelik ki őket a püspöki tisztre. Tudósok és nagy közösségek vezetői egy személyben.

Keleti egyházatyák

Keleten Athanaszioszon kívül ide sorolják a **három kappadox** barátot: a nagy szervező Baszileioszt, misztikus öccsét: Nüsszai Grégorioszt és költő barátjukat, Grégoriosz Nazianzénoszt. Baszileiosz (Vazul) Kaiszareia érsekeként úgy szüntette meg tartományában az arianus püspökök túlsúlyát, hogy barátainak új püspökségeket alapított.

Aranyszájú Szent János szónoki tehetségét kamatoztatta. 18 éves antiochiai működése után Konstantinápolyba vitték pátriárkának. De mivel a Szentírás magyarázásán túl a császári udvar bűneit is ostromozta: számkivetésben halt meg 407-ben.

Nyugati egyházatyák

Nyugaton Cyprianus karthágói püspök vértanúhalála után (257) sokáig kellett várni jelentős teológusra. A tartományi kormányzóként milánói püspökké választott **Ambrosius** (Ambrus) politikai tudását vetette be az arianusok leküzdésére. Császárok barátjaként nagy tekintéllyel védte meg az Egyház önállóságát (vezeklésre szorította Nagy Theodoszioszt), emellett sokat tett a görög teológia meghonosításáért (†397).

Ő keresztelte meg a 33 éves, africai származású, hatalmas tudású retorikatanárt, Aurelius **Augustinust**. Ő belső fejlődését – zajos fiatalságától az anyaggyűlölő manicheus valláson és filozófiai olvasmányain át megtéréséig – Vallomásaiban (*Confessiones*) írta meg. E műfajilag is úttörő művében eseményeket, filozófiát és finom lélektani megfigyeléseket olvaszt egységbe Isten magasztalásával. Hazájába visszatérve hamarosan a jelentéktelen Hippo püspöke lett. De innét szemmel tartotta a Mediterraneum szellemi életét. Hívei védelmében harcba bocsátkozott minden eretnekséggel. A donatisták terrorcselekményei miatt az evangéliumból (Lk 14,23) érvel az erőszak alkalmazása mellett hit kérdésében (*compelle intrare*). A Szentháromságon kezdve a teológia legtöbb témakörében az ókor legnagyobb teljesítményét nyújtotta. Pelagius tévedésével szemben győzelemre segítette a hagyományt: az ember nem szabadíthatja meg magát a bűntől, Isten kegyelme nélkülözhetetlen az üdvösséghez, bármennyire szabadok vagyunk is. A hitvédő céllal kezdett *De Civitate Dei* c. művével történetteológiai rendszert nyújtott a középkornak (†430).

A bűnbeesés miatt kétfelé szakadt emberiség szakadatlanul harcol egymással. Mindkét *civitast* szeretet mozgatja. Az egyik tábor a mennyei ország, amelyet az önmagunk megvetéséig menő istenszeretet mozgatja, a másik a Sátán országa, amelynek mozgatója az Isten megvetéséig menő önszeretet. A két birodalom polgárai most még elvegyülten élnek az ítéletig.

Szent Ágoston levelezésben állt az akkori világ legolvasottabb emberének ismert „betlehemi remetével”, Szent Jeromossal (**Hieronimus**), aki Dalmáciában született, Rómában közel került a pápasághoz, nagy utazások után azonban presbyterként megelégedett néhány kolostor lelki irányításával. Korának legnagyobb polihisztora. Eredetiből latinra fordította az

egész Szentírást (*Vulgata*). Bibliamagyarázatokon kívül megírta számos remete életrajzát és az első keresztény irodalomtörténetet (*De viris illustribus*). Száznál több szubjektív hangvételű levele maradt ránk (†420).

23. § A szerzetesség kialakulása

A keleti szerzetesség

Mindenütt a világon találhatók olyan férfiak és nők, akiknek szerelmes szenvedélyük az Isten, legfőbb érték számukra a vallás. A szerzetesek „szíven talált emberek” (C. Bamberg: *betroffene Menschen*).

A kereszténység hősei először a minden viszontagságot vállaló apostolok, az üldözésben a mártírok; békeidőben az önmegtartóztató enkratiták: aszkéták, szüzek, özvegyek (a püspök fölügyelete alatt).

Az üldözések elől nagy tömegek menekültek Egyiptom és Szíria lakatlan pusztáiba, közülük sokan – részben tiltakozásul az egyház elvilágiasodása ellen, vagy manicheus hatásra – ott is maradtak **remetének** (eremiták, anachóréták, monachoszok). A kor nagy szentjei és egyházatyái kapcsolatba kerültek velük.

Ezek a pusztai szerzetesek „az egyház peremén” éltek eléggé elszigetelten, és gyakran szélsőséges önmegtagadásban keresték a tökéletességet (befalazottak, oszloposok). Idővel a kezdők a tapasztaltabbak körül csoportosultak: a kopt Remete Szent **Antal** (†356) laurája tekinthető az első keresztény szerzetesközösségnek. Katonás közös életüket (κοινον βιος) szent **Pachomiosz** (†347) szervezte meg a Nílus parti Tabennisiben: a **koinobitáknál** a szüzesség és szegénység mellett megnőtt az engedelmesség szerepe. A szerzetesség városias és egyházas formáját Nagy Szent **Vazul** (†379) regulája teremtette meg: legyenek a szerzetesek a város közepén a testvéri szeretet példaképei.

Szent Benedek és Regulája

Nyugaton a szerzetességet Athanasziosz népszerűsítette első száműzetése idején, majd Antoniosz életrajzán keresztül. Az első nyugati szerzetesregulát Augustinus írta tagastei klerikusközösségének. A pannóniai származású Szent Márton tours-i püspök a galliai Ligugében alapított kolostort. Johannes Cassianus értékes könyveket fogalmazott az általa alapított Szent Viktor kolostornak Marseille mellett. Nagy hatású lett az utókorra egy névtelen szerző műve, a *Regula magistri*.

A nyugati szerzetesség formáját mindazonáltal Szent **Benedek** adta meg (Nagy Szent Gergely pápától származó életrajza megbízhatatlan). Nursiában született 480 táján. Római tanulmányaiból elmenekülve egy idő után Subiaco mellett szerzett tapasztalatokat a remeteéletből. „Mintakolostorát” Monte Cassinón építette föl (529): az ottani közösség számára állította össze – források fölhasználásával – bölcs és mértéktartó szabályzatát.

A monostor vezetője az apát, az ókori *paterfamilias* jogait élvezi. Ő szervezi meg a közösség életét, amelynek gerince a többórás istentisztelet, az „*opus Dei*”. Ezen kívül időt kell fordítani a magánimákra és a lelki könyvek olvasására. A napirendben kb. 6 óra szolgál a testi munkára, hiszen a kolostor önellátó (a jelszóvá vált *Ora et labora* így nem található a regulában). Később a munka fogalma kiterjedt a könyvmásolásra is. A népvándorlás viharában a másolóműhelyeik biztosították a görög-római műveltség emlékeinek fennmaradását. A bencés *discreti*ót jellemzi a szélsőségektől mentes egyszerűség élet- és napirendben (étkezés, tisztálkodás, alvás). A szerzeteseket a *stabilitas loci*, a helyhez kötöttség fogta. A vendégeket úgy kell fogadniuk, mint Jézus Krisztust.

A Regula egymástól független monostorok számára készült. Történetük folyamán kisebb-nagyobb kongregációk is létrejöttek. A tízezernyi szerzetest összefogó Bencés Világszövetség élén 1893 óta primásapát áll.

24. § Róma és a keleti patriarkátusok

A római egyház tekintélye

A római közösség kezdettől kiemelkedő helyet foglalt el az Egyházban. Nyugaton mindig elismerték vezető szerepét, hiszen az *Imperium* nyugati felének legrégebb, legnagyobb és egyetlen apostoli eredetű közössége volt.

A III. század közepén legalább 30 ezer lelket számlált. Bövelkedett gazdag és befolyásos tagokban is, de 1500 özvegyről és szegényről gondoskodott. A 154 klerikusból: 46 presbyter, 7 diakónus, 7 hypodiakónus, 42 akolythus és összesen még 52 exorcista, lektor és ostiarius.

Róma püspöke közvetlenül Szent Péterre vezette vissza apostoli utódlását. Ez a nagy tekintélyű lugdunumi (Lyon) püspök, Eirénaios szerint a tiszta hit legfőbb biztosítékát jelentette. Eretnekek és az igaz hit védelmezői egyaránt Rómában kerestek igazolást. Annak ellenére, hogy a nagy teológusok és zsinatok keleten voltak, a döntés a pápai tanítóhivatalt illette.

A római püspök jogi és fegyelmi kérdésekben is tekintélyt élvezett, pl. a húsvét ünneplése körüli vitában, vagy az eretnekeresztelés kérdésében a karthágói Cyprianusszal szemben.

Egyháztartományok és patriarkátusok

Az I. század fordulóján általánossá vált monarchikus episzkopátus rendszere két irányban fejlődött tovább. Egyfelől a püspök vezette városi közösség a vidék megtérésével **egyházmegyévé** szerveződött, gazdag belső differenciálódással; a falvakban eleinte „kijáró püspök” működik, később kinlakó plébános/parókus. Másfelől a Birodalom jelentősebb városainak püspökei jogot szereztek a többi fölött.

Maguk az apostolok is többnyire a provinciák fővárosaiban alapították az első gyülekezeteket, ezekből indult ki a további térítés: a kisebb városok püspökségei tehát leányegháznak tekintették magukat. Az **egyháztartományok** szerveződése valamennyire igazodott a közigazgatási egységekhez (Diocletianus rendezése után).

A püspököt eredetileg a nép bekapcsolásával a városi papság választotta, a szomszédos püspökök szentelték föl az apostoli kollégium tagjává. A **metropoliták** idővel felügyeleti jogot szereztek a püspökválasztásnál és fegyelmi tekintetben. Ők erősítették meg és szentelték föl a választottakat, elnököltek a tartományi zsinatokon, fellebbezéseket fogadtak el a püspöki ítéletekkel szemben.

Róma püspöke vitathatatlan tekintélyt élvezett egész Itália fölött, Karthágóé pedig Észak-Afrika fölött. A nikaiai zsinat „régí hagyományként” szentesítette a **patriarkátusok** rendjét: Alexandria Egyiptom egyházai, Antiochia Szíria egyházai fölött és egyéb „eparchiák” a maguk területén ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint Róma. Jeruzsálemnek tiszteletbeli elsőbbséget adtak. A 381-es konstantinápolyi zsinat az új császárváros püspöki székét már Alexandria és Antiochia elé rangsorolta, közvetlenül a régi Róma alá.

Az antiochiai pátriárka így ír püspöktestvéreinek: „Istenhez leginkább hasonlatos, áhítattal és leborulva tisztelendő, szentséges Uramnak, Konstantinápoly, az új Róma boldogságos érsekének és a földkerekség pátriárkájának. Szent leveledből értesültem... lélekben átölelem szent lábadat...”

A chalkédóni zsinaton (451) I. Leó követői nem tudták megakadályozni, hogy a 28. kánon a pápáéval azonos jogokat ne biztosítson a konstantinápolyi pátriárkának. A tiltakozó pápa persze továbbra is fönntartotta jogigényeit a keleti egyházak fölött.

A primátus kérdése

Az „új Róma” püspöke politikai helyzetére tekintettel építette ki pozícióját. Egyre inkább a bizánci császári hatalom bűvkörébe került. Minél jobban összefonódott politika és vallás, annál önállótlanabb lett a pátriárka helyzete.

Böjtölő János pátriárka 587-től *oikumenikus* püspöknek nevezte magát. Válaszul I. Gergely pápa használni kezdte a *Servus servorum Dei* címet: ő Isten szolgáinak szolgája.

Nyugaton a császárság gyöngülése előmozdította az Egyház önállósodását. 410-ben Alarik akadálytalanul földúlhatta Rómát. 452-ben **I. Leó** pápának kellett meggátolnia Attilát a Város kifosztásában; 455-ben elérte a vandálok királyánál, hogy „csak” fosztogassanak. Tekintélye hatalmasan megnőtt a nép szemében. A pápaság – miután a herulok királya 476-ban lemondatta a császárt – nehézség nélkül túlélte a nyugatrómai birodalom bukását.

A nyugati fejlődésre jellemző dualizmus elvét, a „két hatalom” tanát I. Gelasius pápa (†496) fogalmazta meg Anasztasziosz császárnak: a lelki hatalom független a világitól, mindegyik a maga területén illetékes; vallási dolgokban a császár alá van vetve a főpapok tekintélyének, a püspökök a közrend dolgában engedelmeskednek a királyi hatalomnak.

A keresztény-nyugati kultúra fölépítése

25. § A népvándorlás viharában

Európa születése

Európa az elaggott Imperiumot előzőnlő germán törzsek és az antik hagyományokat is átmentő kereszténység találkozásából született meg. A barbárok századokon át fenyegették a Római Birodalom határait, a IV. század végétől keleti nyomásra szövetségesként vagy pusztító ellenségként fokozatosan felőrölték. A rendezett városi élet folytonosságát a hivatalukban maradt püspökök biztosították. A római kultúra megmentésében oroszlánrészt vállaltak a szerzetesek, főleg Szent Benedek (†547) követői. Ők közvetítették a műveletlen barbároknak az antik földművelés eredményeit, de a szellemi kincseket is az ókori szerzők olvasásával és másolásával.

A **keleti germánok** (gótok, vandálok, longobárdok, burgundok) még a Fekete-tenger mentén ariánus formában lettek keresztények. Nyugatra érkezve kegyetlenül üldözték a katolikus őslakosságot, ezért vallásuk nem volt államfönntartó erő. Csak a később katolizált nyugati gót és longobárd királyság maradt fenn a VIII. századig Hispániában, ill. Itáliában.

A frankok megtérése

Maradandó államot a Birodalom területén csak egy nyugati germán nép, a frankok alkottak: az első nép, amely a katolikus kereszténységet vette föl. Remigius reimsi püspöknek 496-ban sikerült megnyernie **Klodvig** királyukat, hogy 3000 követőjével együtt megkeresztelkedjék. A papság támogatását élvezve teljesen összeforrtak a római és gall lakossággal, amely korán kereszténnyé lett, és olyan vezéregyéniségekkel büszkélkedett, mint Eirénaiosz (†202) és Martinus (†397). Keresztény-nemzeti öntudatból hadakoztak az ariánus burgundok és vizigótok, a mórok és a pogány germánok ellen („az Egyház legidősebb lánya”).

A brit szigetek és a németek megtérése

Britannia kelta lakói (britek, skótok, piktek, írek) még római alattvalókként lettek katolikussá. Püspökeik azonban elzárkóztak a szigetországot megszálló angol és szász törzsek megtérítésétől, akik komolyan veszélyeztették az őslakosság virágzó kereszténységét. Ezért Nagy Szent Gergely pápa (†604) a római Szent András kolostor szerzeteseit küldte az angol-szászok megtérítésére Szent Ágoston apát vezetésével (ő az első canterburyi érsek). A pápától ajánlott alkalmazkodási módszerrel sikerült a hét királyt és kíséretüket megkeresztelni népeikkel együtt.

Az **írek** apostola a galliai származású Szent Patrik volt az V. században. Városok hiányában az ír egyházban a kolostorok apátjai lettek a vallási vezetők, nem a püspökök, akik csak a szenteléseket végezték. A szerzetesek látták el a lelkipásztorok tisztét, monachus szokásokkal jellegezték meg a papi életet. Divatba hozzák a magángyónást és a penitenciás könyveket.

A sikeres misszió után a hithirdetők serege áramlott a brit szigetekről a kontinensre a pogány germánok térítésére (*peregrinari pro Christo*). A legtöbb német törzset – Donar isten szent tölgyfájának kivágása után – az angol Wynfrith térítette meg, aki a pápától a **Bonifatius** nevet kapta. Mint Germánia érseke Rómától függő püspökségeket és kolostorokat alapított,

nemzeti zsinatot tartott. A frízek közt halt vértanúhalált 754-ben, a fuldai apátságban temették el.

Skandinávia népei, az északi germánok (dánok, norvégok, svédek) és a finnek, lappok az ezredfordulóig vártak a keresztény térítésre. Szent királyaik: Kanut, Olaf és Erik.

26. § A pápaság és a frankok szövetsége

Az Egyházi Állam kialakulása

A népvándorlás uralmi bizonytalanságai közt – a többi püspökhöz hasonlóan — a római püspök tekintélye is megnőtt: I. Leó (440–461) Itália legfontosabb embere lett. A lakosság ezért további birtokadományokkal is erősítette hatalmát. A VI. századtól **Patrimonium Petri** (Péter öröksége) a neve annak a birtoktestnek, amelyből elsősorban a szegényeket támogatták.

Az V. századtól az ariánus keleti gótok alapítottak rövid életű királyságot Itáliában Ravenna székhellyel. Justinianus császár hadvezérei visszafoglalták Itáliát: Rómába császári helytartó került, a pápák is görögök. Justinianus törvénykönyve szerint a püspök székhelyének bírója, pénzügyeinek intézője és a város védelmezője. I. Gergely pápa (590–604) az egyházi tulajdont családi birtokával gazdagítván kiválóan megfelelt e feladatnak.

Amennyire a bizánci császár képtelenné vált Róma védelmére az ariánus longobárdokkal szemben, a VIII. század elején a pápák egyértelműen átvették a politikai felelősséget a Latiumban (**Ducatus Romanus**).

Szorongatott helyzetében II. István pápa a Meroving-dinasztia félre tételével Pipin *maior domus*-t – előbb egy frank metropolita által, majd 754-ben személyesen – frank királlyá avatta, és kinevezte a „rómaiak patrícusává”, fiaival együtt. Cserében Pipin a longobárdoktól főlzabadtított itáliai területek jórészét 756-ban „Szent Péternek adományozta”: 781-ben létrejött az **Egyházi Állam** (Latium + Ravennai Exarchátus + 5 Adria-parti város, a „márkák”), amelynek a pápa az uralkodója.

Ettől kezdve az Egyház központja nem volt idegen uralom alatt. Ez a tény áldásos az evangélium szabadsága szempontjából, de nagy ára volt: a pápának világi uralkodónak is kellett lennie, székéért világi érdekek küzdenek.

A pápa egyházfői hatalma is egyre jobban kibontakozott: a püspökök ítéleteivel szemben föllebbezéseket fogad el, az érsekektől hűségesküt kíván, ő hívja össze a zsinatokat.

Nagy Károly egyházszervezése

Róma lakói frankbarát és görög tájékozódású pártokra oszlottak. III. Leó pápa az életét mentve menekült Pipin fiához. Nagy Károly (768–814) Rómában megbüntette a pápa ellenfeleit, aki 800 karácsonyán hálából a nyugatrómai birodalom **császárává** koronázta a frankok királyát. Az esemény a bizánciakat teljesen elképesztette.

A „barbár” császár a világegyház urának gondolta magát, s a pápát alattvalójának. Kemény kézzel folytatta a germán népek keresztény egységének megteremtését. A szászoknak már korábban is „a vas nyelvén” hirdette az evangéliumot. Az avarok leverése után (795) az egykori **Pannónia** római tartományt is beosztotta a frank egyházszervezetbe: Aquileia, Salzburg, Passau püspökeit megbízta a térítéssel („kijáró püspökök” a Dunántúlon).

Nagy Károly nemcsak jogilag szervezte újjá a birodalmat, előmozdította a **kulturális** újjászületést is: ez a Karoling reneszánsz. „Az iskolát Nagy Károly találta föl” – éneklük máig a francia gyerekek. Minden plébánián elemi oktatás, a kolostorokban helyenként magas fokú szellemi élet. Főcéljuk a klasszikus kultúra értékeinek konzerválása.

27. § Mohamed és az iszlám

A középkori egyház Európára szűkülésének egyik főoka a mohamedán arabok térhódítása volt.

Az iszlám keletkezése és tanítása

A mekkai születésű Mohamed (571–632) zsidó, keresztény és perzsa elemekből állította össze szigorúan monoteista vallását, amely – egyszerű dogmatikája és az arab természethez jól alkalmazkodó morálisa miatt – mély hatást ért el. Nemzetté egyesítette az addig civódó, politeista arab törzseket, és céljukká tette a szent és jövedelmező hódítást.

Allah prófétájaként megadást kívánt Isten akaratával szemben (iszlám), a moszlimoknak jutalmul – érzékletesen lefestett – túlvilági paradicsomot ígért. Gábriel angyaltól nyert kinyilatkoztatásaiból tudta meg, hogy Isten minden emberi cselekedetet és sorsot eleve meghatároz (kismet, fatalizmus), és megfizet jóért-rosszért az ítélet napján. 622-ben szülővárosából Jathribba, a későbbi Medinába kellett menekülnie (a próféta futása, a hedzsra a mohamedán időszámítás kezdete), ott könnyebben talált hívekre. Serege előtt 630-ban meghódolt Mekka, majd egész Arábia. Az írástudatlan próféta megnyilatkozásaiból rímes prózában állították össze a Koránt (=olvasmány).

A muszlimok egész elmélete és gyakorlata **öt pilléren** nyugszik: a tan igazságának elismerésén, valamint négy vallási köteletség teljesítésén.

Az igaz hit közelebbről meghatározva: hit az Istenben, angylaiban, küldötteiben, kinyilatkoztatott könyveiben és a végítélet napjában. Az iszlámhoz tartozás föltétele ez a hitvallás: „Nincs más isten Allahon kívül, és Mohamed Allah küldötte”. Nincs szentháromság és megtestesülés, áteredő bűn és megváltás, papság és templom (a mecset a leborulás helye, ahol az imám vezeti az imát).

Naponta ötször kell mosakodni és imádkozni, Ramadán hónapban nappal böjtölni kell; kötelesek adakozni a szegények javára és egyszer az életben elzarándokolni Mekkába, ahol az ősi Kaaba szentély van. Tilos a képek tisztelete, a bor, a szerencsejáték és a disznóhús. Megengedett viszont a rabszolgatartás, a vérbosszú és a többnejűség.

A muzulmánok térhódítása

A korhadó perzsa és bizánci birodalom nem bírt ellenállni Mohamed utódainak, az első kalifáknak: alig tíz év alatt elfoglaltak tíz millió négyzetkilométert (többek között Palesztinát, Egyiptomot), egy évszázad leforgása alatt elpusztították az Egyház legrégibb és legönállóbb provinciáit (Szíria, Észak-Afrika), több éven át magát Bizáncot veszélyeztették. 711-ben az iszlám martaléka lett a keresztény nyugati gót királyság Hispániában. Nyugati terjeszkedésüket Martel Károly állította meg frankjaival 732-ben. Keleten meghódították Iránt, a XI. században Indiát. Az afgán Gaznavidák után egyre nagyobb szerephez jutnak a törökök.

Az arab világhatalom a legkülönbélebb származású és vallású népeket egyesítette. A vallás és az uralkodó nyelv révén – mivel a Koránt nem szabad idegen nyelvre fordítani – egységes arab **kultúra** jött létre. A leigázott népeket nem térítik és nem kényszerítik az iszlám fölvételeire, szükségük van adózó szolganépre.

Hatalmi és kulturális központjaiban (Bagdad, Damaszkusz, Kairó, Mekka, Szamarkand) az arabok egybeolvasztották a keleti és hellenisztikus tudomány értékeit. Lehiggadtabb korszakában így az iszlám közvetítette Nyugatnak a görög tudományosságot. Hatalmas öntudatuk miatt a muzulmánok térítése lehetetlennek bizonyult.

28. § A keleti kereszténység elszakadása

A bizánciak panasza a latinokra

Az egyházfői hatalmukat növelő pápák és a császári főváros nagyravágyó pátriárkái között ismételen szakadásra került sor (1054-ig már 217 év szkizmában!): ilyenkor nem imádkoztak a pápáért a liturgiában.

A görögöket bántotta, hogy a pápák élen jártak már krisztologiai eretnekségeik, majd a VIII. században a képrombolás (*ikonoklászisz*) elítélésében; elismerték a frankok hódításait, sőt császárt kezdtek koronázni. Bosszantotta őket néhány liturgikus és fegyelmi eltérés is: a nyugatiak enyhébben bőjtöltek, csak nőtlenekeket szenteltek pappá, akik borotválkoztak!

A IX. század derekán I. Miklós pápa a bolgárok fölötti joghatóság miatt meg hasonlott Phótiosz pátriárkával, aki azt is szemére vetette a nyugatiaknak, hogy a hitvallásba betolták a *Filioque*-t, miszerint a Szentlélek a Fiútól is származik.

A szlávok térítése

A Közép-Európába beszivárgó szlávok térítésében is közrejátszott a hatalmi versengés. Latin papok térítése folytán a nyugati kultúrába kapcsolódtak be a horvátok, csehek, majd a lengyelek. A német függés elkerülésére a morva hercegek a keletrómai császártól kértek térítőket. Egy bolgár anyától származó bizánci testvérpár: Konstantin és Mihály, szerzetesi nevükön Cirill (†869, Róma) és Metód (†885, Velehrad) a morvák között szláv nyelvre fordították a Szentírást, ill. a pápa jóváhagyásával a római liturgiát (glagolita ábécé). Haláluk után a morváknál a német befolyás és a latin szertartás győzött. Tanítványaik azonban már a bizánci liturgiát fordították le a bolgároknak (cirill betűk). A szerbeket és a Kijevi Oroszországot Bizánchoz húzó fejedelmeik (Olga, Vlagyimir) tették kereszténnyé.

A kijevi érsekség a tatárjárás miatt északabbra költözött, végül Moszkvában talált székhelyet, és 1589-ben önálló patriarkátussá lett („harmadik Róma”).

A magyarok megtérése

A szlávok között a Kárpát-medencében hont foglaló magyarok még vándorlásuk során kapcsolatba kerültek a kereszténységgel. Konstantin (később Cirill) iránt a Krím félszigeten nagy tiszteletet tanúsítottak. Szent Metódot az Al-Duna táján megajándékozta egy magyar vezér. A kalandozások megelőzésére Konstantinápolyban vendégeskedett Bulcsu „horka” és Zsombor „gyula”. Az utóbbi egy Hierotheosz nevű püspökkel tért vissza Erdélybe. Számos görög kolostor is létrejött az országban (pl. Tihany, Visegrád). Géza fejedelem azonban 972-ben I. Ottó császártól nyugati térítőket kért. Főként a passauai egyházmegye papjai jöttek. Sokat időzött Esztergomban Adalbert (Vojtech) prágai püspök is. **Szent István** királyunk a pápával hagyatta jóvá tíz püspökség, köztük az esztergomi érsekség alapítását (ezek beföldték a Kárpát-medencét), és tőle kért koronát 1000-ben. II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár örömmel nézte az új keresztény királyság születését. A szent király bencés kolostorokat alapított, minden tíz községre templomot rendelt, liturgikus ruhákról ő gondoskodott. Törvénykönyveiben nagy figyelmet szentelt a vallás, papság és egyház ügyeinek.

Szent Imre hercegnek, a Velencéből jött Szent Gellért növendékének halála (1031) miatt államalapító királyunk (†1038) nyomában trónküzdelem kezdődött, ami véres pogánylázadásokat tett lehetővé. Az Árpád-házból származó I. András (1047–60) azonban újra

egyértelműen a nyugati kereszténység mellett döntött, Szent László király személyében (1077–95) pedig a keresztény lovag nemzeti ideál lett.

Az 1054-es szkizma

Kerullariosz Mihály pátriárka (1043–58) bezáratta a bizánci latin rítusú templomokat, mert ott a misében kovásztalan kenyeret (ostyát) használtak. IX. Leó pápa (1049–54), aki különben kénytelen volt elfogadni a Dél-Itáliában terjeszkedő normannok hűbéreskűjét, követeket küldött Konstantinápolyba. Miután a tárgyalások önérzeteskedések miatt elakadtak, Humbertus kardinális kiközösítette a pátriárkát, az meg viszont a követeket (a pápa közben meghalt).

A későbbiekben több sikertelen kísérlet történt az unió helyreállítására. 1965-ben a két egyházfő visszavonta a kiközösítést, a teljes egység megteremtéséhez azonban még sok – főleg érzelmi – akadályt kell elhárítani.

29. § A sötét századok (880-1050)

Mélyponton a pápaság

Nagy Károly gyöngye utódai alatt sötétség borult az egész nyugati világra. Támadó ázsiai népek (pl. magyarok), normann és mór tengeri rablók szétzilálták az európai társadalom életét. Az Egyház függetlenségének biztosítására a pápáknak nem volt elég politikai hatalmuk. Az Egyházi Állam is **oligarchák** (a tuscolumi grófok és a Crescentiusok) uralma alá került: a pápa világi hatalma és a római püspökség hatalmas földbirtokai nagy vonzást gyakoroltak a bárókra. Beavatkoztak a pápaválasztásba, és erőszakkal méltatlanokat, olykor gyermekifjakat juttattak Szent Péter örökébe.

A XIII. században fölbukkant legenda szerint 855-ben Johanna nőpapa lépett Szent Péter örökébe. A képtelen pletyka tagadásával együtt megvalljuk, hogy kegyenceiken vagy családtagjaikon keresztül ez idő tájt nagyhatalmú bárónők uralkodtak Rómában. Formosus pápát halála után 9 hónappal bíróság elé „ültették” és elítélték. A 18 éves korában pápává lett XII. János viharos életét visszhangozzák a krónikások.

A botrányok megszüntetésére az újra megerősödő (szász) **császárok** kezdtek pápát állítani. A Német-római Birodalom megalapításától fogva (962) sereggel jöttek Rómába megkoronáztatásuk végett, és közben „elrendezték” a pápaság vitás ügyeit. Bár több kiváló férfit emeltek a pápai trónra, az állami befolyás „betegségnél is veszedelmesebb orvosság” volt. Ezen az úton – a bizánci cezaropápizmushoz hasonlóan – a pápaság is a császári politika függvényévé válhatott volna, aminthogy a püspökök Európa-szerte a fejedelmek uszályába kerültek.

Az Egyház a feudalizmus szorításában

A Német-római Császárságban tapasztalható szomorú egyházi állapotok a hűbéri rendszerrel függtek össze. Az uralkodók hadkötelezettséggel járó birtokokat adtak püspököknek és apátoknak. Saját hatalmuk megszilárdítására beépítették az Egyházat a feudalizmusba, hiszen az egyházi hűbér nem öröklődött, újra jutalmazni lehetett vele a hű embereket (a földbirtokok egyharmada egyháziak kezébe kerül). De így a fejedelmek jogot formáltak a főpapi állások betöltésére (**investitúra**). Ők adták át a püspöki gyűrűt és a pásztorbotot is.

Ha az uralkodó pénzre szorult, kiárusította a főpapi székeket (*simónia*). Gyakran laikus, sőt nős embereket nevezett ki, akik fölszentelés nélkül csak a jövedelmet húzták (a hívek kormányzására fizetett helynököket alkalmaztak: *commendatura*). Példájukra újra nősülni kezdett az alsópapság (*incontinentia*), amely pedig az utóbbi századokban szerzetes minták szerint élt.

Szent királyunk egyházas szempontok szerint kitűnő missziós papokkal töltötte be a főpapi székeket. A térítő munka eredményességét jelzi, hogy az utód általában már magyar.

A clunyi reform

Az egyház megújítására és a feudalizmus bilincseiből való kiszabadítására nagyszabású reformmozgalmat indított egy burgundi bencés kolostor, Aquitániai Vilmos alapítása: Cluny (910). Hogy a világi hatalom minden befolyásától mentesek legyenek, a püspök vagy a fejedelem helyett közvetlenül a pápának rendelték alá magukat. Egyre több kolostor csatlakozott hozzájuk, a XII. században 3000 közösség szövetkezett a közös főapát alatt.

A szerzetesek jórészt tudománnyal és a liturgia végzésével foglalkozó papok. Hatalmas birtokaikon a testi munkát jobbágyok, bérlők vagy az ún. laikus testvérek (zsolozsmára nem kötelezett szerzetesek) végezték. A

sokpapos kolostorok azonban hozzájárulhattak a liturgikus élet torzulásához: a magánmisék, mellékoltárok, háttal misézés elterjedésében felelősek. Szent István királyunk ereklyét kért és kapott Odilo clunyi főapáttól.

30. § Küzdelem az Egyház szabadságáért

VII. Gergely

A clunyi kolostorreform hatására a világi klérus is harcolni kezdett a császári gyámkodás elhárításáért. A reformmozgalom vezéralakja Rómában a Clunyt megjárta **Hildebrand** volt, aki archidiakónusként több pápát is megnyert vezéreszméjének: a pápa legyen az egész keresztény világ ura!

Jelentős eredmény volt a pápaválasztás szabadságának biztosítása. II. Miklós pápa 1059-ben kizárta a világiak beleszólását. Róma püspökét a „kardinálisok” választják: a 7 előváros püspöke, 28 római templom plébánosa és a 14 (később 18) szegénygondozó kerület diakónusai.

Hildebrand VII. Gergely néven közfelkiáltással lett pápa (1073–85). Célkitűzéseit őrzi a *Dictatus papae* 27 tétele. Trónra lépése után rögtön elrendelte, hogy a hívek bojkottálják a simóniás és nős papokat. Merészen a reform szolgálatába állította a lombardiai szegénynép forradalmi mozgalmát, a *patáriát*, amely a méltatlan papok ellen irányult.

1075-ben a pápa megtiltotta az **invesztitúrát**. Miután IV. Henrik német király semmibe vette a tilalmat, sőt letettnek nyilvánította a pápát, VII. Gergely kiközösítette, és alattvalóit föloldotta hűségesküjük alól. Henrik nyilvános vezeklés után Canossában föloldozást nyert Gergelytől, utána már gátlás nélkül harcolt ellene. 1084-ben megszállta Rómát, a fölmentő normann seregek szabadrablása után azonban a pápa is számkivetésbe kényszerült.

Hazánkban még Szent László maga nevezte ki a püspököket, de csak méltó személyekkel töltötte be a főpapi székeket. Papi műveltségű Könyves Kálmán királyunk azonban önként lemondott az invesztitúráról.

A püspöki és pápai szék betöltésének végső rendezése

A Német-római Birodalomban VII. Gergely halála után is folytatódott a harc, megegyezés csak 1122-ben jött létre II. Calixtus és V. Henrik között. A **wormsi konkordátum** szerint a főpapokat szabadon választja a káptalan (a székesegyház papjainak, ill. a szerzeteseknek testületé), az uralkodó csak ezután iktathatja be őket a hűbértokba. Vitás választásoknál a császár döntőbíró lehet a német királyságban (a bölcsebb párt számított nagyobbak!).

I. Frigyes császár döntőbíróként beavatkozott egy általa vitatott pápaválasztásba. A törvényes pápa, III. Sándor (1159–81) azonban maga mellé állította szinte az egész Nyugatot, de főleg az öntudatosodó lombard városok szövetségét. Húszéves háború kezdődött *imperium* és *sacerdotium* között. Frigyes legnanói veresége és a velencei béke után a III. lateráni zsinat (1179) a pápaválasztásból kizárta a döntőbíró szerepét (kétharmados szótöbbséggel választanak a kardinálisok).

A főpapok szabad kánoni választását idővel – a pápai udvar, a római kúria hatalmának növekedtével – a **pápai kinevezés** váltotta föl. Az uralkodók tudomásul vették ezt a fejleményt: könnyebb volt pártfogoltjaik kinevezését elérni diplomáciai úton a pápánál, mint megannyi helyi választásban. A legátusrendszer kiépülése a pápai tekintélyt mindenütt jelenvalóvá tette. A metropoliták Rómában hűségeskü után vették át a palliumot, és négy évenként visszatértek beszámolási kötelezettségük teljesítésére *ad limina Apostolorum*. Mindez hozzájárult az egységes, nemzetközi klerikális testület kialakulásához.

31. § Fegyveres zarándoklatok keletre

A keresztesháború okai

Miután az iszlám hadai 637-ben elfoglalták Jeruzsálemet, továbbra is rengeteg zarándok látogatta az Üdvözítő életével megszentelt földet. Az arabok túrték a keresztény istentiszteletet, Nagy Károlynak elküldték a Szent Sír kulcsait. A clunyi reformmozgalom hatására egyre több zarándoklat indult nyugatról.

A Szentföldre igyekvő zarándokok jó része hazánkon vonult keresztül, hiszen Szent István szigorú törvényeivel élet- és vagyonbiztonságot teremtett az országban. Zarándokházakat építtetett számukra nemcsak Konstantinápolyban és Jeruzsálemben, hanem még Ravennában és Rómában is.

Az arabokat Közel-Keleten 1071-ben leváltó **szeldzsuk**-törökökről azonban szörnyű híreket hoztak a szentföldi zarándokok: meggyalázzák a szent helyeket, és kegyetlenkednek a keresztényekkel (egy hétezer fős német zarándokcsoportból kétezer odaveszett). Ezt a szégyent Európa keresztény lovagvilága nem tűrhette. Az invazitúraharc miatt VII. Gergely nem szervezhette meg Jeruzsálem felszabadítását (ez esetben a mi Szent László királyunk lett volna a keresztény hadak vezére). De 1095-ben a bizánci császár rimánkodására II. Orbán pápa a clermont-i zsinaton fegyverbe szólította a lovagokat; teljes búcsút, vagyis az egyházi büntetések elengedését (*indulgentia*) ígérte a résztvevőknek és anyagi támogatóiknak.

A keresztesháború tehát vallásos mozgalom volt, amelyben az egyetemes pápaság egyesítette energiáit a nyugati lovagság nagy részével. A vallási okok mellett persze a lovagok új hűbértartásokat, Velence és Genova kalmár polgárai kereskedelmi támaszpontokat, a jobbágyság társadalmi fölemelkedést reméltek.

A keresztesháborúk kudarca

A főként francia és normann lovagokból álló kereszteshadak – Magyarországon és a Bizánci Császárságon átvonulva – megütköztek a törökökkel; 1099-ben elfoglalták Jeruzsálemet, ahol kegyetlen vérfürdőt rendeztek. Ámde amikor a bizánciak látták, hogy nem nekik szerzik vissza a Szentföldet, szándékosan nehezítették a távolság és a szokatlan egészségügyi viszonyok miatt amúgy sem könnyű hadviselést. A keresztény hadak azzal is szétforgácsolták erőiket, hogy egységes állam helyett **sok apró fejedelemséget** alapítottak; ezekkel aztán a szeldzsukok sorra elbántak.

A Szent Bernát toborzásával összeállt német-francia sereg katasztrófája (1147–49) után Szaladin szultán visszafoglalta Jeruzsálemet (1187). A harmadik hadjáratban 1190-ben odaveszett Barbarossa Frigyes császár, az angol és francia király seregei sem értek el katonai sikert. Az eredménytelenség okát sok keresztény a lovagok bűnösségében látta.

„Eltérített” hadjáratok

A szentföldi hadjáratok kudarca után 1204-ben a keresztesek – az üzletet szimatoló Velence bujtogatására – Bizáncot hódították meg, és létrehozták a fél évszázadnál tovább fennálló **latin császárságot**. Ezzel azonban végképp az unió ellen fordították a görögök érzületét.

Sem a gyermekek kereszteshadjárata (szerencsétlen népmozgalom), sem a ravasz II. Frigyes császár diplomáciája (alkuval átmenetileg visszazerezte Jeruzsálemet és a fontos kegyhelyeket), sem IX. Lajos francia király vállalkozásai nem tudták megakadályozni az utolsó végvár, Akkon elestét (1291), amelyet akkor már csak szerzetes lovagok — az olasz johanniták, a francia templomosok és a Német Lovagrend — védelmeztek.

A keresztesháborúk a spanyol félszigeten és a Balkánon folytatódtak.

32. § A szerzetesség fénykora

A középkori szerzetesség általános jellemzői

Egy kor vallási életének színvonalát mi sem jellemzi jobban, mint a **tökéletességre törekvés** intenzitása. Az ezredforduló táján tért hódított az a vélemény, hogy teljes értékű keresztény élet csak a kolostorban valósul meg, előbb-utóbb minden komoly kereszténynek ott kell kikötnie.

A régi monachus-élet úgy alakult, hogy elszigetelt monostorok helyett nagy kolostorszövetségek vagy hatalmas centralizált szervezetek létesültek (még a remeteélet is szervezkedett: karthauziak és kamalduliak). A szerzetesek immár nem szakadtak el a társadalomtól, hanem valóságos **társadalombiztosító** föladatakat láttak el.

A munkaképtelenek és hajléktalanok ellátásában élen jártak a nagybirtokú bencések; a női kolostorok mellett ingyen kórházak voltak. A mórak fogságában sýnlódók kiváltására alakult a mercedárius és a trinitárius rend. Az utasvédelem föladatát az Alpokban a bernáthegei kanonokok látták el. A Szentföldön a zarándokok védelméről és a betegek ápolásáról a lovagrendek gondoskodtak. A hívek színvonalas lelki gondozására vállalkozott a premontrei kanonokrend, Xanteni Szent Norbert alapítása (1120).

A ciszterciek és Szent Bernát működése

A haladó földművelés módszereit terjesztették a **ciszterciek**. Rendjük voltaképp (1200 táján) hétszáz kolostor szövetsége volt (központjuk: Citeaux, latinul Cistercium; alapítója Szent Róbert 1098-ban). Céljuk: vissza Szent Benedek eredeti szigorához! Nehéz testi munka – főként erdőirtás vad völgyekben – a nemes származású pátereknek is. Ezzel terjesztették a jobbágyok egyenjogúságának gondolatát is.

Elterjedésük főleg a „mézajkú” **Szent Bernát** (†1153) érdeme, aki harminc társával lépett be a citeaux-i apátságba, majd Clairvaux apátjaként 68 új közösséget alapított. Magánykedvelő misztikus létére döntő tényező lett a politikában: vitás pápaválasztásban dönt, keresztesháborút szervez, szabályzatot ír a templáriusoknak és pápatükröt tanítványának, III. Jenőnek (*De consideratione*).

Assisi Szent Ferenc és rendje

A középkor egyik legragyogóbb egyénisége Assisi Szent Ferenc (*Francesco*). A lovagi ábrándokkal foglalkozó gazdag kereskedőfiú szerelmese lett Szegénység úrnőnek, akit Jézus óta bús özvegységben hagyott a világ. III. Ince pápa merészen engedélyezte neki és 12 társának a szerzetté alakulást. Így jött létre 1209-ben az első demokratikus, centralizált koldulórend: *Fratres minores* (OFM). Vagyona még a közösségnek sincs, alamizsnából élnek, és lelki gondozással viszonyozzák.

A ferencesek jól kielégítették a kornak az „apostoli életre” növekvő igényét. Az (első ismert stigmatizált) alapító halálakor (1226) közel tízezren voltak. Számuk azóta is – bár elágazottan – több tízezer. Női követői számára Szent Ferenc 1212-ben második rendet alapított (klarissák), majd 1221-ben a harmadik rendet azoknak, akik a világban maradván akarták megközelíteni a ferences eszményt (rögtön tagja lett Wartburgban a mi Szent Erzsébetünk).

Egyéb koldulórendek

Szent Domonkos (Domingo) kasztíliai kanonok a **Prédikátorok** rendjét (OP) nem a szegénység iránti lelkesedésből alapította, de térítő beszédek hitelessége kedvéért vállalta a

kolduló életformát, hogy az albigenseket visszatérítsék (†1222). A mendikánsok közé tartozik a szentföldi remetéből 1208-ban alakult, de húsz év múlva Európába települt **karmelita** rend, amelynek férfi és nő tagjai szemlélődő életre törekszenek, valamint az 1256-ban egyesített **ágostonrendi** remeték.

Mivel a zárdaalapításhoz nem kellett birtokról gondoskodni, mindegyikük gyorsan gyökeret vert Magyarországon is, ahol találkozhattak a magyar pálosokkal (Boldog Özséb esztergomi kanonok alapítása).

33. § A középkori eretnekmozgalmak alapgondolatai

A szegénység eszméje

Az ókori Keleten elméleti vitákból születtek eretnekségek, mégha szerepet játszott bennük a nagyvárosok közti rivalizálás is. Nyugaton az ókorban is gyakorlatibb kérdések keltettek viszályt (donatizmus, pelagianizmus). A feudalizmus korában a világi hatalom és az Egyház összefonódása miatt a vallási köntösbe öltözik az osztályharc, a forradalmi mozgalmak eretnekség formájában jelentkeznek.

A nagybirtokos, statikus egyházszervezettel szemben a *vita apostolica* hívei vándorolva hirdették az evangéliumi szegénységet. Összeütközésbe kerültek az egyházi vezetéssel, ha engedély nélkül prédikáltak, lázítottak az egyházi tulajdon ellen, vagy kárhoztattak minden vagyonbirtoklást.

Bresciai Arnold prépost szerint vagyonos pap nem üdvözölhet. Hasonlókat tanítottak az „apostoli testvérek” (*fraticelli*), a milánói posztószövők a jeruzsálemi ősminta szerint vagyonszűréssel kísérleteztek. A „lyoni szegények” alapítója, Petrus Valdes (Pierre Valdo) egy ideig pápai engedéllyel hirdethette a szegénység eszményét, később azonban csak magukat, „Krisztus szegényeit” tartotta jogosultnak a prédikálásra (valdensek).

Arnoldot Barbarossa máglyára juttatta (1155), a fraticellók eszelős vezetőit pedig Parma városa. Az észak-itáliai kommunistákat megszelídítve III. Ince létrehozta a humiliátusok rendjét. Valdest pápai kiközösítés után száműzték hazájából, de Itáliában meg a csehek közt további híveket szerzett magának (†1217 körül).

A tisztaság eszméje

A **katharok** mozgalma egy eredendően nem keresztény tan, a dualista manicheizmus új fölbukkanása: az anyag bűnös, a világot a Sátán teremtette, a tiszta emberi lelkek a gonosz anyagba lettek száműzve; mivel az anyag érintése tisztátalanná tesz, a „tökéletesek” kerülnek a nemi életet, a húst, a munkát és a vagyont.

Ez a képtelen tanítás keletről a balkáni bogumilek („bulgárok”) közvetítésével terjedt át Dél-Franciaországba. A „tiszták” központja **Albi** városa (innen albigensek). Agitátoraik „evangéliumi-szegény” egyházzal álmodoztak, ostorozták a feudális papok bűneit, a szentségeket a Sátán művének nyilvánították, testellenességüket keresztény aszkézisnek álcázták. A toulouse-i nemesség melléjük állt az egyházi birtokok megkaparintása reményében. Hiába prédikált nekik Szent Bernát, s csak kevés sikert értek el Szent Domonkos fehérruhás koldulótársai. A pápai követet megölték. Végül véres keresztesháborúban verték le őket az észak-franciák (1209–29).

A láthatatlan egyház eszméje

John **Wiclif** (Wycliff) oxfordi hittudós 1374-től eredeti gondolatokkal fordult a gazdag egyházzal szembe. Szerinte az egyház csak a predestináltak társasága. Nem tudhatjuk, kik fognak üdvözülni, de a vagyonosok biztosan nem. Bűnös papok szentség szolgáltatása érvénytelen. Papok és világi urak egyaránt hatalmukat vesztik, ha halálos bűnbe esnek. A Szentírás magyarázatára Isten mindenkit külön megvilágosít; az egyházi intézmények fölöslegesek; a pápa az antikrisztus.

Eszméit átvette és nagy tetszés mellett hirdette egy fiatal prágai hittudós, **Husz János**. Hiába tiltotta el (német) érseke a prédikálástól, hiába közösi tette ki a római pápa, a csehek Vencel királlyal együtt mellálltak. Később Zsigmond király menlevelével megjelent a

konstanzi zsinaton, ahol makacs eretnekként elítélték. Mivel semmit sem vont vissza, a hatóságok máglyán megégették (1415).

Mozgalmának leple alatt a cseh nacionalizmus fegyverkezett a német hűbérurak ellen. Egy részük akkor is tovább harcolt tehát Zsigmond seregei ellen, amikor a pápa teljesítette fő követelésüket: a kehelyből való áldozást és a szabad prédikálást. A husziták radikális szárnyát, a taboritákat csak 1434-ben tudta leverni a császár. – Tanaik a délvidéki és erdélyi magyarság körében terjedtek; pápai inkvizítor, a Márkákból származó Ferenc-rendi Jakab tapintatosan kiengesztelte őket az Egyházzal.

34. § Az inkvizíció

Az eretnekek állami büntetése

Az eretnekké lett hívek egyházi büntetése az apostolok korától fogva a kiközösítés: *αναθεμα* (vö. Gal 1). Constantinustól kezdve a római császárok az excommunicatiót állami büntetéssel súlyosbították (származtatás).

Maximus usurpator 385-ben (a mai) Trierben eretnokség miatt lefejeztette egy aszketikus mozgalom alapítóját, a hispániai Priscillianust és hat társát. Politikai intrikáktól nem mentes eljárását hosszasan vitatták egymás között a püspökök.

Justinianus császár törvénykönyvében (VI. sz.) az eretnekek büntetése a máglyahalál. Amikor a XII. században nyugaton a frank jogot fölváltotta a római jog, a hatóságok följújtatták a az eretnekek büntetését is. Ezt különösen időszerűvé tette az albigensek térhódítása.

II. Frigyes törvénye (1232) a Birodalomban halálbüntetéssel sújtott mindenkit, akit az Egyház eretnekként elítélt, de pártfogókat is. Utódaik jogfosztottak lettek, hacsak nem ők jelentették föl szüleiket.

Tudós és szent egyháziak eleinte ellenezték az állami eljárást. De később kiderült, hogy az eretnekek jó része közveszélyes kártevő is: szembeszállnak a hatósággal, rabolnak és pusztítanak, meggyalázzák az eucharisziát, s tömegeket sodornak tévedésbe. Szent Ágoston nyomán sokan úgy gondolták, hogy erőszakkal is lehet téríteni. Gratianus bolognai jogtanár könyvében ez áll: „Az eretnekeket kényszeríteni kell az üdvösségre akaratuk ellenére.”

Az inkvizíció működése

Az állam szívesen végezte volna az eretnekek kinyomozását is, de hitbeli kérdések vizsgálatára az Egyház jogosult. Az inkvizíció a püspökök joga és kötelessége lett volna, de legtöbbjük nem volt szakember hittani kérdésekben. Ezért III. Ince óta a pápák neveztek ki alkalmoszerűen többnyire képzett koldulóbarátokat vizsgálóbírónak a veszélyeztetett vidékekre, aki az eljárás folyamán együtt elnökölt a püspökkel.

Az inkvizítor fölvilágosító beszéddel kezdte, a megtévedteket föloldozta. Ezután került sor a gyanúsítottak kihallgatására: aki most ismerte el bűnösségét, már csak súlyos elégtétel (esetleg *perpetua immuratio*) kirovása után nyert bocsánatot. A makacsokat a kiközösítés után a világi hatóság „figyelmébe ajánlották” (*debita animadversio*). A halálos ítéletet nem az egyházi bíró mondta ki (sőt formálisan irgalmat kért), de természetesen teljes mértékben felelős érte.

A tárgyalások nem nyilvánosan folytak, a vádlott nem tudta sem a vádlók, sem a tanúk nevét. A bizonyítás kiegészítésére IV. Ince fölhatalmazásával (1252) a **kínvallatást** is átvették a világi törvényszékek eljárásából. Akkor került rá sor, ha a gyanúsított tagadta eretnek nézeteit vagy kapcsolatait. Csak egyszer volt szabad alkalmazni, sőt betegek és öregek esetében tilos. A kínzás hatására tett vallomást 24 órán belül vissza lehetett vonni. E szabályozás ellenére is sokan szenvedtek ártatlanul a hóhérlegények kegyetlenségétől.

Értékelése

Az inkvizíció szomorú története mutatja, mekkora kárt okozott a szelíd Krisztus vallásának a társadalmi és egyházi érdek kapcsolódása. Mindenesetre tevékenysége nemzetenként eltérő volt. Mint minden bíróság, az inkvizíció is tévedhetett, sőt olykor politikai érdek mozgatta az eljárást (Jeanne d'Arc roueni elítélése 1429-ben az angolok kívánságára történt, 1456-ban

rehabilitálták, 1920-ban szentté avatták). Magyarországon eretnekégetésről a középkorból nincs tudomásunk.

35. § A keresztény műveltség kivirágzása

A középkori tudományosság jellemzői

Nagy Károly korától a reneszánszig a tudományokat szinte kizárólag az egyházi „scholákban” művelték. Középfokú oktatás a káptalani és kolostori iskolákban folyt. Többnyire szerzetes-főiskolák bővültek aztán a XIII. században sok ezer hallgatót oktató egyetemekké. Az első ilyen *universitas magistrorum* Párizsban született meg 1200 táján: a teológiai kar szakvéleményei révén a kereszténység harmadik nagyhatalma lett. Egy szellemes korabeli vers szerint a taljánoké a *sacerdotium*, a németeké az *imperium* és a franciáké a *studium*.

Az egyetemek a **tudományos élet valóságos céhei** voltak: négy fakultáson tanították a hit-, a jog- és orvostudományt, valamint a filozófiát más előkészítő tárgyakkal együtt (*septem artes liberales*). Alapító levelüket és kiváltságukat a pápától kapták. A rektort a hallgatók választották, a pápa kancellárt nevezett ki az egyetem fölé, amely önkormányzattal és pallosjoggal rendelkezett a sok nemzetből jött diákok fölött (*universitas nationum*).

A tanulni vágyó középkori tudósok eszményképnek tekintették az ókori tudományt. A könyvekből megtanulható tudományokat jobban kedvelték, önálló természet megfigyelést vagy kísérletet csak kevesen végeztek (pl. Roger Bacon OFM). A orvosok sem okvetlenül éltek a kivégzettek boncolásának lehetőségével. Annál kritikusabbak voltak a bölcseletben és a hittudományban: a fölkészültséget disputákban bizonyították. A *sic et non* dialektikus-kritikus módszerét Petrus Abaelard dolgozta ki.

A skolasztikus teológia

Legtöbbször tartották a teológiát, vagyis a kinyilatkoztatás tudományos földolgozását. Szent Anzelm (†1109) fölkarolva Augustinus mondását („*credo ut intellegam*” = hiszek, hogy értsek) hirdette, hogy a hit igényli a megértést (*fides quaerens intellectum*). Ehhez azonban szükség volt az ókori pogány filozófia továbbfejlesztésére, sőt bírálatára is.

Szent Ágoston nyomán jó ideig Platón bölcselete volt az *ancilla theologiae*. Ezt az irányt folytatta a klasszikus ferences teológia is (a legkiválóbbak Szent Bonaventúra és Duns Scotus). De a domonkosrendi Nagy Szent Albert (†1280) és tanítványa, Aquinói Szent Tamás (†1274) rájöttek, hogy a kereszténységhez jobban illik Arisztotelész realizmusa.

Thomas mély és kristálytisza rendszerében példás arányban érvényesülnek a hit és az értelem szempontjai. Bölcseleti rendszerét *De veritate* (igazság) című könyvéből ismerhetjük meg. Főműve a *Summa Theologica* (hittudományi összegzés, háromezernél több fejezetben). Írt még egy Summát a muzulmánok tértítőinek (*Contra Gentiles*).

A XIV. században az angol William **Ockham** OFM nominalizmusa terjedt el, aki kétségbe vonta a természetes istenismeret és akarat lehetőségét, s ezzel előkészítette Luther három híres egyoldalúságát (*sola scriptura* – *fides* – *gratia*).

A középkori misztika

A keresztény irodalom másik fő iránya a misztika: törekvés a hitigazságok mélyebb megértésére – átéléssel. Jelszava Assisi Szent Ferenc után: *Quanto fà, tanto sà*. A legismertebb misztikusok: Eckhardt mester OP, a ciszterciek közül Bernardus ill. Gertrudis és Mechtildis. De tudunk nagy skolasztikusok misztikus megnyilvánulásairól is. A csodálatos egyéni eredmények összegzése egy „sikerkönyv” a Krisztus követéséről (*De imitatione Christi* az első rész címe), amely Kempis Tamás holland szerzeteskanonok másolótevékenysége révén maradt ránk (a *devotio moderna* jegye, hogy egyház és szentségek nem játszanak szerepet benne). A misztika

nagy alkotásai közé sorolható **Dante** Isteni Színjátéka is, ami egyben az egész középkori tudományosságnak költői summája.

36. § A pápaság lehanyatlása

A pápaság világi hatalmának csúcsán

A pápai hatalom III. Ince uralkodása alatt (1198–1216) élvezte a legnagyobb tekintélyt. Ő akárhányszor beavatkozott a világi hatalmak illetékességébe (uralkodókat tett le, magánéletüket rendszabályozta). A IV. lateráni zsinat 500 püspök és 700 apát részvételével az egész keresztény Nyugat seregszemléje volt; fontos reformokat határozott el, megfogalmazta a *transsubstantiatio* dogmáját, és elrendelte az évenkénti gyónást-áldozást (1215).

A fölcseperedett II. Frigyes császár azonban már újra háborúzott a pápákkal. Az eddig egységes *Respublica Christiana* egyre inkább széthullott öntudatosodó nemzeti államokra.

VII. Gergely világuralmi eszméjét utoljára **VIII. Bonifác** hangoztatta. 1300-ban jubileumi zárándoklatra Rómába hívta a híveket. Az *Unam sanctam* bulla 1302-ben még erőlteti a két kard elméletét, és az üdvösségre szükségesséként kihirdeti, hogy mindenki engedelmességgel a pápának („*subesse Romano Pontifici omni humanae creaturae declaramus, dicimus, diffinimus omnino esse de necessitate salutis*”). Szép Fülöp francia király azonban erőszakos föllépésével ráébresztette tehetetlenségére. A pápa védelmében életét vesztette Bicskei Gergely esztergomi érsek.

A francia pápák kora

1305-ben Perugiában francia főpapot választottak pápává; V. Kelemen a lyoni koronázás után nem is ment Rómába, hanem dél-francia földön, az Anjouk birtokán telepedett le (az előző két évszázadban is 122 évet töltöttek a pápák Rómán kívül zavargások miatt). A templáriusok feloszlatásával jelezte, mennyire a francia érdekek kiszolgálója lett.

A pápák **Avignonban** éltek 1309-től 1377-ig. Franciabarát politikájukkal elidegenítették a németeket, rossz példát adtak a főpapoknak székhelyük elhagyására. Az Egyházi Államban nagy fejtelenség támadt. Róma szent helyei pusztulni kezdtek, a bevételek elmaradtak. Az avignoni építkezések és hivatalnokok fizetésére sokféleképpen megadóztatták az egyházi javadalmakat. Maguknak tartották fenn a főpapi székek betöltését, és magas illetékeket szedtek a kinevező oklevelek kiállításakor. Beszedték az üresedésben lévő püspökségek és apátságok jövedelmét is. Az Apostoli Kamara így pénzügyi nagyhatalommá lett, de nőtt az elégedetlenség.

A nagy nyugati szkizma

Nem utolsósorban Sienai Szent Katalin és Svéd Szent Brigitta sürgetésére XI. Gergely visszamerészkedett Rómába. Ámde 1378-ban vitás pápaválasztás miatt – a római nép nyomására megválasztott olasz alighanem elmeháborodott volt – **szakadás** állt be: a Vatikánból is, Avignonból is uralkodott pápa (halála után újat választottak a makacs Pedro de Luna személyében). Európa „két engedelmisségre” szakadt. A pápák alkudoztak az uralkodókkal az elismerésért (Zsigmond királyunk a rend kedvéért bevezeti a *placetumot*, és kezébe veszi az összes egyházi javadalom betöltését). A jogbizonytalanságot a pisai zsinat (1409) sem szüntette meg: az itt kinevezett harmadik pápát sem ismerte el mindenki.

Negyven év szakadás után a Zsigmond királytól szorgalmazott **konstanzi zsinat** (1414–18) rendezte végre a kérdést: különböző eszközökkel elérte a szétküresedést és az új pápa, V. Márton általános elismerését. A cél érdekében azonban a zsinat a jogi hagyománytól eltérő eszközöket alkalmazott. Be akarta csempészni az Egyházba a népfölség elvét (*concilium supra papam*), meg akarta honosítani a parlamenti rendszert, ahol a pártokat az öt nagy keresztény

nemzet alkotta (nacionalizmus). V. Márton megválasztása után azonnal megkezdte a küzdelmet a zsinati eszme ellen, ami azonban évtizedekig elhúzódott.

Az 1431-ben Baselbe összehívott zsinat egy protestáló csoportja még egyszer szakadást és utoljára ellenpápát (V. Félix) produkált. Firenzébe áthelyezett ülészakán 1439-ben helyreállt az unió a pápa valamint a bizánci császár és pátriárka között, akik 700 fős delegáció élén esengtek Konstantinápoly megsegítéséért. Hazatérve népük nem támogatta az egységet, a fölmentő seregek is elmaradtak, a magyarok balkáni hadjárata elakadt. Konstantinápoly eleste után 1472-ben az uniót formálisan is fölmondták.

A keresztény-nyugati világ fölbomlása

37. § Az Egyház a középkor alkonyán

Az elmúlt virágzás értelmezése

Az Egyház középkori virágzása nem csupán természetfölötti erejéből magyarázható, hanem mulandó történelmi helyzetből is következett. Más kultúráknak is megvolt a maguk „középkora” (földműves és kisvárosi rétegek stagnáló kultúrája) és uralkodó vallása. A hindu, japán, kínai és mohamedán középkornak is megvolt a maga írástudó papi rétege – vitathatatlan jogaival.

A kereszténység igazi csodája abban van, hogy ebből a korszakból – tekintélyvesztés és szakadás ellenére is – hatalmasan lépett ki a világba. A többi vallásnál hasonlíthatatlanul nagyobb ellenálló erőt tanúsított.

Pedig az Egyház is óvatlanul, a kelleténél sokkal szorosabban egybeépült a feudális társadalommal. Így amikor Európa szorosnak érezte a feudális korlátok, kiváltságok, jogok keretét, belehasított az Egyház elevenébe is, bár csak a fölösleges ráakodásokat akarta lehántani.

A spirituális szekták hatása

Reneszánsz és reformáció egyaránt a spirituális szekták eszmevilágából eredt. Fiorei **Joachim** ciszterci apát (†1203) a maga háromságos történelemvázlatában új korszak érkezését hirdette az elvilágiasodott krisztusi egyház szétesése után: a Szentlélek szövetségét, amikor nem lesz szükség tanításra, szentségekre és hierarchiára, mert a Szentlélek mindenkit megvilágosít, és büntelenné teszi az akaratot.

A quietista hajlamú szekták (begardok és beginák) szerint a Szentlélek annyira átjárhatja a lelket, hogy a testi cselekedetek nem hatnak vissza rá, nem hatol be a külvilág kísértése sem. Az aktív irányzat (fraticelli, taboriták) szerint a spirituális ember köteles erőszakkal is megzabolázni azokat, akik útját állják az Ország terjedésének.

Ebből az eszkatologikus gondolatból született a világ megújulásának, a **reneszánsz**nak jelszava. A spirituálisok meg akarták kerülni azt a feszültséget, amely az eszmény és a megvalósításra gyöngye képességek között támad: az erkölcsi irányítást a Szentlélekre bízván az ember már csinálhat, amit akar.

A XV. században ezt az újjászületést sokan már nem a Szentlélektől, hanem az antik kultúra és életvitel elsajátításától várták. A természetfölötti világ helyett az emberi egyéniség kerül a középpontba: megszületik a **humanizmus**. Amikor majd a modern individualizmus az ember földadatát természetes adottságainak kiélésében jelöli meg (mert hiszen azok természettől jók), ugyanazt a kényelmes vétkezhetetlenséget célozza meg, mint a spiritualizmus.

A humanisták kritikája

Nagy kultúrkorszak végét jelzi a kritika elharapózása. A szűk keretek szorításából kitörni nem tudnak, elégedetlenségüknek maró gúnyolódásban nyitnak utat. De míg a **latin** humanizmus kritikája jórészt fölületes, felelőtlen, cinikus nyelvtölgötés, Észak kritikája kínlódo, keserű fölhorkanás. A falusias, hagyományos rendi keretek között élő **germán** humanistát jobban szorongatták a kötöttségek, mint az antik racionalitás szerint rugalmasan

alakuló déli társadalom tagjait. „A reformáció: a germán népek szelleméhez alkalmazott reneszánsz” (Taine).

38. § A reneszánsz pápák

Róma fölvirágzása

Az olasz reneszánsz világias, vallástalan szelleme a XV. század közepén behatolt a vatikáni udvarba is. A pápák nemcsak újjáépítették a zavaros avignoni időkben romba dőlt Rómát, de a művészetek fővárosává tették a kor legnagyobb mestereinek foglalkoztatásával (Botticelli, Raffaello, Michelangelo). Lebontották az omladozó ősi Szent Péter bazilikát, hogy helyébe a kereszténység legnagyobb templomát emeljék. Az Örök Város ékesítésével azonban nem annyira a kereszténység kultúráteremtő erejét akarták hirdetni, a csodálatos kulturális teljesítményekből inkább világi fejedelmek dicsőségvágya tűnik elő.

Az Egyházi Állam megszilárdítása

V. Miklóstól kezdve (1447–55) a következő száz év pápai megpróbálták ugyan összefogni az erőket a kereszténység közös ellensége, a török visszaszorítására, és ezt nekünk magyaroknak nagyra kell értékelnünk (roppant pénzüsszegeket áldoztak ránk). De igyekezetük hitelét csökkentette az, hogy egyidejűleg kicsinyes **territoriális politikát** folytattak Itáliában. Vissza kellett hódítaniuk az Egyházi Államot az oligarcháktól, és így biztosítani a pápa cselekvési szabadságát. De VIII. Ince és VI. Sándor „Péter örökségét” családi birtoknak tekintették, és gyerekeiknek, rokonaiknak juttatták volna.

A **nepotizmus** (nepos=unokaöccs) rákfenéjének kifejlődése a hatalmi politikából érthető: a simóniával és ígéretésekkel megszerzett trónon csakis családtagok támogatásával lehetett megőrizni a főlényt a kardinálisokkal és a világi hatalmakkal szemben. Ezért az Egyház kárára fontos hivatalokba méltatlan rokonokat helyeztek, akik sokszor csúfságot szereztek a szentatyának (mint IV. Sixtus nipotéi).

A pápaeszmény kiüresedése

A korszak pápai elsősorban uralkodóknak és politikusoknak érezték magukat, főpásztori teendőiket félvállról vették: híveik ellen is háborút viseltek. Magánéletük és politikai módszereik alig különböztek a többi reneszánsz fejedelemétől.

VI. Sándor (1492–1503) fő gondjának tekintette, hogy gyermekeit fejedelemségekbe ültesse. Cesare nevű fia gátlástalanul megragadott minden eszközt, hogy atyai támogatással Közép-Itáliában egy fejedelemséget összeraboljon magának (rőla mintázta Machiavelli a Fejedelem portréját?). De a legnagyobb bajt mégsem egyes pápák botrányos erkölcsi mélyrepülése okozta, hanem az, hogy alapvetően lemondtak hivataluk magasrendű egyetemes-egyházi betöltéséről.

A vallásos eszme és konkrét megvalósítása között olyan kiáltó ellentét volt, hogy a pápaság dogmatikai tartalma teljesen elhomályosult. Az önértékükben erősödő nemzetek csak harácsolásra, hódításra és kiközösítésre kész monarchát láttak bennük, nem a nyáj jó pásztorát. A franciák háborúztak VI. Sándorral és II. Gyulával (1503–13). A német nemzetnek a pápák részéről elszenvedett sérelmeit évtizedeken át minduntalan újfogalmazták fejedelmi gyűléseiken (a végén több mint 100 pontban).

Az egyházi reform elárulása

A kisállami érdeklődés megakadályozta, hogy komolyan törődjenek az egész Egyház reformjával. Ímmel-ámmal foglalkoztak ugyan a Kúria reformjának kérdésével. Az V. lateráni

zsinat X. Leó pápasága alatt évekig ülésezett (1512–17), de a reformhatározatok végrehajtásához nem volt kellő elszántság. A bűnös-bűvös kör feltörhetetlennek tűnt: rossz bíborosok rossz pápát választottak, és a rossz pápa megint rossz bíborosokat nevezett ki. Ezek rövid úton leszerelték az utolsó nem olasz pápa, a derék utrechti VI. Hadrián (1522/23) komoly reformtörekvéseit.

A német fejedelmeknek ezt írta: „Mi prelátusok és papok, valahányan csak vagyunk, mindnyájan letértünk az igazság útjáról, s régóta nincs köztünk egy sem, aki a jót cselekedné... Ígérjük, hogy megreformáljuk a római udvart, ahonnét minden baj szerteáradt... De ne csodálkozzék rajta senki, hogy a visszaéléseket nem tudjuk egy csapásra megszüntetni. Hiszen a betegség nagyon mélyen és tartósan befészkelte magát...”

39. § A vallási formák kiüresedése

A vallásosság jellemzői a középkor végén

A feudalizmussal való kapcsolat miatt, majd az avignoni évek hatására, de különösen a reneszánsz idején a sok méltatlan püspök, pap és szerzetes elhanyagolta **hívei gondozását**. A főpapi állások a teológiában járatlan főnemesek kezében voltak, akik számára a prelatúra csak eszköz volt a gondtalan, élvezetekben gazdag életre.

A hívek növekvő buzgósága folytán egyre zsírosabb javadalmak nagy **tömegeket** csaltak egyházi pályára (a XV. sz. végén csupán Firenzében vagy Kölnben ötezer pap és szerzetes élt, Mainz hatezer lakosa közül ötszáz klerikus!). A püspökök nem gondoskodtak megfelelő kiválasztásról és képzésről; azzal sem törődtek, hogy a javadalmaskok híveik lelki gondozását képzetlen helyettesekre bízták. Ezekből a rosszul fizetett vikáriusokból és altaristákból egy papi proletariátus alakult ki.

Ilyen vezetés mellett a tömegek vallási életét egészségtelen **nyugtalanság**, szenzációhajhászás jellemezte. Ez a haláltáncok kora. Föllobban a lappangó ördöghit: két német domonkosrendi rávette VIII. Incét pápai bulla kiadására a boszorkányok ellen, aki az inkvizíció hatáskörébe utalta az eljárást (1484). A téboly Németországban – felekezetre való tekintet nélkül – 1590 és 1630 között ért tetőpontra.

Magyarországon nem az inkvizíció szabályai szerint készültek a boszorkánypörök, egyháziak nem is szerepeltek bennük. Az eljárást a vármegyei és városi hatóságok indították el és folytatták le. 1567 és 1728 között 430-500 vádlottból kb. 120 lelte halálát.

Az alapítványok szaporodása, a periférikus áhítatformák, a szentek babonáig menő tisztelete – ezek bizony arra vallanak, hogy a hívek szerették az üdvösségszerzés könnyebb módját választani. Mértéktelenné fokozódott az ereklyetisztelet. Az érdeklődés homlokterébe került a zarándoklás, a szentelmények és a búcsúk.

A búcsú története

Az ókorban előfordult, hogy a püspök egy üldözést szenvedett hitvalló közbenjárására elengedte bűnösök vezeklését. A Karoling-korban szokásba jött, hogy a bűnökre határozott tarifát szabtak. Ezek levezlésére sokszor az élet nem volt elég, de ott a purgatórium. Az Egyház ezt a másvilági szenvedést elengedheti vagy csökkentheti, ha a bűnbánó bizonyos jótettet fölajánl (keresztshadjárat, zarándoklat).

Az Egyház bűnbocsánatot sohasem árult. A teljes búcsúnyerés legfontosabb föltétele mindig is a gyónás-áldozás volt. További föltételként gyakran szerepelt a szent célokra szánt pénzadomány (pl. templomépítésre). Ennek fejében az adakozó **pápai kiváltságlevelét** kapott, amely arra utasította a szabadon megválasztható gyóntatót, hogy az okmány fölmutatóját egyszer élete folyamán és halála óráján oldozza föl minden megbánt és meggyónt bűnétől (még a püspök, ill. a pápa által fönn tartott bűnök alól is), és az érték járó örök vagy ideigtartó büntetésektől. Minderre a fedezet az „Egyház kincstára” volt, Krisztus és a szentek érdemeiből.

Az elhunytak üdvössége miatti aggodalom kelendővé tette a holtakért esengésként fölajánlott búcsút: ez esetben sokan fölöslegesen tartották a szentségek vételét, elégnék találták az alamizsnát.

A fejedelmek háborogtak a pénzkiáramlás miatt, így a pápa kénytelen volt belenyugodni, hogy a befolyt búcsúpénz fele az illető országban maradt, egyházi célokra.

Brandenburgi Albert mainzi hercegérsek adósságainak törlesztésére a Fugger-bankház emberei ott helyben kiszedték a Szent Péter templom újjáépítésére befolyt búcsúpénz felét. Tetzl János OP búcsuprédikátor reklámfogásainak híre szélteben-hosszában terjedt.

40. § A reformáció előestéje

A reformvágy bontakozása

Az Egyház megújítása a konstanzi zsinat óta valóságos jelszóvá vált (*Reformare ecclesiam in capite et in membris*). A reform igényét ébren tartották a rendkívüli hatású vándor népszónokok: Vincent Ferrer OP az önostorozók vezére; Bernardino da Siena OFM Jézus nevében békítette a marakodó városokat; Giovanni da Capestrano OFM életművét a nándorfehérvári hadjárat előkészítésében teljesítette. A megtérésre létükkel figyelmeztettek a mások bűneiért vezeklő misztikusok (a korszakból mintegy 20 szentéletű stigmatizáltat ismerünk).

A pápát sem kímélve ostromolta a kor bűneit Girolamo Savonarola OP (†1498), a firenzei próféta, misztikus és népvezér. Sikerült Firenzét a Mediciek elűzésével köztársasággá alakítania Krisztus királysága alatt. Hátborzongató beszédeinek hatására a város bűnbánatot tartott. VI. Sándor először bíborossá akarta tenni, hogy elhallgattassa, majd betiltotta féktelen prédikálását. De ő tovább beszélt, sőt francia intervencióval a pápa letételére tört. Ezt írta róla Európa fejedelmeinek: „Esküszöm önöknek, hogy ez az ember nem pápa; állítom, hogy nem keresztény (*marañó*). Nem hisz Istenben.” Kiközösítése után politikai ellenfelei elfogták, szörnyen megkínozták, majd hamvait az Arnóba szórták.

Pozitív értékek

A reformkívánságokból látszik, hogy nem ezzel vagy azzal, hanem az egész egyházi, politikai és társadalmi renddel elégedetlenek: mindennek vallási színezete volt. Sem a papság erkölcsi színvonala, sem a hívek vallási élete magában nem tette szükségsszerűvé a forradalmat.

A klérus romlása nem volt általános. Idézzük Wimpfeling Jakab heidelbergi professzort, aki egyébként kemény szavakkal korbácsolta korának bűneit:

„Isten a tanúm, hogy ismerek a hat rajnai egyházmegyében sok, igen, számtalan pástort a világi papság tagjai között tudóst, kiváló lelkipasztort, tiszta erkölcsűt. Ismerek mind a katedrálisokban, mind a kolostorokban nagyszámban érintetlen hírű, buzgó, nemes és szegényekkel szemben alázatos embereket a jelentős prelátusok, kanonokok és vikáriusok között.”

Egyes kolostorokban az erőteljes reformkezdeményezések ún. **obszerváns** kongregációkat hoztak létre: az alapító eredeti szigora szerint próbáltak élni (Luther épp az obszerváns ágostonosok sorából került ki). X. Leó 1517-ben különválasztotta a ferencesek szigorúbb ágát a konventuálisoktól (minoriták).

Nem tapasztalunk általános egyházellenességet, sőt fokozott **egyháziasság** mutatkozik a részvételben ünnepeken, prédikációk hallgatásában. Foglalkoztatta őket az ember üdvössége, ismerték a bűntudatot és törekedtek a bűnbocsánatra. Az alapítványok, templomépítések sokasága az Egyházzal szoros összefüggésben jött létre. A hívek buzgalma nyilvánul meg az istentisztelet gazdagításában, a föllendülő vallásoktatásban, a prédikáció terén mutatott igényességükben; a keresztény karitás által létrehozott kórházakban és árvaházakban, a megsokasodott vallási társulatokban. Az élményszerű vallásosságra törekvést legközvetlenebbül mutatja a keresztény művészet (Grünwald, id. Holbein, Dürer) és az épületes irodalom.

Reformjavaslatok

A humanistából megtért II. Pius pápa számára kitűnő reformtervet készített a német Nicolaus **Cusanus** kardinális (†1464). **Capranica** bíboros (†1458) római palotáját átalakította kollégiummá szegény papjelöltek számára, ezzel mintát adott a későbbi papnöveldéknek.

A humanista írók elismert vezére, **Rotterdami Erasmus** ágostonos kanonok (†1536) *A balgaság dicsekvése* c. zseniális pamfletjében kigúnyolta korának eltévelyedéseit, de kivezető utat nem mutatott. Kitűnő pacifista írásai mellett kinyomatta az Újszövetség görög szövegét (1516), ezt Európa-szerte számos fordítás követte. Sokat tett a biblicizmus, evangelizmus terjedéséért.

Az oktatási intézmények szaporodtával esett az **egyetemi** színvonal, a nagy rendszeralkotó spekuláció szinte teljesen pangott, az analizáló tudományok hódítottak (a filozófiában a formális logika, teológiában a pozitív teológia, amely gyakran a Szentírás filológiai vizsgálatában merült ki). Az egyetemi városokban élő intelligens réteg könnyen forradalmasítható, az egyetemi viták gyakran széles körre terjedtek és elfajultak. Az egyetemi tanárok önérzete hatalmasra nőtt: a kereszténység felelős tanítóinak érezték magukat. Vitairataikat a nyomtatás fölfedezésével gyorsan és nagy területen terjeszthették.

41. § Luther reformációja

Luther reformátori föllépése

Dr. Martin Luther (1483–1546), hivatásválsággal küzdő ágostonrendi szerzetes, a kis wittenbergi egyetem biblikus tanára 1517. október 31-én 95 latin vitatételt küldött el két illetékes püspöknek és két barátjának, ezekben forradalmi hangon bírálta a pápák bűcsúgyakorlatát. A szöveg kinyomtatása után – a németek pattanásig feszült reformvágya és az épp akkor történt mainzi bűcsúpénzbotrány miatt – ez a kis szikra hatalmas **pápaellenes mozgalmat** robbantott ki.

Luther az Egyház hű fia akart maradni, erről tanúskodik 1519-ből származó kommentárja Szent Pál galatáknak írt levelének részletéhez (6,2):

„Hordozzátok egymás terhét, és így teljesítétek Krisztus törvényét”.

„A csehek, akik elszakadtak a római egyháztól – bármennyire is mentegetőznek –, gonoszok, és szemben állnak Krisztus összes parancsával. Szakadásuk valójában ellenkezik a szeretettel, amely magában foglalja az összes parancsot. Ami a leginkább vádolja őket, épp az, amit ők egyetlen érvként hangoztatnak: istenfélelemből és lelkiismereti indokból szakadtak el, hogy ne kelljen romlott papok és pápák közt élniük. Legyenek bár romlottak a papok és a pápák, vagy akárki más, ha benned igazi keresztény szeretet ég, nem menekülnél el, hanem – ha kellene – még a világ végére is elmennél, hogy könyörögj, buzdíts, biztass és mindent megmozgass.

Tudd meg, hogy engedelmeskedve az Apostol e tanításának, amit hordoznod kell, nem kellemes, hanem terhes. Következésképp ezeknek a cseh testvéreknek dicsősége csak látszat. Az a fény, amelyben a sátán angyala rejtőzik.

S vajon mi elmenekülünk, elszakadunk, mert hordoznunk kell a római Kúria terheit és valóban elviselhetetlen szörnyűségeit? Semmiképpen! Semmiképpen! Ellenkezőleg: fölháborodunk, méltatlankodunk, kérünk, buzdítunk, de nem törjük meg a Lélek egységét, s nem hivatkozunk föl. Mert tudjuk: a szeretet mindent fölülműl, nemcsak a hibákkal teli intézményeket, hanem még azokat az embereket is, akik a bűn szörnyei. Hazug az a szeretet, amely másoknak csak a jótulajdonságait tudja elviselni.”

Luther tanítása

Az éles eszű Johannes Eck teológussal folytatott viták során csökönyösen ragaszkodott egyre szélsőségesebb nézeteihez. X. Leó fenyegető bullája után (1520) három nagy röpiratban már harcba hív az egész pápista egyház ellen. Szerinte a hívők egyetemes papságából következik, hogy „valamennyien az egyházi rendhez tartoznak: valódi papok, püspökök és pápák.” A szentségek száma is legfőljebb három: keresztség, bűnbocsánat és úrvacsora.

A pápa bulláját az egyházi törvénykönyvekkel együtt elégette. Ezután következett az *excommunicatio* (1521), a worms-i birodalmi gyűlés pedig – meghallgatása után – V. Károly császár (1519–56) javaslatára „birodalmi átokkal” sújtotta. Jóakarója, Bölcs Frigyes szász választófejedelem Wartburg várában rejtette el, ahol németre fordította az Újszövetséget, és több iratban gúnyolta az egyházi hagyományt, főleg a szerzetességet.

Luther tanítása lényegében wiclifizmus és huszitizmus a németek használatára. Azt állította, hogy az ő mozgalma a várva várt reform: nem a Szentlélek új szövetsége, hanem az egyház evangéliumi megújulása. Az is eredeti gondolata, hogy nem a jótettek szerzik meg az üdvösséget, hiszen a bűn miatt emberi természetünk megromlott, hanem csak egyedül a hit (*sola fides*). A „hit” azonban nála misztikái élmény: saját megváltottságunk bizakodó átélése.

A német reformáció fázisai

Luther tanítását fölkapják és radikalizálják a rajongó spirituális szekták (pl. a zwickau-i proféták, Münzer anabaptistái, a münsteri kommunisták). Ez a vallási forradalom átragad a középkorvég megrendült társadalmi elemeire: a föladat nélkül maradt lovagságra és az ősi

germán jogaiban veszélyeztetett parasztságra. Véres társadalmi forradalmak után a politikai fejedelmek aknázzák ki a helyzetet.

Luther a „rabló és gyilkos paraszthordák” előtt a fejedelmek karjába vetette magát. Az egyház kormányzását a világi hatóságok (fejedelmek és városi tanácsok) jogává nyilvánította. A reformáció így a fejedelmek politikai érdeke, sőt az egyházi javak lefoglalása miatt anyagi érdeke is lett.

Az „evangélikus” fejedelmek és városok **„protestáltak”** a császár és a birodalmi gyűlés határozatai ellen, és katonai szövetségre léptek egymással (1529). Luther visszahúzódott a családi és egyetemi életbe; a további, sikertelen egyeztető kísérleteket barátja, Melancton vezeti. A vallásháborút a szégyenletes augsburgi vallásbéke zárta le (1555): akié egy terület, az szabja meg az alattvalók vallását; az egyén elköltözhet (Pfalz választófejedelemség hatszor cserélt vallást). Németország kétharmada protestáns lett. Ezen az arányon nem változtatott a harmincéves háború pusztítása sem.

Luther föl akarta szabadítani a keresztény embert a papság uralma alól, és kiszolgáltatta a politikai hatalomnak.

42. § Svájc reformálása

Zwingli mozgalma

A „német Svájc” apró polgár- és parasztköztársaságok (=kantonok) laza szövetsége. Politikai függetlenségüket a XIV–XV. században verekedték ki a Habsburgoktól. Egyházi téren a kantonszövetség még a birodalmi püspökök alá tartozott. A svájciak tehát szabadsághősnek tekintik Uldreich Zwinglit, a humanista **zürichi** plébánost, aki Luther példájára 1523-ban szembefordult püspökével, megnősült, és az evangéliumi egyszerűség címén kidobatta a templomokból az oltárokat, a képeket és az orgonát. Lutherral szemben tagadta az úrvacsorában Jézus valóságos jelenlétét, szerinte a kenyér és a bor csak jelzi a Krisztust (marburgi vita, 1529).

Zwingli a laza államszövetséget Zürich uralmává akarta átalakítani. A humanista szellemű városkantonok (Bern, Basel stb.) követték Zürich példáját a reformálásban, a paraszti „őskantonok” viszont hű katolikusok maradtak. Mindkét szembenálló párt katonai szövetséget létesített, a kitört polgárháború során a kappeli csatában a reformátor is elesett (1531). Mozgalma nem maradt tartós: hívei jórészt beolvadtak a kálvinizmusba.

Kálvin mozgalma

A „románd Svájc” apró feudális tartományok tömkelegé. Közöttük **Genève**, a gazdag kereskedőváros elszakadt urától, a savoyai hercegtől, és belépett a kantonszövetségbe. A feszült helyzetben a püspök – lévén a herceg rokona – papságával együtt otthagya a várost (1535). A városi tanács és a nép úgy döntött, hogy „az evangélium szerint akar élni”.

Ebben a zűrzavarban bukkan föl a fiatal Jean Calvin, humanista néven Johannes Calvinus (1509–64) francia jogtudós, akit lutheránus nézetei miatt hazájából elűldöztek. Hozta főművét: A keresztény vallás *Institúcióját* (amely idővel kétezer oldalra bővült). Ebből szerkesztett kátét a gyerekeknek. Szerény prédikátori állásban – egyszeri eltávolítása után – félelmetes diktátorrá nőtt, mert a francia menekülteknek genfi polgárjogot adatott, s ezzel hatalmas pártot szerzett.

1541-ben a városi tanáccsal elfogadtatta egyházrendjét (*Ordonnances ecclésiastique*). Megszervezte az egyház oszlopait alkotó négy szolgáló hivatalt: mindennap prédikáló pásztorok – doktorok – civil presbiterek – diakónusok. Az egyház vezetését lelkészekből és kiváló laikusokból álló tanácsra bízta, ez a konzisztórium vagy presbitérium. Politikai ellenfeleit elűldözte vagy kivégeztette a városi tanáccsal. Az első öt évben 56 halálos ítélet és 78 száműzés jellemezte szigorát (Miguel Serveto régi ismerősét is megégette antitrinitárius nézetei miatt). Főiskolát alapított az új teológia oktatására, ahová számos országból jöttek fiatalok.

Tanainak alapja Isten abszolút függetlensége. Isten megfellebbezhetetlen dicsőségéből (*Soli Deo gloria*) és az emberi természet megromlásának lutheri tanából következik a (negatív) predestináció hangsúlyozása. Szerinte az úrvacsorában csak Krisztus erejét vesszük – évente négyszer.

43. § Az angol reformáció fázisai

VIII. Henrik szakadása

Az angliai reformáció eredetileg nem vallási, hanem egyházpolitikai ügy volt. VIII. Henrik angol király (1509–47), aki 1521-ben még Lutherrel szemben írásával védelmezte a hét szentséget (*defensor fidei*), 1534-ben önmagát nyilvánította az „Angol Egyház” fejének, mert a pápa nem választotta el feleségétől, V. Károly császár nagynénjétől (hét gyermekükből csak egy lány nőtt föl). Felesége udvarhölgyétől, Boleyn Annától remélt fiúutódot. Különbösen ragaszkodott a katolikus hithez, megtartotta a püspöki szervezetet, de a kolostorok javait párthíveinek osztogatta, a pápához hű katolikusokat pedig kivégeztette: 20 püspököt és csaknem 200 nemest. Erre a sorsra jutott a kitűnő humanista Thomas More (*Morus*) volt lordkancellár, a híres Utópia jókedélyű szerzője, Erasmus barátja is, csak mert nem volt hajlandó esküt tenni a király egyházfőségére. A szakadás miatt III. Pál 1538-ban kiközösítette VIII. Henriket, aki további boldogtalan házasságokat kötött.

Az anglikán államegyház alakulása

VIII. Henrik fia, a gyermek VI. Edward alatt (1547–53) beszivárogtak Luther és Kálvin tanai. Új, angol nyelvű liturgikus könyvet vezettek be: *Book of Common Prayer*. A római egyház ettől kezdve nem tekinti érvényesnek papszentelésüket.

Katolikus Mária rövid uralma alatt (1553–58) hiába próbálta visszatéríteni a nemességet. A kolostori birtokok visszaigénylése és az inkvizíció bevezetése nem tették népszerűvé. 273 kivégzés miatt viseli a „véres” nevet. Utána Boleyn Anna lánya, Erzsébet (1558–1603) – törvénytelen születése miatt – kénytelen volt fölújítani mind a szakadást, mind az eretnokséget. Különösen kiközösítése (1570) után véres kegyetlenséggel üldözte a katolikusokat (a rejtőző katolikus papok életükkel játszottak). Az ír népet gyalázatosan leigázta, de hitétől eltéríteni nem tudta.

A puritánok

A külsőleg még „katolikus” királyi egyházzal szemben teljes reformációt követeltek a puritánok (vagy „non-konformisták”), akik 1625 táján egyre félelmetesebb parlamenti befolyásra jutottak. Ekkor már három „szabad egyházuk” volt: a kálvini alkotmányú presbiteriánusok, a lelkész nélküli, demokratikus independensek és a felnőtteket keresztelő baptisták.

Nagy szerepük volt Amerika gyarmatosításában, mert otthon kezdetben üldözték őket. Az angol kapitalizmust is ők fejlesztették ki, mert később is ki voltak zárva az egyetemekről, a katonai és hivatalnoki pályáról.

A **methodistákat** (=módszerezsek) John Wesley alapította 1730 táján. Fölfogásuk non-konformista, de szervezetük szigorúan központosított. A jótettek fontosságát hangoztatva eltérnek a lutheri alapgondolattól.

44. § A reformáció sorsa Európában

Abszolutizmus és feudális anarchia harca

A reformáció elterjedése döntő mértékben azon múlt, hogy az egyes államokban hogyan állt a feudalizmus és abszolutizmus küzdelme. A **skandináv** államokban az abszolút hatalomra törekvő királyok lutheránus formában lettek protestánssá, s így egyházuk fejevé. Megtartották a katolikus külsőségeket, de a pápához hű püspököket kiirtották, és a katolikus vallást a legújabb korig üldözték.

Nyugat-Európában a protestantizmus a feudális anarchia fegyvere lett a katolikus uralkodók kialakuló abszolutizmusával szemben. A nemeseknek Kálvin hite jobban megfelelt, hiszen úgy tudták róla, hogy elismeri az ellenállás jogát a felsőbbsséggel szemben. **Skóciában** győztek is a szerencsétlen Stuart Mária királynő ellen (1567). A spanyol Habsburgok által kormányzott Németalföld hosszas szabadságharc (1566–1609) után kettészakadt a kálvini államvallású Hollandiára és a katolikus Belgiumra.

Franciaországban 1562-től egy emberöltőn át folyt véres vallásháború. Ennek szünetében Medici Katalin anyakirálynő egy fejedelmi esküvő alkalmával Párizsban lemészároltatott több ezer „hugenotta” nemest (1572 Szent Bertalan éj). A Valois-ág kihalása után a protestáns Bourbon Henrik katolikussá lett, hogy megszerezze a trónt (*Paris vaut bien une messe*), de a protestánsokat állammá tette az államban (nantes-i ediktum). Külön hadseregüket és váraikat csak XIV. Lajos számolta föl.

Reformáció Magyarországon

A magyarok hálásak voltak a sok pápai segélyért, és úgy tudták, hogy Luther agitál az ország megsegítése ellen. Az 1525-ös rákosi diéta halállal bünteti a lutheránusokat: („*Lutherani omnes de regno extirpentur... et comburantur*”), néhányat meg is égetnek. A reformáció mégis beszivárgott, sőt roppant méreteket öltött, mert Mohácsnál hét püspökünk elesett, a **kettős királyság** alatt pedig zömmel az oligarchák kezére kerültek az egyházi javak. A nemesi birtok 45%-a mindössze tizenhat család tulajdonában volt: ők a tartományi fejedelmek szerepét töltik be a magyar hitújításban. A hierarchia pusztulása és hézagos kiegészítése miatt az alsópapság aposztáziája ijesztő méreteket öltött. A papjaitól elhanyagolt jobbágy nép kezdetben alig vette észre a vallásváltozást.

A protestáns lelkészek az iskolai oktatás mellett fölhasználták a nyomdákat. Élvezték a nagybirtokosok jórésének, a városi tanácsoknak, sőt Miksa királynak támogatását. A török a Habsburgok ellenségeit látta a protestánsokban, ezért tűrte vallásuk terjesztését. Az ország nagy része először lutheránussá, majd egyre inkább kálvinistává lett (helvét vallás). A viharokat egyetlen kolostori közösség sem élte túl.

Erdélyben János Zsigmond fejedelemsége alatt három protestáns egyház is szervezkedett: az evangélikusok és a reformátusok mellett recipiálták az unitáriusokat is (véglegesen 1576-ban). De a román ortodoxok fölé református püspököt helyezett az országgyűlés, a katolikus egyház vagyonát sem adták vissza, és püspököt nem engedélyeztek neki. Egyetlen katolikus főúri család maradt: a Somlyói Báthoryak.

Az **unitáriusok** Jézust üdvözítőnek tekintik, de istenember voltát nem vallják. Ezt a tanítást Lelio Sozzino terjesztette először Lengyelországban. Erdélyben Dávid Ferenc buzgólkodására születtek az unitárius közösségek.

Az újkori inkvizíció

Sosem volt talaja a protestantizmusnak **Spanyolországban**, ahol az abszolutizmus már az előző században fölébe kerekedett az anarchiának, és hatékony eszközzel rendelkezett az eretnekekkel szemben.

A spanyol inkvizíció (1481–1808) elsősorban államvédelmi célokat szolgált. Eredetileg a látszatra megkeresztelkedett zsidók és mórok (*marraños y moriscos*) leleplezésére szervezték a Katolikus Királyok, akik a küzdelmes *reconquista* után egységes vallású lakosságot akartak a félszigeten. De kiválóan alkalmas volt a központi hatalom összes ellenségének megbüntetésére. Ez a bíróság felerészt egyházi, felerészt világi tagokból állt; a főinkvizítort a király nevezte ki, a pápa tiltakozásával nem törődött. A nép mind a kivégzéseket, mind az *auto da fé* ünnepét üdvözölte. Az áldozatok számáról csak becslések vannak (Németországgal ellentétben nem foglalkoztak boszorkányüldözéssel).

A toledói inkvizíció ítéleteit ismerjük:

	1575–1610	1648–1794
kiengesztelődés	207	445
eretnekruha viselése	186	183
vagyonelkobzás	185	417
bebörtönzés	175	243
száműzés a lakóhelyről	167	566
kikorbácsolás	133	92
elégítés	15	8
fölmentés	51	6

A protestantizmus kivédésére a III. Pál 1542-ben **Rómában** létrehozta az Egyetemes Inkvizíciót; utóda, a fanatikus IV. Pál (1555–59), egykori főinkvizítor, félelmetesen működtette is. Fölösleges kegyetlenség volt a panteista Giordano Bruno megégetése 1600-ban, Galilei meghurcolása 1632-ben hosszú időre árnyékot vetett az Egyház és a természettudósok kapcsolatára.

45. § A katolikus restauráció

Az igazi megújulás az Egyházban legtöbbször nem fölülről, az intézményből indul ki, hanem a mélyből: a hívő nép vallásos mozgalmából. Ezek az ókortól fogva új szerzetesrendek vagy -reformok alakját öltötték.

A XVI. században a régi szerzetek megújulásán túl tucatnyi újfajta reformszerzet keletkezett: a szabályzott papok (*clerici regulares*). A rendtagok a lelkipásztori szolgálatot állították szerzeteséletük központjába. Közülük hatásában kiemelkedik a Jézus Társasága.

Loyolai Szent Ignác

A jezsuita rend alapítója, Iñigo Lopez de Loyola (1491–1556) előkelő baszk családból származott. Udvari nevelés után a navarrai spanyol alkirály katonája. Pamplona várvédő kapitányként francia ágyúgolyótól megsebesült (1521). Hosszú „lábadozása” alatt új életcélt talált: Krisztus királynak toborozni csapatot és érte művelni hőstetteket. Megtérése montserrati zárándoklatán teljeseedik. Manresai magányában misztikussá lesz (itt érik meg a „szolgálat misztikája”), és megírja a Lelkigyakorlatok első vázlatát. Jelszava: „Mindent Isten nagyobb dicsőségére” (*Omnia ad maiorem Dei gloriam*). Szentföldi zárándoklat után felnőtt létére iskolás tanulmányokba fog, hogy pappá lehessen.

Egy évtized múltán, 1534-ben a párizsi egyetemen legkiválóbb hat társával megalapítja a **Jézus Társaságát** (*Compañía de Jesús – Societas Jesu*). Pappá szenteltetik magukat, és följánlják szolgálatukat a pápának. III. Pál 1540-ben jóváhagyta szabályzatukat. A Társaság negyedik fogadalma: haladéktalan engedelmesség a pápának a missziók dolgában. Szent Ignác számára a látható egyház volt a továbbélő Krisztus. Ezért föltétlenül, merészen és józanul vállalta annak szolgálatát. Halálakor már ezer tagot számlált a Rend, a XVII. sz. végén húszezren voltak.

A jezsuiták működése Európában

A belépők tíz évnél is tovább tartó, igen alapos nevelésben részesülnek. Minden tudományban van szakemberük. Kollégiumaikban harcos katolikussá nevelték Európa nemes ifjúságát. Élen jártak a protestánsok visszatérítésében és a missziókban. Titkuk: hősi önfeláldozás és meghökkentően modern módszerek. Azt persze sosem vallották, hogy a jó cél szentesít minden eszközt. A minden pontján föllazult egyházi életbe ők hozták vissza az egység erejét.

Eredményeikért a protestánsok gyűlölködtek, de a katolikusok között is sokan féltékenykedtek rájuk nagy befolyásuk miatt. Az augsburgi vallásbéke óta létérdek volt a katolikus uralkodócsaládok erősítése. A jezsuiták keresett fejedelmi gyóntatók, nevelők, tanácsadók. Az ellenreformáció szervezői. Tevékenységük folytán a katolikusok újra örömet lelték a hitükben. Az új vallási-egyházi életérzés kifejezésre jut a barokk művészetben, amelyet jezsuita stílusnak is neveztek.

A megújulás egyéb kezdeti jelei

Míg a jezsuiták a nemességet, a köznépet a **kapucinusok**, a Ferenc-rend új, legszigorúbb ága térítette vissza roppant arányokban. Ők is kedvelt fejedelmi tanácsadók (a Habsburgok gyóntatói).

A papnevelés színvonalát emelte 1552-től az oratoriánusok papi társulata. Alapítója Loyolai Ignác római barátja, **Filippo da Neri** (†1595). Vidámságával és újszerű pasztorális

módszereivel vallásilag és erkölcsileg megújította a reneszánsz várost. Az ő oratóriumában nemcsak imádkoztak, vallási ismeretterjesztő előadásokat is rendeztek. Ebből a körből került ki Baronius bíboros, aki *Annales* címen az első tudományos egyháztörténelmet írta (válaszul a protestáns magdeburgi Centuriákra).

Nem utolsósorban a jezsuiták működése során a XVI. században **uniós mozgalom** indult meg Kelet-Európában a rutének, ukránok, románok között. Századok folyamán mintegy tízmillió keleti szertartású keresztény lépett egységre a pápával. A magyar görögkatolikusok 1912-ben alakíthatták meg a hajdúdorogi egyházmegyét.

46. § A Trentói Zsinat

Előtörténet

Luther már 1518-ban egyetemes zsinathoz fellebbezett. A reformáció széttziláló hatásával szemben másfelől is jelentkezett igény, hogy a megtámadott hitigazságok pontos megfogalmazására és az Egyház igazi reformálására egyetemes zsinat gyűljön össze. A németek német városban akarták, a még mindig reneszánsz pápák húzódoztak az egésztől. VII. Kelemen katonai szövetségre lépett a franciákkal V. Károly császár ellen, akinek katonái 1527-ben kifosztották Rómát (*sacco di Roma*).

Hosszas huzavona után a nepotista, de a bíborosi kollégiumot megújító III. Pál a német birodalomhoz tartozó észak-olasz Trento (Trient) városba hívta össze a zsinatot, amely a háborúk miatt nagy megszakításokkal – három ülősszakban – 18 éven át tanácskozott (1545–63). A pápa kívánságára meg kellett világítania a katolikus tanítást a protestánsoktól vitatott igazságok szabatos kifejtésével; másrészt hatékony egyházfegyelmi törvényeket kellett hoznia az Egyház belső életének megújítására (ez utóbbit a császár szorgalmazta). A bizottsági munka a szakértőkkel mindkét vonalon folyt, az elkészült dokumentumról a teljes ülésen döntöttek. A megnyitón 31 szavazóképes zsinati atya jelent meg, a záróokmányt már 213-an írták alá.

Dogmatikus döntések

Luther alapigényeire válaszul a zsinat rávilágított arra, hogy a Szentírás és a Szentagyomány egyaránt a hit forrása; az áteredő bűn nem semmisítette meg az akarat szabadságát; Krisztus érdemei nemcsak befödik, hanem el is törlik bűneinket; a hit önmagában – jótettek nélkül – nem elég a megigazuláshoz.

Hét kegyelemkövetítő **szentség** van; az oltáriszentség Jézus valóságos teste és vére; a szentmise a keresztáldozat vértelen megújítása; a bűnbocsánat szentségében a pap fölloldozása eltörli a halálos bűnöket (mindegyiket meg kell gyónni szám, fajta és fajtaváltoztató körülmény szerint); papi hatalmuk csak a főlshentelteknek van; a házasság egy férfi életközössége egy nővel (Hesseni Fülöp Luthertől engedélyezett bigámiájára tekintettel), és fölbonthatatlan köteléket létesít (a szüzesség tökéletesebb állapot).

A purgatóriumban lévőket a hívők segíthetik; helyes és üdvös dolog a búcsú (de az alamizsnás búcsút betiltják), a szentek kultusza (de a kalendáriumot megritkítják) és az ereklyetisztelet (noha mérséklendő).

Reformhatározatok

A főpapi állások egy kézben nem halmozhatók. A püspök köteles az esztendő egyházmegyéjében tölteni; a plébániákat rendszeresen látogatni és ellenőrizni; egyházmegyei zsinatokat tartani; papnevelő szemináriumot állítani, és azt képzett tanárokkal ellátni.

A zsinat püspökideálját Giberti veronai püspökről (†1543) mintázta, a reformdöntések végrehajtásában egy derék *nipote*, Carlo Borromeo milánói érsek (1560–84) adott messzire sugárzó példát.

A szerzetesi fegyelem érdekében férfikolostorba nők nem léphetnek be, női kolostorba még világi nők sem (*clausura*); fogadalma pedig csak annak érvényes, aki 16 éves elmúlt, és egy teljes éven át volt novícius (=újoncnövendék).

A házasságot a plébános és még két tanú előtt kell kötni; katolikus ember más formában érvényesen nem is házasodhat.

A zsinat utóélete

A zsinat a pápára hagyta a latin szentírás hiteles kiadását, a misekönyv, a szertartáskönyvek és a breviárium reformját, a tiltott könyvek indexének megjelentetését, valamint egy nagy latin hitoktató kézikönyv kiadását (*Catechismus Romanus*). Ezeket a vállalásokat a szentéletű V. Pius teljesítette. Szigorú reformokat hozott a pápai udvarban, és folytatta a kormányzések (*congregatio*) kiépítését. A naptárreformról híres XIII. Gergely pedig papnevelő intézeteket alapított Rómában a különféle nemzetek fiai számára (pl. Collegium Anglicum v. Hungaricum v. Germanicum).

A zsinat új **életerőt** öntött az Egyházba, és négyszáz évre meghatározta belső életét és külső működését.

47. § A missziók hőskora

Az amerikai indiánok térítése

A gyarmatosítás eszmei indoka a keresztény hit terjesztése volt. VI. Sándor 1492-ben fölosztotta a világot a felfedezésekre induló spanyolok és portugálok között, és kötelezte királyait a térítés irányítására (*patroado*). A nyereségvágytól fűtött *conquistadorok* mindemellett rabszolgasorba akarták sülyeszteni az amerikai indiánokat. A mexikói telepesből lett domonkos, **Bartolomé de Las Casas** hosszú éveken át kilincselte érdekükben, míg 1537-ben pápai bulla kiközösítette azokat, akik indián rabszolgát tartanak, bevezette a 10 órás munkanapot, sőt a gazda terhére gondoskodott a megrokkant munkásokról. Amikor indián rabszolgák helyébe afrikai négereket hurcoltak át az Újvilágba, sorsuk enyhítésén Pedro Claver SJ fáradozott.

Az egyházszervezet Latin-Amerikában hamar kiépült, de bennszülött papság nélkül. A ferencesek iskolahálózatot létesítettek. Az őslakók vallása nem tanúsított nagyobb belső ellenállást. De a népi vallásosság sok babonával keveredik.

A jezsuiták királyi engedéllyel spanyol hűbéres államot hoztak létre **Paraguayban** a keresztény indiántelegekből, így megmentették őket a fehérek kizsákmányolásától. Az önzetlenül kormányzó rendtagok másfélszáz éven át jólétet biztosítottak a mérsékelt kommunizmusban élő kb. 150 ezer indiánnak. A közös gazdálkodás gyümölcsét eladták. A jezsuiták elleni aknamunka miatt aztán az állam vette tulajdonba a redukciókat; tönkre is mentek.

Jezsuiták Távol-Keleten

India és Japán apostola a baszk **Francisco de Xavier**, a Jézus-társaság alapító tagja. Goában keserűen tapasztalta a portugálok botrányos életét, ezért egyedül indult Malakka népei közé. Csodálatos nyelvtelenségét fölhasználva tízezreket térített és keresztelt. Hajtotta őt a félelem, hogy a keresztények restsége folytán embertömegek jutnak kárhozatra. Japáni működése közben rájött, hogy az ottaniak oly nagyra értékelik a kínai műveltséget, hogy előbb őket kell megtéríteni. Kína partjainál, egy kis szigeten halt meg 1552-ben. Élménybeszámolóit rendtársai Európában mindenütt a szószékeken fölolvasták, így kedvet keltettek a missziós hivatáshoz.

A jezsuita hittérítők az **alkalmazkodás** nagymesterei voltak: okosan különbséget tettek keresztény hit és európai kultúra között, az utóbbi erőltetéséről lemondtak a keleti kultúrákban. A dél-indiai Madurában Roberto da **Nobili** SJ 1605-től brahmán módjára élt, kitűnően ismerte a hindu szent könyveket. A legfelső kasztból sok hindut térített meg, és saját keresztény egyházat létesített belőlük: minden hindu szokásnak teret engedett. Halálakor már negyven ezren voltak (†1656).

Kínába Matteo Ricci SJ hatolt be 1600 táján. Matematikai és csillagászati ismeretei révén nagy befolyáshoz jutott a pekingi császári udvarban. Lerajzolta Kína térképét, lefordította Euklidész geometriáját kínai nyelvre. A pogány szokásoknak, pl. az ősök és Kongfuce tiszteletének keresztény értelmet adott, még császári hercegeket is keresztelt (†1610). Követői, a jezsuita *mandarinok* a császári palotában laktak, ágyúkat öntöttek, megreformálták a naptárt. Kínai ruhát viseltek, és a liturgiában átvették az ottani magatartásformákat.

A kelet-ázsiai missziók halála

A domonkosok és ferencesek az *accomodatio* miatt támadták a jezsuitákat. Hosszas vita után XIV. Benedek pápa 1742-ben végleg megtiltotta az alkalmazkodást a bennszülött hagyományokhoz. Erre föllángolt a kínai vezető körök idegengyűlölete, a meginduló **üldözés** során a virágzó missziók tönkrementek. A malabár rítus betiltása után Indiában sem maradt talaj a kereszténység számára.

Japánban már korábban, a XVI. század végén az európai hódítástól rettegő sogunok véres üldözése véget vetett a hithirdetésnek: de titkos egyházközségek kétszáz évnél tovább pap nélkül fennmaradtak. Csak a Fülöp-szigeteken vált a kereszténység a nép többségének vallásává a spanyol gyarmatosítás alatt.

48. § A barokk egyházi élet áttekintése

A spanyol kereszténység nagy százada

A XVI. századi Spanyolország nemcsak gazdagságban és kultúrában jár elől, de a legtöbb szentet is adta az Egyháznak. Loyolai Ignác mellett kiemelendő a barokk misztika két vezéralakja: az avilai Teresa de Jesús (Nagy Szent Teréz, †1582) és Juan de la Cruz (Keresztes Szent János, †1592), akik megreformálták a **karmelita** rend női és férfi ágát. Jelentős irodalmi, sőt költői munkásságuk a Pireneusokon innen is hatott. Juan de Dios (Istenes Szent János, †1550) kórházak vezetésére alapította az Irgalmas Testvérek rendjét: a rendtagok orvosok, gyógyszerészek és betegápolók, csak néhány pap.

Az aragón származású Joseph **Calasanz**, aki papként hazájában csak egy évtizedet állt a trienti reformok szolgálatában, Rómában megindította az ingyenes népoktatást (1597), és mély katolikus szellemmel (*pietas*) telítette. Művének megszilárdítására és terjesztésére szerzetesrendet alapított (*scholae piae*), amely Itáliában és Közép-Európában rohamosan terjedt, Spanyolországban csak a XVIII. században.

Franciaország

A XVII. század francia kereszténység nagy korszaka. A keresztény humanizmus legvonzóbb alakja François de **Sales** (Szalézi Szent Ferenc) genfi püspök (†1622). Székvárosa környékén sikerült vagy hetvenezer embert visszatérítenie. Az igényesebb keresztényekkel személyesen és levelezés útján foglalkozott. Írt lelki kalauzt (Teotima) szerzetesek számára is, Filotea c. könyvével pedig megalapozta a laikus életszentséget: a szentté válást a világi élet keretébe állította. J.-F. Frémiot de Chantal bárónén keresztül megalapította a vizitációs apácák rendjét betegápolásra és lánynevelésre (1610).

Az Oratóriumot Franciaországban **Bérulle** kardinális honosította meg, és új iskolát teremtett a papnevelés színvonalának emelésére.

A paraszti származású Vincent **de Paul** (Páli Szent Vince, †1660) volt a gályarabok lelkésze is, majd tömeg-lelkigyakorlatok vezetésére alapította a „missziós papok” társulatát, akiket lazaristáknak is neveznek, mert párizsi központjuk a Szent Lázár templom volt. Ugyanő alapította – Louise de Marillac közreműködésével – a magánházaknál is betegápolást vállaló Irgalmas Nővéreket. Napjainkig ez a legnagyobb taglétszámú szerzetes intézmény.

A XVII. sz. közepén a ciszterciek egyik ágának reformjából született a szigorú trappista rend (munka+hallgatás), és a Keresztény Iskolatestvérek kongregációja (J.-B. de la Salle alapítása).

Magyarország

A Németalföldről hazatért humanista **Oláh** Miklós előbb mint egri püspök, majd esztergomi érsek (1553–68) az ország papságát teljes ziláltságban találta. 1566-ban jezsuitákat hívott a nagyszombati papnövelde vezetésére, amely azonban tűzvész áldozata lett.

Pázmány Péter (1570–1637) protestáns Magyarországon született, katolikus Magyarországon halt meg, és ez a katolikus Magyarország elsősorban az ő munkájából született újra. A kolozsvári jezsuita kollégiumban rekatolizált, majd belépett a Társaságba. Monumentális külföldi fölkészülés után Forgách Ferenc érsek hazahívta Grazból. 1616-ban ő lett a prímás, hamarosan megkapta a bíbort is.

Míg a XVI. sz. végén alig van az országban katolikus főúri család, munkája nyomán négy protestáns főúri család marad a magyar királyság területén. Mintegy harminc főúri családot nyert meg, akiket – miként korábban a reformálásban – jobbágyaik is követtek.

A protestantizmus világirodalmát jobban ismerte, mint ellenfelei. Számos vitairata mellett írt egy hatalmas, megcáfolhatatlan hitvédelmi művet: „Az isteni igazságra vezérlő Kalauz.” Imádságoskönyve és kiadott Prédikációi mutatják sokoldalúságát. A magyar próza legnagyobb mesterei közé tartozik.

A legnagyobb magyar mecénás Nagyszombatban új papnövelde-t létesített, majd a bécsi egyetem mellett a Pazmaneum nevű kollégiumot ösztöndíjas papjelölteknek. 1635-ben megalapította első maradandó egyetemünket (később Budára, majd Pestre költözött). Egyházmegyei zsinatai után 1630-ban nemzeti zsinatot tartott.

A török kiűzése után helyre kellett állítani az egyházi életet a hódoltsági területeken. Különösen a veszprémi és váci püspökökre hárult sok új templom és plébánia létesítésének feladata. Támogatták a szerzetek megtelepedését is.

A világegyház története az iparosodás korában

49. § A fölvilágosodás eszmevilága

Szabad gondolkodás

Az egész nyugati gondolkodást átfogó utolsó nagy szellemi mozgalom Angliából terjedt Franciaországon át Németország felé. Az illuminátusok vagy aufkläristák az ész nevében küzdöttek a szellem szabadságáért, és szakítottak a még továbbélő középkori hagyományokkal. Kant az új mozgalom céljaként meghirdette az autonóm ember fölszabadítását és nagykorúvá válását, hiszen értelmével az ember képes az önrendelkezésre mások vezetése nélkül is. „*Sapere aude!* (Merj tudni!). Ez a fölvilágosodás jelszava” (1784). A tudományos gondolkodás szabályain kívül az ész semmi egyéb (tekintély) nem köti.

A tudomány és az egész modern fejlődés alapja tényleg a gondolkodás szabadságán alapszik. Ezzel együtt a kort kritikátlan **ahistorizmus** (a történelmi érzék hiánya) jellemezte. A „fény századában” tudták magukat, csodálták az emberi tudomány teljesítőképességét, és rajongva hittek a haladásban. A középkori kultúrát nem ismerték, sőt megvetették, és „gótikus éjnek” tartották.

Racionalizmus

A fölvilágosodás közvetlen előzménye és hirdetett világnézete a racionalizmus. Az egyházi tekintély, majd a Szentlélek után az észről várták az egyetemes eligazítást. Ámde Luther csalódása megismétlődött: az ész nevében is roppant eltérő gondolatrendszer születtek. A hívő keresztény Descartes-tól és Leibniztől a panteista Spinosán át a mechanikus materializmust képviselő Holbachig és Lamettrie-ig széles a skála.

A legtöbben valami „természetes vallás” kialakításán fáradoztak. A **deizmus** az igaz vallás magvát abban látta, hogy tudomásul vesszük Isten létezését, remélünk az örök életben és a másvilági igazságszolgáltatásban. Amennyiben az Egyház ellenkeznék a kereszténység ilyen redukciójával, háttérbe kell szorítani (Voltaire ajánlata: *écrasez l'infâme!*).

A deizmust hatásosan terjesztette egy angol eredetű titkos világszövetség: a **szabadkőművesek** (1717). A tagok „páholyaikban” a régi kőműves céhek jelvényeit viselik. Az emberiség fölemelését hangoztatva valójában egymást támogatták a befolyásos állások megszerzésében. A latin államokban egyházellenesek (ezért katolikus ma sem lehet páholytag). A Nagy Enciklopédia szerzői mindent gúnnyoltak, ami a hívő keresztényeknek szent volt.

Naturalizmus

Rousseau szerint az igaz vallás abban áll, hogy szeretjük a jót és a szépet. Erre az ember rögtön hajlamos lesz, ha eltávolodik a kultúrától: *Retour à la nature!* A természet – ami a keresztény nyelvezetben teremtmény volt – megszemélyesül és istenné magasztosul: minden létező anyja és törvény adója.

A természet kultuszával összefügg az idegenkedés minden természetfölöttitől. A csodák tagadása nyilván sokat ártott a kereszténységnek, de szerencsésen véget vetett sok babonának is (1793-mal megszűnnek a boszorkánypörök, de fennmarad a szellemidézés, valamint a párbaj, mint az istenítélet maradványa).

Tolerancia

A fölvilágosodásban meglátható a vallásháborúkba belefáradt Európa lelki reakciója is. A meddő felekezeti viták után közömbösség áradt el a vallási tanokkal szemben. A vallási

érdeklődés csökkenését elősegítették az újkori természettudomány és technika eredményei. Ezek mellett a vallási kérdések haszontalannak tűntek, mert eldönthetetlenek, hiszen a kinyilatkoztatás naiv képtelenség. A vallások egyforma eséllyel fáradozhatnak a nemes emberség harmonikus kibontásában. Ezt fejti ki Lessing a Bölcs Náthán meséjében a három gyűrűről.

A **vallási türelem** fokozatosan kötelező magatartás lett, az emberi szabadságjogok nyilatkozatai (1776, 1789, 1946) megtiltották az államoknak, hogy hatalmi eszközöket használjanak a vallási egység érdekében. Az államvallások megszűntével a XIX. sz. első felében a katolikus hierarchia újjászerveződhetett Angliában, Hollandiában, sőt Törökországban is. A mi egyházunk a **vallásszabadság** eszméjét becsületesen csak a II. vatikáni zsinaton tette magáévá (*Dignitatis humanae*).

50. § A fölvilágosult abszolútizmus

Pápai centralizmus és epizkopalizmus

A trentói zsinat fölhatalmazása alapján az immár szentéletű és egyházas pápák intenzív befolyást gyakoroltak az egész Egyház életére. A Kúria 15 kongregációja végrehajtó hatalmat kapott a részegyházak ügyeiben, a pápai nunciusok rendszere is hozzájárult az egyházi centralizmus megszilárdulásához. Az egyházi élet rendeződése után azonban a püspökök és fejedelmek nem vették jónéven belső viszonyaik ellenőrzését.

A római irányítás elhárításában az önérzetes püspökök szövetségest találtak az államérdeket imádó abszolúta uralkodókban, akik – a protestáns fejedelmek mintájára – alattvalóik életének egyetlen irányítói akartak lenni, és igyekeztek elszigetelni őket Rómától. A papokat erkölcsi nevelőknek szánták az állam szolgálatában. Befolyásukra a szentbeszédnek nem a nagy természetfölötti igazságokat hirdették, hanem merő erkölcsi elmélkedések voltak. A hitoktatás és a papnevelés színvonala elsekélyesedett.

Gallikanizmus

A nemzetegyházi tendenciák leghamarább Franciaországban erősödtek föl, hiszen X. Leó pápa konkordátumban átengedte a királynak a püspökök kijelölését (Bologna, 1516). A XVII. század második felében XIV. Lajos üdvözölte a „gallikanizmus” megnyilvánulásait: a francia klérus afelé hajlott, hogy a pápának nincs joga beavatkozni a francia egyház belügyeibe, és hitbeli döntései is csak az Egyház hozzájárulásával lesznek végérvényesek.

A Rómával folytatott viták a gallikanizmus szövetségességévé tették a **janzenistákat**. Jansen belga püspök (†1638) tanítása – az elégséges kegyelem trentói dogmájának kicsavarásával – a kevesek választottságát hirdette; a kálvini predestinációtan bukkant itt föl katolikus köntösben. Ez a komor tévhit a vallási igényesség és szigor leple alatt terjedt (kiváló követői közt találjuk Pascalt és II. Rákóczi Ferencet), hatására az átlagemberek elmaradtak a szentségek vételétől. Végül 1710-ben XIV. Lajos lerombolta fellegráukát, a ciszterci apácák Port-Royal kolostorát. Hollandiában szakadár egyházat alapítottak.

A janzenisták az erkölcsi lazaság terjesztésével vádolták a **jezsuitákat**, akik igyekeztek megkönnyíteni a hívek útját a szentségekhez. A gyakori áldozás érdekében terjesztették Jézus Szíve tiszteletét is, amióta a Szent Szív „nagy ígéretei” Alacoque Szent Margit francia apáca látomásaiból ismeretessé váltak (1673). A jezsuiták ellenségei azonban rávették XV. Lajost a rend betiltására (1764), majd az európai fejedelmi udvarok összefogásával megfélemlítették XIV. Kelemen pápát, és rávették a Társaság fölloszlatására (1773). Porosz- és Lengyelországban a nem katolikus uralkodók nem hajtották végre a rendeletet.

Ez a lépés csupán a missziókat háromezer hithirdetőtől fosztotta meg. A missziós buzgóság egyébként is csökkent. A XVIII. sz. végén már mindössze 300 hittérítő működött.

Febronianizmus

A szakadás peremére jutottak el a német püspökefejedelmek is. Nikolaus von Hontheim trieri segédpüspök Febronius álnéven kiadott könyvében igen korlátozott jogokat hagy a pápának: csak méltósága van, de hatalma nincs más püspökök fölött. Febronianizmusként emlegetett eszméi kedvező fogadtatásra találtak a Rajna-vidéki püspököknél, akik a salzburgi püspökkel együtt szövetkeztek a pápai nuncius ellen (1785).

Jozefinizmus

A Habsburg-országokban már **Mária Terézia** is a Szentszék tudta nélkül hozott amúgy hasznos intézkedéseket: ilyen volt a teológiai oktatás reformja, a középiskolai oktatás rendszerezése; az egyház javát szolgálta az új egyházmegyék kialakítása is (Székesfehérvár, Szombathely és három görögkatolikus püspökség).

Tehetséges és hívő katolikus fia, **II. József** messzemenően függetlenítette az „államegyházat” Rómától, és rendeletek tömkelegével (6206) aprólékosan szabályozta a vallási életet. A szerzeteseket is elszakította külföldi rendfőnökeiktől, és sajátos szempontok alapján fölосzlatott (Magyarországon) 134 férfi és 6 női rendházat. Az így nyert vagyonból létrehozta a Vallásalapot szegény és új plébániák fölszerelésére (amiként korábban anyja is a Tanulmányi Alapot a jezsuiták vagyonából). A papképzést kivette a püspökök kezéből, és a felvilágosodás szellemében vezetett „generális” szemináriumokat állított föl. Az istentiszteletet a „sekrestyés” gondosságával rendszabályozta. Személyesen nagyra becsülte VI. Piust, de nem engedett neki elhatározásaiból, találkozósaik alkalmával sem.

Bár halála előtt rendeletei jórészét visszavonta, egyházpolitikája továbbélt. A Rudnay Sándor hercegprímás által szervezett nemzeti zsinat üdvös határozatait a bécsi udvar tilalma miatt nem lehetett kihirdetni 1822-ben. Az osztrák konkordátumtól (1855) függetlenül a főpapi székeket egészen a Habsburgok bukásáig (1918) „apostoli királyunk” jelöltjeivel töltötte be a pápa. A jozefinizmus különös újraéledését élhettük át a kommunista uralom alatt (1951–89).

51. § A forradalmak kora

A nagy francia forradalom

Az „Egyház legidősebb leánya” hamar gyakorlattá váltotta a fölvilágosult eszméket, és megpróbálta teljesen elszakítani a nemzet életét a keresztény hagyománytól.

A burzsoázia nagy forradalma kezdetben (1789) nem irányult az egyház ellen, a rendi gyűlésben a harmadik rend és a papság között nagy egyetértés volt. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben a klérus önként lemondott a tizedről, és vállalta az adózást; hozzájárult tehát a feudális rendszer lebontásához. 1790-ben a radikálisok hatására feloszlatták a nem karitatív szervezeteket, a párizsi érsek följánlotta az egyházi kincseket az államcsőd megakadályozására; vállalták minden egyházi birtok államosítását is, hogy az új papírpénznek fedezete legyen. A lelkészek (*officiers de morale*) és a kultusz eltartását az állami költségvetés vállalta.

A szabadkőműves szellemű nemzetgyűlés „civil alkotmányt” erőszakolt az egyházra. A plébánosokat a község, a püspököket a (134 helyett 83) *département* polgárai választják. Az erre esküt nem tevő papok (kb. 40 000) fizetését megvonták, később deportálták, részben le is mészárolták őket. A fölesküdt kisebbséget viszont a hívek bojkottálták.

A konvent uralma alatt (1793) betiltották az istentiszteletet, és az „ész kultuszával” helyettesítették; a régi ünnepek helyébe újakat tettek, a vasárnap feledtetésére tízes számítást vezettek be. Robespierre törvénybe iktatta a „Legfőbb Lény” kultuszát és a lélek halhatatlanságát. A direktórium 1795-ben törvényben kimondta egyház és állam szétválasztását. Az egyházüldözés azonban csak lassan szűnt meg.

A konkordátum

A vallásilag közömbös **Napóleon Bonaparte** tábornok az államrend erkölcsi megalapozására helyreállította a katolikus egyházat mint a francia nép többségének vallását. 1801-ben – szakítva a gallikán hagyománnyal – konkordátumot kötött a pápával. Az egyház elvett javaiért cserében az egyházi hivatalviselők fizetést kapnak az államtól. A püspököket az első konzul (uralkodó) jelöli ki (előzetes megegyezés után). Az egyházmegyék határai igazodnak a politikai megyék határaihoz.

VII. Pius részt vett a császárkoronázáson. Később az angolellenes blokád kérdésében Napóleon szembekerült vele, elfoglalta Rómát és az Egyházi Államot (1808/9). Kiközösítése után Franciaországba hurcolta a pápát. A Bécsi Kongresszus 1815-ben helyreállította az Egyházi Államot.

Német szekularizáció

Amikor Napóleon a Rajnáig terjesztette ki Franciaország határait, a német fejedelmeknek ajánlotta, hogy az egyházi fejedelemségek birtokaival kárpótolják magukat. Ez az ötlet idézte elő a nagy szekularizációt (*Reichsdeputationshauptschluss*). A 22 püspökség, 80 birodalmi apátság és 200-nál több kolostor kisajátítása barbár módon ment végbe. A Bécsi Kongresszuson a Kúria beletörődött az egyházi javak elrablásába, és konkordátumban vagy ún. körülírós bullákban rendezte kapcsolatát a fejedelemségekkel.

A német egyház elvesztette anyagi bázisát, odalett 18 katolikus egyetem. Katolikusok evangélikus államokban reménytelen kisebbségbe kerültek. Másfelől a püspökfejedelemségek megszűnése véget vetett a febronianizmusnak, a papság megszűnt a nemesek monopóliuma lenni, a feudális egyházból népegyház lett. A „nulla pont kegyelme” előnyt nyújtott az egészséges újjáépüléshez.

A Bourbonok utolsó esélye

A Bourbon-restauráció csak látszólag lett „a trón és oltár szövetsége”. A király szolgai függésben tartotta az egyházat. Ez ellen alakult ki 1828-tól **Lamennais** abbé vezetésével a „liberális katolikusok” mozgalma (Montalembert, Lacordaire, Ozanam), amely lelkesedett a forradalom vívmányaiért. Követelték, hogy az Egyház váljon el a despotikus államtól, és béküljön meg a modern civilizációval. Távoli követőjük a magyar Eötvös József. A túlzóan konzervatív XVI. Gergely pápa elutasítása miatt Lamennais hátat fordított az Egyháznak (†1854).

Az 1830-as júliusi forradalom kellett ahhoz, hogy a katolikusok sajtó- és szólásszabadsághoz jussanak, a Második Köztársaság hozta meg az iskolák állításának szabadságát (1850).

52. § Romantika és katolikus megújulás

A romantika hatása

A nagy forradalom és a napóleoni háborúk sok vérontására nagy kiábrándulás következett. Az egyoldalú északultság helyett becsülni kezdték az érzésvilágot, sőt az aszkézist is. A jelen öntelt csodálata helyébe újra fölfedezték a múltat és a lassú fejlődést. Az érdeklődés megváltozását jelzi Chateaubriand könyvének sikere: „A kereszténység szelleme” (*Le génie du christianisme*, 1802). A keresztény vallás igaz voltát szépségéből igyekszik bizonyítani. Divattá vált foglalkozni a középkorral, a szerzetességgel, a dogmákkal és a misztikával (a lovag, a szerzetes és a pap irodalmi témává lett).

A fölszínese érdeklődésnél mélyebb katolikus ébredéskörök alakultak a francia értelmiség körében, Dél-Németországban J. Michael Sailer, illetve Bécsben Clemens M. Hofbauer körül. Egyre többen kezdték tanulmányozni a skolasztikát és Aquinói Szent Tamás bölcseleti rendszerét. Keresett olvasmány lett Josef Görres könyve is: „Keresztény misztika” (1836–42).

Számos új szerzet és vallásos társulat alakult, újra megtelepedtek a régi szerzetesrendek. VII. Pius 1814-ben visszaállította a jezsuita rendet, amely a lengyel tartományból indult új küzdelmekre. Francia és német bencés kolostorokban újjászületett a liturgikus lelki élet és az egyházi művészet: Solesmes-ben a gregorián ének, Beuronban a képzőművészet.

Nagy-Britannia

Napóleon ellen Wellington herceg legjobb katonái az írek volt, ezért pártfogolta **O’Connel** Dániel ügyvédet, aki megválasztott képviselőként nem tette le az esküt a király egyházfőségére. A brit parlamentben kivívta a katolikusok egyenjogúsítását (*Emancipation Bill*, 1829), majd a tizedtörvényt (az ír bérlőknek nem kell eltartaniuk az anglikán papokat).

A vallásszabadság konverziók sorozatát indította el. A legnagyobb föltűnést John Henry **Newman** (†1890) oxfordi egyetemi lelkész áttérése keltette, akit patrisztikus tanulmányai vezettek vissza a katolikus egyházba. Töretlen folytonosságot mutató írásai alapján az újkor egyházatyájának mondják. IX. Piustól megkapta a bíbort. A pápa újjászervezte az angol hierarchiát. A katolikus püspöki székhelyeket tapintatból olyan városokba tette, ahol nem volt anglikán püspök: vagyis az ipari nagyvárosokba; az angol államegyház püspökei maradtak a régi mezőgazdasági vidékeken.

Az angol katolicizmus politikamentes. A hívek száma állandóan nő, a papi utánpótlás ma is meglepően jó. Kitűnően kiépült iskolahálózattal és tekintélyes sajtóval büszkélkedhetnek.

Amerikai Egyesült Államok

A nagyhatalommá lett USA története példázza, mennyire kedvező talaj lehet az Egyháznak a szabad demokrácia (ezen tapasztalat alapján javasolhatta XIII. Leó 1885-ben a francia katolikusoknak is, hogy fogadják el a köztársasági államformát). Kezdetben (1776) az unió lakosságának csak 1 %-a volt katolikus, az első püspökség 1789-ben alakult. A mai 150 egyházmegye 50 millió hívével (az összlakosság ötödé) a legnépesebb vallási közösséget alkotja (25 millió baptista van). A növekedést nemcsak a bevándorlás idézte elő. Évente százezer megtérővel számolnak.

A híveket áldozatkészség és aktivitás jellemzi. Állandó anyagi hozzájárulásukból tartható fenn a sok egyházi intézmény. Minden állami támogatás nélkül üzemeltetnek ezer kórházat, 23 egyetemet, 250 college-ot, tízezer elemi és középiskolát (400 ezer főiskolás + 3,8 millió kisdíák). 500 újságjuk és hatalmas egyesületeik révén befolyásolni tudják a rádiót, a

filmgyártást és a közéletet. A II. világháború után jelentős missziós tevékenységbe kezdtek. Bár a szabadkőművesség nagyon erős, és a lakosságnak kb. fele nincs megkeresztelve, de az állam őszintén megtartja a vallásszabadságot.

Missziók

A portugál és spanyol gyarmati uralom összeomlása után az 1622-ben alapított római Propaganda-kongregáció vette át a világmisszió irányítását. Kedvezett a hithirdetésnek XIX. sz. közepétől föllendülő világforgalom. A fölpezsdülő gazdasági élet féktelen hajszát váltott ki a Föld kihasználatlan nyersanyagaiért, munkaerőért és piaciért. Még az elzárkózó Japán és Kína is kénytelen volt megnyitni határait. Ezeken a megnyílt határokon át a hittérítők is behatoltak.

A régi rendek mellett sok új missziós szerzet alakult. Köztük nagyjelentőségű az Isteni Ige Társasága (*Societas Verbi Divini*). Komoly néprajzi szakembereik igazolták, hogy a legprimitívebb ősnépek ma is egyetlen, láthatatlan Istent imádnak, és egynejtű házasságban élnek.

Az Egyháznak törődnie kellett azzal, hogy az ébredő népek ne az imperializmus ügynökeit lássák a hithirdetőkben. XI. Pius minden erővel szorgalmazta a bennszülött papok képzését. Számítani kellett a gyarmati rendszer összeomlására, amelyet a fehér ember gyűlölete követhet. Ma a missziós területek papságának több mint fele bennszülött. 1926-tól kezdve állandóan nő a színesbőrű püspökök száma is.

Népesedési okok miatt a katolikus keresztények egyre nagyobb hányada él a szociális bajokkal küzdő dél-amerikai kontinensen. A missziós lendület elapadása riasztó paphiányhoz vezetett: a hívek tanulatlansága miatt hatalmas méreteket ölt a babonaság. Vigasztaló fejlemény a bázisközösségek bontakozása.

53. § A pápaság új korszaka

Búcsú az Egyházi Államtól

A Bécsi Kongresszuson visszaállított Egyházi Állam nagy terhet jelentett a pápaságnak. Karbonárik és szabadkőművesek forradalmi mozgalmával szemben a pápák Metternich reakciós kurzusát követték: abszolutista-monarchista kormányzásukkal ellenségükké tették a *risorgimento* híveit.

A nemzeti-liberális hírében álló **IX. Pius** (1846–78) trónralépésekor közkegyelmet adott a politikai bűnösöknek, 1848-ban elsőként adott Európában parlamenti alkotmányt népének, minisztériumokat állított föl, de mert nem fordult az osztrákok ellen, a szabadkőműves republikánusok forradalma elől kénytelen volt elmenekülni Rómából. Csak francia segítséggel tudott visszatérni és uralmát fenntartani, de már abszolút kormányzással. A nemzeti egységmozgalom föltarthatatlan lavinává nőtt. Az *Unità Italia* nem vele, hanem ellene valósult meg: 1861-ben Viktor Emánuel Itália királyává kiáltották ki. A pápa állama Róma városára szűkült. A várost védelmező francia csapatok távozása után 1870. szeptember 20-án bevonultak a piemontiak. A következő nyáron a király beköltözött a pápa quirináli palotájába, a kiközösítéssel nem törődött.

IX. Pius nem fogadta el a garancia-törvényben fölkinált kártérítést és a fizetést, hanem „a Vatikán foglyának” nyilvánította magát. Megtiltotta a híveknek, hogy részt vegyenek a politikai életben. Az államvezetés így a radikálisok kezébe került, s az ifjúság vallásos nevelése súlyos kárt szenvedett.

X. Pius megengedte, hogy katolikusok bejussanak a parlamentbe. Az állam később visszaállította az iskolai hitoktatást, majd a lateráni egyezményrel egy időben (1929) roppant kedvező konkordátumot kötött a pápasággal, hiszen az egész egyházi törvénykönyvet (1917) becikkelyezte. A 44 ha területen megszületett Vatikáni Városállam (*Stato della Città del Vaticano*) pedig ideális megoldásnak bizonyult a pápai szuverenitás biztosítására.

A pápai primátus meghatározása

Épp amikor a pápa elveszítette világi uralkodói hatalmát, akkor ért főpásztori tekintélyének csúcsára.

1854-ben IX. Pius a püspökök véleményének kikérése után, de mégis *ex cathedra* kihirdette Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának dogmáját. Az Egyházban senki sem emelt kifogást az eljárás ellen (a Szent Szűz lourdes-i megjelenése 1858-ban sokak szemében a dogma másvilági igazolását jelentette). A pápa 1864-ben minden püspöknek egy *Syllabus* küldött, összeállítást 80 elvetendő kortévedésről (különösen élesen utasította vissza a liberalizmust és a zabolátlan haladáshitot), és 1869-re egyetemes zsinatot hívott össze a Vatikánba, hogy a püspökök a katolikus tanítást pontosan megfogalmazzák, és reformintézkedéseket hozzanak. A tervezett 51 sémából Róma elfoglalása miatt csak kettőt sikerült letárgyalni: a katolikus hitről és a pápai primátusról.

A legtöbb előzetes vitát a **pápai csalatkozhatatlanság** tétele váltotta ki. A liberális államférfiak tiltakoztak a katolikus polgárok ilyen megkötése miatt. Ezért a püspökök között is akadtak, akik nem tartották időszerűnek a dogma kimondását. 55 püspök a végső szavazás előtt elkészönt a pápától, így 533 igen és 2 nem szavazattal az I. vatikáni zsinat 1870-ben dogmaként kimondta mind a pápa közvetlen **főhatalmát** az egész Egyház fölött, mind *ex cathedra* tévedhetetlenségét a kinyilatkoztatás értelmezésében. A pápa rajongó, ún. ultramontán hívei ellenében a zsinat pontosan körülhatárolta azokat a ritka eseteket, amikor a pápai tanítást tévedhetetlenség illeti meg. Tiltakozó német teológusok megalapították a szakadár „katolikus egyházat”.

A pápák kedvelt tanítási formája mégsem a dogmahirdetés, hanem az enciklika lett, aminek XIII. Leó (1878–1903) adta meg a rangját. A körlevél műfaja lehetővé tette számára az útmutatást forró kérdésekben (pl. egyház és állam problémája) véglegesen kötelező fogalmazások nélkül. Az *infallibilitas* dogmája óta csak egy *ex cathedra*

döntés született: XII. Pius 1950-ben kihirdette Mária mennybevitelét. Újabban II. János Pál a nők papságának elutasítását, ill. a szándékos gyilkosság, az abortusz és az eutanázia elítélését különös eréllyel hangsúlyozta.

54. § Az Egyház harca a liberális állammal

Kulturkampf

A modern állami élet alapelvei közé tartozik a gondolkodás és a lelkiismeret szabadsága. Minthogy az Egyház tekintélyi alapon szerveződött, és merevnek bizonyult a divatos eszmékkel szemben, a protestáns és szabadkőműves kormányzatok több országban egyházpolitikai harcba kezdtek. Ezt R. Virchow nyomán „kulturharcnak” nevezték, mintha az állam a kultúra nevében harcolna a katolikusok ellen.

A német kulturharcot **Poroszország** kezdeményezte. Az új Birodalmat összekovácsoló Bismarck kancellár állami ellenőrzés alá akarta vonni a katolikus egyház egész életét is. Korlátozta a prédikálás szabadságát, fölügyelet alá vette az iskolákat, kiűzte a jezsuitákat és a redemptoristákat. Az 1873-as „májusi törvények” rendszabályozták a papok képzését és alkalmazását. Poroszországban fölzlattak minden kolostort. A hatóság üldözte az államilag el nem ismert papokat, ha működni merészeltek.

A katolikus nép ellenállt. A Reichstagban 91 helyet szerzett a katolikusok politikai pártja: a keresztény-szocialista *Zentrumspartei*, amely J. Windthorst, a ragyogó parlamenti harcos (†1891) vezérletével sok kellemetlen percet okozott a „vaskancellárnak”. Bismarcknak attól kellett tartania, hogy a Centrumpárt szövetkezik a szociáldemokratákkal, ezért 1880-tól kezdte visszavonni rendeleteit. XIII. Leó pápa segélykezet nyújtott neki a tisztességes visszavonuláshoz.

Magyar egyházpolitikai harcok

Az 1848:III. törvénycikkkel a katolikus vallás megszűnt államvallás lenni, de nem kapott autonómiát a kiegyezés után sem. A király főkegyúri jogának gyakorlását (püspökkinevezés, vagyonfölügyelet) nem sikerült függetleníteni a felelős – akárhányszor antiklerikális – kormánytól. Az egyházpolitikai harc amiatt dült, hogy az állam – semmibe véve a szülők döntési jogát – megszabta a vegyesházasságból született gyermekek vallását: mindegyik a saját nemén levő szülőjét követi (1868). Az „elkeresztelő” papok ellen kihágási eljárás indult. A harc az állami anyakönyvvezetés és a polgári házasság (és válás) meghonosításával végződött ugyan, de az állam elismerte a reverzális adás jogát (1894).

A magyar katolikusok német mintára nagygyűléseket kezdtek rendezni, és politikai pártot szerveztek. A Zichy Nándor alapította Néppárt szociális követeléseivel új szint hozott a magyar politikába. A katolikus ébredés vezéralakja azonban **Prohászka Ottokár** (1857–1927). Római tanulmányaiból hazatérve először az esztergomi szeminárium spirituális igazgatója, majd dogmatika professzor lett, 1905-től székesfehérvári püspök. Az egész országban tartott lelkigyakorlatokat a férfi értelmiség számára. Pázmány óta a legnagyobb egyházi szónokunk és teológusunk.

A franciák III. köztársasága és az egyház

III. Napóleon bukása és a párizsi kommün leverése után 1875-ben új alkotmány született, amely hangsúlyozta az állam laikus (vagyis vallás- és egyházellenes) jellegét. A szabadkőműves irányítás alatt álló kormányok igyekeztek korlátozni az egyház cselekvőképességét és oktatási szabadságát. Az egyesületi törvény 1901-ben kiutasította a szerzeteseket az országból. Az **egyház és az állam szétválasztásakor** (1905) az egyház vagyona gazdátlan lett, az állam vette kezelésbe. A napóleoni konkordátum fölmondásával megszűnt minden szubvenció, a papok nem kaptak fizetést. Teljes elszegényedése miatt a

klérus kiszorult a közéletből, elveszítette kapcsolatát a tömegekkel. A pápa azonban azóta teljesen szabadon nevezheti ki a püspököket.

Miután az I. világháborúban a besorozott papok és az önkéntes szerzetesek hazafias helytállásukkal nagy megbecsülést szereztek, az egyházi vagyon kezelését a püspök által vezetett egyházmegyei tanácsok (*associations diocésaines*) vehették át, a számkivetésből hazaengedett szerzetesek többsége pedig szakmai jellegű, szakszervezeti típusú egyesületeket alkot. Az állam nem ellenőrizte a katolikus iskolákat, bár a bizonyítványok érvényét sem ismerte el. Mégis katolikus iskolába járt a népiskolások harmada, a középiskolások fele, a főiskolások ötöde.

Amikor F. Mitterand elnöksége alatt megkísérelték az „egységes és laikus szellemű új iskolarendszer kiépítését”, a katolikus iskolákban (*écoles libres*) nevelkedő két millió gyermek szüleinek tiltakozása eltérítette a kormányt szándékától (1985). Napjainkban Franciaországban az egyház és állam viszonya bonyolult, de békés.

55. § A keresztény szocializmus kialakulása

A munkáskérdés jelentkezése

Az ipari munkásság anyagi és erkölcsi nyomorának megszüntetése létkérdés az Egyház számára, mert részvétlenségével tömegek hitehagyását idézheti elő – ez a meggondolás vezetett a múlt század első felében sok keresztény gondolkodót is szociális program meghirdetésére. Naiv konzervativizmusukban maga a kapitalista társadalmi forma ellen küzdöttek, az ipari munkásság nyomorán pedig csak a karitás útján próbáltak segíteni.

Kapitalizmus és szocializmus különbsége azon fordul, hogy öncélú-e a gazdasági rend, vagy alá kell rendelni a közjónak. A szocializmus máig már harmincnál több irányzat közös neve. Köztük a marxizmus lett a leghatalmasabb történelemalakító tényező. Materialista és **keresztény** szocializmus különbsége mindössze azon fordul, öncélúnak tekintjük-e a földi életet. Egyébként minden szociális törekvés keresztény, ha nem sérti a keresztény hit és erkölcs követelményeit.

Romantikus próbálkozások után a keresztény szocializmust **Ketteler** mainzi püspök indította el a Kommunista Kiáltvány évében (1848). Neki is időbe tellett, míg rádöbbsent, hogy itt strukturális problémáról van szó, amelyen a felebaráti szeretet nem segíthet, később átvette Marx tudományos és mozgalmi eredményeit is. Az állami munkásvédelem, az ún. szociálpolitika követelése viszont tőle került egyéb mozgalmak programjába. Szintén katolikus kezdeményezés az „üzemi bizottság” és a „családi bérkiegészítő pénztár” intézménye.

XIII. Leó szociális tanítása

A mozgalmi munkát hátráltató vitás kérdéseket XIII. Leó pápa **Rerum novarum** kezdetű körlevele döntötte el 1891-ben. Megkésett, mert eddigre a munkástömegeket már meghódította az ateista marxizmus, megállapításai azonban világosak és jövőbemutatóak. A munkások a többtermelés ellenére embertelen nyomorban élnek, s a „szabadság” ellenére ki vannak szolgáltatva munkaadóik önkényének. Helyzetük javítását nemcsak a szeretet és irgalom követeli, hanem a természetjog és az igazságosság is. Az érdekvédelmi szervezkedés, így a szakszervezetek alapítása a munkások természetadta joga. Az állam nemcsak rendfönntartó a gazdasági szabad versenyben, hanem köteles beavatkozni (intervenció) a gyöngébb fél, a munkások érdekében. Az enciklika a szocialistáktól eltérően védte a magántulajdont, elsősorban a szegényekét, de hangsúlyozta a gazdagokat terhelő kötelességeket is.

Negyven év után

1931-ben XI. Pius adott ki körlevelet a szociális kérdésről és a társadalmi rend megújításáról *Quadragesimo anno* kezdettel. Hangoztatta, hogy a gazdagoktól az igazságosság kívánja, hogy fölöslegüket a társadalom szolgálatába állítsák. Erre tehát az állam is kötelezheti őket. Sőt teljes joggal lehet követelni az olyan nagyvállalatok társadalmi tulajdonba vételét, amelyek módot adnak a tőkéseknek arra, hogy még az államhatalmat is nyereségvágyuk rabszolgájává tegyék. A pápa nem tartotta helyesnek, ha a társadalom csupán osztályokban szerveződik (vagyis érdekellentétek szerint tagolódik). Fontosabb a rendi tagozódás a „hivatus” alapján (vagyis a közjónak tett azonos jellegű szolgálat szerint). A pápa nézete szerint az olasz fasizmus inkább politikai célokra alkalmas, mint a közjó biztosítására.

A szociális kérdés átalakulása

XXIII. János *Mater et Magistra* kezdetű körlevelében (1961) rámutatott, hogy a társadalmi igazságosság nem csupán a munkásosztály jó megélhetését követeli, hanem megkívánja az ipari és mezőgazdasági lakosság életszínvonalának kiegyenlítését, a fejlődésben elmaradott népek fölemelkedését és a jövőbeni nemzedékek emberhez méltó életéről való gondoskodást is.

Jelentős körlevelet adott ki **VI. Pál** is a népek fejlődéséről az emberhez méltó megélhetés, műveltség és szabadság felé (*Populorum progressio*, 1967). Eszerint „a fejlődés a béke új neve”.

II. János Pál három szociális témájú enciklikát is fogalmazott (*Laborem exercens* 1983, *Sollicitudo rei socialis* 1987, *Centesimus annus* 1991). Az utolsó már számot vet a „létező szocializmus” bukásával, és száz év után először méltányolja a piacgazdaságot.

„Az ember ma gyakran elvesz az állam és a piac két pólusa között. Néha ugyanis úgy tűnik, mintha időnként csak ártermelőként és -fogyasztóként, vagy az állam közigazgatási alanyaként létezne; mintha feledésbe merülne, hogy az emberek együttélésének nem célja sem az állam, sem a piac, hanem az ember önmagában olyan páratlan értékkel bír, akit az államnak is és a piacnak is szolgálnia kell. Az ember mindenekelőtt igazságot kereső lény...”

56. § Az Egyház a totális diktatúrák árnyékában

Nacionalizmus

Amilyen mértékben eltávolodtak az európai néptömegek a kereszténység nemzetek fölötti eszméjétől, úgy estek áldozatul a radikális nacionalizmus kísértésének, amely az államnak mindenhatóságot igényelve korunk legveszedelmesebb eretneksége lett. Gyakran a keresztényeket is rábírta, hogy a szeretet vallását az ellenségeskedés szolgálatába állítsák.

A katolikusok egyetemes érzése – akárcsak a nemzetközi munkásmozgalomé – gyöngé volt a világháború megakadályozására. XV. Benedek békítő kísérleteit (1917) nem méltányolták, a párizsi békekonferenciákra a Szentszék meg se hívták (az éhezők megsegélyezését már jó néven vették).

A trianoni békediktátum (1920) Magyarország területének és lakosságának kétharmadát, magyar népességének egyharmadát elcsatolta. Az egyházi vagyon fele az utódállamokhoz került. A visszaszerzés igénye a Horthy-rendszer mellé állította az egyházi vezetőket.

Az igazságtalan békeszerződések magukban rejtették az új háború csíráit, emiatt majd minden államban **soviniszta erők** emelkedtek hatalomra. Ezek közül némelyik fölhasználta a katolikus vallást is. A katolicizmus államvallás maradt Olasz-, Spanyol-, Írországban és Portugáliában. 1931-ben a katolikus ifjúsági szervezetek megbénítása miatt XI. Pius éles hangú körlevélben bírálta a fasizmust (*Non abbiamo bisogno*), de az olaszok abesszin háborúja idején nem emelte föl tiltakozó szavát, hiszen a lateráni szerződésben politikai semlegességet vállalt.

A náciizmus

A német püspökök megtiltották híveiknek, hogy belépjenek a hatalomra törő nemzetiszocialista pártba, de 1933 nyarán hálasan üdvözölték, hogy Hitler kancellár – a közvélemény megtevesztésére – tető alá hozta a hosszú ideje készülődő **birodalmi konkordátumot** XI. Pius pápával; ez biztosította a teljes vallásszabadságot, az iskolaállítás szabadságát és a hitoktatást minden iskolafajtában.

Hitler bizalmas körben azonban így nyilatkozott: „Der Faschismus mag in Gottes Namen seinen Frieden mit der Kirche machen. Ich werde das auch tun. Warum nicht! Das wird mich nicht abhalten, mit Stumpf und Stiel, mit allen seinen Wurzeln das Christentum aus Deutschland auszurotten. Man ist entweder Christ oder Deutscher. Beides kann nicht sein.”

Minthogy a konkordátum állandó megsértése miatt hasztalan panaszkodtak a püspöki körlevelek, hiába küldött a Szentszék 55 tiltakozó jegyzéket, a pápa 1937-ben *Mit brennender Sorge* kezdetű körlevelével (Faulhaber münchen érsek és Pacelli bíboros-államtitkár fogalmazása) elítélte a náciizmust. Hitler pártja előbb a *Deutsche Christen* mozgalommal akarta megosztani a kereszténységet, majd az új germán pogányságot és az embertelen fajelméletet terjesztette az ifjúság körében. Csak az egyházak álltak ellen. A közös fenyegetettség alatt közelebb kerültek egymáshoz a katolikus és evangélikus keresztények. A konkordátum fenntartásától az Egyház mérsékletet várt, Hitler sem akarta fölmondani a háború végéig („nach Beendigung des Krieges werde es mit dem Konkordate aus sein”).

Hitler munkatáborokba hurcolta minden ellenfelét, elsősorban a zsidókat, a baloldaliakat, de az áldozatok között 4000 katolikus pap is volt (közülük 2000 lengyel). Az *Endlösung*ban szándékában állt a zsidók után a keresztényeket is kiirtani.

XII. Pius ellensége volt a náciizmusnak, de barátja a németeknek, ezért a háború alatt is diplomatikus hangot ütött meg velük szemben. Józan politikus lévén – minden reális hatalom híján – nem tehetett mást, csak hivatkozott a jogra és igazságosságra. A semlegességre kínosan

ügyelt. Több százezer zsidó életét mentette meg Rómában; hivatalosan azonban nem tiltakozott a haláltáborok ellen: ezzel úgyse menthette volna meg az ártatlanokat (amikor a holland püspökök tiltakoztak a zsidók elhurcolása ellen, megtorlásul a németek koncentráció táborba vittek ezer „kikeresztelkedettet” is, így Edith Stein karmelita filozófusnőt).

Magyarországon a zsidótörvények embertelenségét a papképviselők az alsóházban ítélték el, Serédi Jusztinián hercegprímás a felsőházban és a Szent István Akadémián elmondott beszédeiben. 1944. júniusi pásztorlevelével megakadályozta a pesti zsidók elhurcolását. A nyilas uralom alatt a nunciatúra kb. 25 ezer menlevelet adott ki zsidóknak. A nyugat-magyarországi püspökök felszólították Szálasi nemzetvezetőt, hogy harc nélkül engedje át az országot a Vörös Hadseregnek. Ezért Mindszenty veszprémi püspököt 26 papjával (köztük Lékai László későbbi prímás) Sopronkőhidára hurcolták.

A bolsevizmus

Oroszországban a cárizmus bukása váratlan mozgási szabadságot hozott az ortodox egyháznak, helyreállították a moszkvai patriarkátust. Az 1918. január 23-i törvény azonban elvette az egyház tulajdonát és birtoklási jogát. A Szenszék részt vett az éhezők segélyezésében, és memorandumban kérte a nagyhatalmakat, hogy normalizálják viszonyukat a Szovjettal. 1922-ig a bolsevikok 20 püspököt és 1414 papot végeztek ki, Tyihon pátriárkát is lefogják (†1925). A pápa tiltakozott a papok legyilkolása ellen, mire a pápai segélybizottság kénytelen volt elhagyni a Szovjetuniót.

A bezbozsníyk mozgalom (Harcos istentelenek szövetsége) 1931-ben érte el tetőpontját. Az 1936-os alkotmány 124.§-a biztosítja a polgároknak „a vallási kultusz és a vallásellenes propaganda szabadságát”. XI. Pius *Divini Redemptoris* körlevelével (1937) elítélte a marxista valláselmélet gyakorlati alkalmazását. A Nagy Honvédő Háború alatt Sztálin újra engedi a pátriárka működését. A megszállt országokban azonban közös forgatókönyv szerint kezdetét vette az egyházüldözés (pl. a vezető főpapok: az ukrán Slipyj, a cseh Beran, a horvát Stepinac, a lengyel Wyszyński, Mindszenty és Márton Áron közel egyidejű bebörtönzése).

A magyar egyház és a kommunizmus

Magyarországon a **kommün** már 1919-ben államosította az oktatást és kisajátította az egyházi vagyont. A tanácsköztársaság alkotmánya elválasztja az egyházakat az államtól, a vallásoktatást beszüntették. Minthogy a proletárdiktatúra vezetői internacionalista zsidók voltak, bukásuk után reakcióként nemzeti és keresztény politikai kurzus kezdődött. A tanácskormány összes intézkedését természetesen hatálytalanították.

A II. világháború után a kommunista belügyminiszterek feloszlatták a keresztény szervezeteket és egyesületeket. A képviselőház 1948-ban államosította az egyházi iskolákat, elnöki tanácsi rendelet a következő évben megszüntette a kötelező hitoktatást. Mindszenty bíboros elítélése és a szerzetesek elhurcolása után Grösz József kalocsai érsek 1950-ben aláírta a megállapodást a kormánnyal: az egyház évjáradékot kap az államtól, és 8 középiskolát működtethet, de tudomásul veszi a szerzetházak fölосzlatását. 1951-ben kényszerítették az immár (bebörtönzött) Grösz nélküli püspöki kart, hogy esküt tegyen a népköztársasági alkotmányra, és létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely korlátozta és megalázó függésben tartotta az egyházi intézményeket. A püspökök sakkban tartására életre hívták a békepapi mozgalmat.

1956 rövid közbiztonság után a Kádár-rendszer fölújította az elnyomás módszereit. 1960-tól több éven át tiltott szervezkedés miatt kirakatpereket rendeztek ifjúsági lelkipásztorok és világi apostolok ellen. 1964-ben részleges megállapodás született a Vatikán és az állam között a püspöki székek betöltésének tárgyalásos módjáról és a római Pápai Magyar Intézet megnyitásáról. Mindszenty bíboros 1971-ben távozott az Egyesült Államok budapesti követségéről, utóda az esztergomi érseki székből Lékai László (1976–86), majd Paskai László.

A teljessé vált hierarchia egészen a rendszerváltozásig „kis lépések” helyett toporgásra kényszerült.

57. § Klerikalizmusból az egyházi közösség felé

Az egyháztudat változása

A liberalizmus korának egyénies vallási élete után, az első világháború embervesztésével szembenézve (10 millió halott, 20 millió sebesült), de ugyanakkor a bajtársiasság és az ifjúsági mozgalom élményével gazdagodva áttörés következett be a kereszténységben: egyre többen ráébredtek, hogy az Egyház elsősorban közösség. Az új egyháztudat mélyén az ellenreformációs és jogi egyházkép változása fedezhető föl: az Egyház a továbbélő Krisztus, Krisztus misztikus teste, amelynek egyenként tagjai vagyunk. Élő tagokként kell tehát együttműködnünk az egész érdekében.

Nemcsak a meglevő hitbuzgalmi egyesületek keltek új életre, hanem külön nemzetközi társulások alakultak pl. a hithirdetésre: vállalták a misszióért a mindennapos imát és a szerény, de rendszeres adakozást.

Magyarországon 1862-ben 579 katolikus egyesület működött, ezek száma 1937-ben 16.747-re, 1946-ban kb. 37 ezerre emelkedett. Jóformán minden korosztálynak és rétegnek megvolt a hitbuzgalmi egyesülete (Szívgyárda, cserkészet, Mária-kongregáció, Regnum Marianum, Emericana a diákoknak, KALOT, KALÁSZ, KIOE és a Legényegylet az agrár- és iparos fiataloknak stb.).

XI. Pius szívügye volt az **Actio Catholica** terjesztése (1925), amely közreműködésre hívta a világiakat a papság apostoli munkájában. Szervezete vagy a katolikus egyesületeket fogja össze magasabb egységbe, vagy – mint nálunk is – az egyházközségek tagjainak tevékenységére épül. A franciáknál szerencsésen fölváltotta a nacionalista *Action française*-t. A fejlődés a laikátus teológiájának átgondolásához vezetett (Y. Congar OP), a világi hívek nagykorúsága ünnepélyes megfogalmazást nyert a II. vatikáni zsinat határozatában (*Apostolicam actuositatem*).

A század közepén jelentek meg főként Latin-Amerikában (Európában leginkább Olaszországban) a katolikus **kisközségek** vagy bázisközségek, amelyek hátvédet adnak a keresztény elkötelezettséget őszintén vállaló egyéneknek és családoknak a közömbössé vált világban. Tőlük várható az egyházközségi élet fölvirágzása, föltéve ha szilárd egységben maradnak az egyház pásztoraival (hazánkban a Bokorközség integrálódása még nem teljesült).

A biblikus mozgalom

A XX. század legjelentősebb belsőegyházi fejleménye, hogy újra az egyéni és közösségi lelkiélet középpontjába került a Szentírás. Ellenreformációs görcsöktől megszabadulva a mozgalom kezdeményezői a forrásokhoz, elsősorban az evangéliumokhoz kívánják visszavezetni a katolikus gondolkodást.

A racionalista szentírás értelmezéstől megrettenve XIII. Leó 1903-ban még a katolikus egzegéták szigorú ellenőrzésére hozta létre a Pápai Bibliabizottságot. X. Pius körül egy reakciós csoport (Benini államtitkár vezetésével) eretnekséggel vádolt minden hittudóst, aki nagyobb nyitottságot mutatott a modern kultúra irányában vagy kritikusán kezelte a Bibliát (pl. Loisy). Az egyházi integralisták szabályosan vadásztak a derék és tehetséges modernistákra (Prohászka püspök három rövidebb cikke is indexre került). Egyértelműen csak 1943-ban szögezte le a tanítói hivatal, hogy a Szentírásban Istennek nem állt szándékában természettudományos kérdésekre választ adni (*Divino afflante Spiritu* k. enciklika). Így egyházunkban nincs helye a fundamentalizmusnak, amely a Biblia betűszerinti értelme miatt elveti a tudomány eredményeit.

A bibliatudomány és a biblikus mozgalom eredményeit megkoronázta a Zsinat rövid, de új korszakot nyitó rendelkezése a kinyilatkoztatás forrásairól (*Dei Verbum*). Eszerint a scriptura és a traditio korántsem különülnek el annyira, mint régebben képzelték. A zsinati atyák

megfogalmazták az óhajt, hogy a liturgiában „Isten igéjének asztala minél bővebben legyen megterítve”.

A Liturgikus Mozgalom

A közösségi ima iránti megnövekedett érzék vezetett a liturgia újra fölfedezéséhez, ami Isten népének élő és tevékeny istentisztelete. X. Pius előmozdította a gyakori és a korai áldozást, valamint a korális éneket. 1909-ben Mechelenben, a belga katolikus nagygyűlésen L. Beauduin OSB hirdette meg a liturgikus mozgalom programját: *Il faudrait démocratiser la liturgie*. A liturgikus mozgalom a liturgia szellemében a hívek megújítását akarja elérni. A Maria Laach-i apátság 1918-tól a törekvés tudományos alátámasztásában jeleskedett. Német nyelvterületen először a Romano Guardini vezette egyetemi ifjúság köreiből vett nagy lendületet, majd áttért a plébániai életre (Pius Parsch népszerűsítő írásai és szövegfüzetei révén). A franciák aktivitása a párizsi *Centre de Pastorale liturgique* munkaközpont alapítása (1943) után élénkült meg. A hierarchia eleinte habozott, a végérvényes hivatalos elismerést XII. Pius *Mediator Dei* enciklikája jelentette (1947).

Évtizedek munkája ért célhoz a II. vatikáni zsinatnak a liturgia korszerűsítéséről szóló rendelkezésében, amelyet elsőként (1963) szavaztak meg az atyák. „A liturgia a csúcs, amelyre az egyház tevékenysége irányul, és ugyanakkor forrás, amelyből minden ereje fakad”. A liturgia megújításának alapelve az volt, hogy a hívek értve, tevékenyen és gyümölcsözően vegyenek részt a szent cselekményekben. Ennek megfelelően a Zsinat lehetővé tette a nemzeti nyelv használatát a misében, a szentségek kiszolgáltatásában és a zsolozsmában; hangzóvá vált a liturgia, visszatért a két szín alatti áldozás és a *concelebratio* (társas mise). A liturgikus téralakítás legfontosabb újdonsága: a hívekkel szembenéző oltár. A szentségek kiszolgáltatása lehetőleg misében történjék, ha nem, előzze meg igeliturgia.

Ezen alapelveknek megfelelően a Zsinat után sorra megjelentek: az új Miserend (1970), a *Liturgia Horarum* nevű zsolozsmáskönyv (1971) és a szentségek szertartáskönyvei.

58. § A II. Vatikáni Egyetemes Zsinat

Előkészület és tárgyrend

A régebbi zsinatok elsődleges célja rendszerint hittani tévedések elutasítása és dogmák kimondása volt. XXIII. János azonban 1959-ben az Egyház életének és intézményeinek korszerűsítése (*aggiornamento*) érdekében pasztorális célzatú egyetemes zsinatot hirdetett meg.

Főpróbaként római egyházmegyei zsinatot tartott. Javaslatokat kért az összes püspököktől és egyetemektől, ezekből előkészítő bizottságok 73 tervezetet (*schema*) készítettek. A zsinat megnyitása után új bizottságok alakultak püspökökből és szakértőkből. A tervezetek megvitatása plenáris munkaüléseken történt 2540 teljes jogú taggal. A módosítások után a végleges szövegeket ünnepélyes üléseken a pápa jelenlétében szavazták meg, majd mindnyájan aláírták.

A Zsinat négy őszi ülésszakán (1962-65) összesen 16 okmány született. Közülük négy átfogó tartalmú rendelkezés (*constitutio*), kilenc a határozat (*decretum*) nevet viseli, végül három okmány neve nyilatkozat (*declaratio*).

Két alapvető rendelkezés

A legfontosabb okmány az Egyházzal szembeni dogmatikus konstitúció (***Dei Verbum***). A Zsinat a misztikus testnél is szerencsésebb meghatározásnak találta, hogy az Egyház Isten népe, egyúttal „jele és eszköze az Istennel való egyesülésnek és az egész emberi nem egységének”. A félbeszakadt I. vatikáni zsinat tanítását folytatva kidolgozták a püspöki kollegialitás elvét. Az Egyház mindenkor püspökei jogosultak együtt, testületként kormányozni az egész Egyházat, természetesen a pápával egységben. A Zsinat fölfrissítette az állandó diakonátust mint a hierarchia működő harmadik fokozatát, s erre a hivatalra érett házassembereket is enged felszentelni.

Az Egyház és a modern világ viszonyáról szól a ***Gaudium et spes*** kezdetű pasztorális konstitúció. A bevezetésben vázolja korunk emberének főbb törekvéseit, XXIII. János kedvelt szövege szerint „az idők jeleit”. Az első főrészben körvonalazza a dialógus alaptémáit (a személy méltósága, az emberek közössége, az ember tevékenysége és az egyház szerepe a mai világban), a másodikban korunk égető kérdéseivel foglalkozik (házasság és család, kultúra, gazdasági-társadalmi élet, politika, béke). Ez a dokumentum alapul szolgált az erkölcsi teológia megújulásához.

A Zsinat utóélete

A zsinati atyák nem tekintették föladatuknak a „római kúria” korszerűsítését. A sajtónyilvánosság miatt VI. Pál kiemelte a viták köréből a házasság és a papi celibátus kérdését. Ezekről, valamint az időhiány miatt nem tárgyalt ügyekről (böjti fegyelem, búcsúk) hamarosan körlevelekben döntött. A zsinati reformintézkedések végrehajtására számos utasítás (*instructio*) és vezérkönyv (*directorium*) látott napvilágot.

A püspöki **kollegialitás gyakorlására** VI. Pál megszervezte a szinodust, amely 1967 óta három-négy évenként ülésezik Rómában. Tagjai az egyes nemzetek püspöki karából kerülnek ki, és tanácsadó szervként támogatják a pápát. Ezen fölül az egyház központi közigazgatását intéző kormányzások bíboros vezetői mellé a világ minden részéről megyéspüspököket is beosztott a pápa, hogy időnként együttesen hozzanak döntést.

Évtizedeket vett igénybe az 1917-ben megjelent *Codex Juris Canonici* – még szintén XXIII. János által meghirdetett – átdolgozása immár a Zsinat szellemében. Az új **Egyházi**

Törvénykönyv 1983-ban készült el, amely e szavakkal zárul: „a lelkek üdvösségének az Egyházban mindig a legfőbb törvénynek kell lennie.”

59. § Az ökumenikus mozgalom

Az οικος=ház szóból alakult ki még az ókorban az οικουμενη fogalma, ami az emberlakta földet, magát a római birodalmat jelentette. Az Egyház ökumenikus zsinatai (*concilium*) az első évezredben keleten voltak, a szkizma után a pápák kezdeményezésére jöttek össze többnyire Rómában, 1517 óta nem vesznek részt rajta a protestánsok sem.

Az elvilágiasodás, az európai társadalmak elkereszténytelenedése és a misszionálás felelőssége a XX. században különös fontosságot adott a keresztény felekezetek egységének.

Protestáns ökumenizmus

A keresztények szembenállása legfájdalmasabban a missziókban volt érezhető. Az egységre-törekvés gondolata 1910-ben egy missziós konferencián Edinburgh-ben született meg. A kérdéskomplexumot két mozgalom karolta föl: az egyik (*Faith and Order*) a tan és az egyházi szerkezet kérdéseivel foglalkozott, a másik (*Life and Work*) a keresztények gyakorlati találkozását és közös cselekvését akarta elérni. A két mozgalom 1948-ban, Amsterdamban egyesült, amikor is 150 protestáns egyház küldöttei megalapították az Egyházak Világtanácsát (később Ökumenikus Tanács).

A Világtanács nem a tagegyházakból létrejött, új, felsőbbrendű egyház, nincs is rendelkező joghatósága fölöttük. Csupán központ az egységre-törekvés érdekében, és kész segítő kezet nyújtani az egyes egyházak evangéliumot hirdető és emberszeretetet gyakorló tevékenységéhez. Ez a szervezet alkotmánya szerint (Lund, 1952) „azoknak az egyházaknak testvéri közössége, amelyek elismerik a mi Urunkat, Jézus Krisztust Istennek és Megváltónak”. 1961 óta a Szentháromság hitét is kritériumnak tekintik. Legfőbb szerve a közgyűlés, amely 6-7 évenként ül össze a világ más-más részében. A Világtanács munkáját a főtitkár szervezi. Székhelye Genf. Ma 198 keresztény egyház tartozik hozzá, az ortodox egyházak is. A katolikus egyház nem tagja.

A katolikus egyház és az ökumené

Róma következetesen elutasította az oxfordisták *branch*-elméletét (az Egyház történelme során három ágat hajtott), a keresztény egyházak egyesülése helyett sokáig a nem katolikusok visszatérését hangoztatta, és a különbségeket elmosó, minimalizáló törekvések miatt bizalmatlanul kezelte az ökumenikus mozgalmat. Még XII. Pius pápasága alatt is csak afféle „kerítés fölötti beszélgetés” folyt: a *Humani generis* enciklika (1950) óvott a hamis irénizmustól (béke bármi áron).

XXIII. János 1961-ben öt katolikus megfigyelőnek adott részvételi engedélyt az újdélhi közgyűlésre, a Zsinatra száznál több nem katolikus megfigyelőt hívott meg. A velük való kapcsolat fönntartására Bea bíboros elnökletével megalakította a Keresztény Egység Titkárságát (később: a Keresztény Egység Elősegítésének Pápai Tanácsa). A Zsinat fontos határozatot hozott az egység helyreállításáról *Unitatis redintegratio* kezdőszavakkal.

VI. Pál két vezérkönyvet (*directorium*) is kiadott a zsinati határozat végrehajtási módjáról, illetve a katolikusok és „különvált testvéreik” megengedett közeledéséről (1967 és 1970). II. János Pál 1993-ban szintén közzétett egy direktóriumot, majd 1995-ben az *Ut omnes unum sint* (hogymindnyájan egy legyenek) kezdetű enciklikát. Kézzelfogható eredményről azonban csak az ortodox egyházakkal kapcsolatban beszélhetünk: ilyen a kiközösítések visszavonása és a *communicatio in sacris* (kölcsonös szentségkiszolgáltatás) szükség esetén.

A párbeszéd lehetőségei

1) A pápa és más főpapjaink találkozásai a (keleti) „nővéregyházak” és más keresztény közösségek vezetőivel;

2) egymás gondolkodásmódjának, életének és értékeinek jobb megismerése;

3) közös tanúságtétel Jézus Krisztusról és testvéri együttműködés az emberiség nagy problémáinak megoldásában;

4) közös ima, igeliturgiák;

5) az alapimák és a Biblia-fordítás egységesítése;

6) teológusok fáradozása közös nyilatkozatok megszövegezésére.

Kényes pontok maradtak: a történelem értékelése, az áttérések és a vegyesházasságok. Az egyesülés munkásait nagy remény tölti el, de senki nem láthatja előre, mikorra vezeti eredményre az emberi törekvéseket a történelem Ura, üdvözítő Istenünk.

60. § Válság és remény

Statistikai megfontolások

Az emberiség jelenleg évi 2,3 százalékkal szaporodik, 2000-re hat milliárdan leszünk. Ma a Föld lakóinak egyharmada keresztény, egyhatoda katolikus. Ez az arány a jövőben romlani fog: a harmadik világ országai kétszeresen szaporábbak, mint a keresztény népek.

Az Egyház **diaszpóra-szituáció** felé tart: mindenütt jelen van a világban, de mindenütt kisebbségben, szétszórta. Az egész világ missziós területté vált: intézmények és hagyományok összetartó ereje helyett az egyének személyes döntése és a személyes jellegű közösségek kapnak főszerepet. Ez a „minőségi egyház” hatásában túlnő a hívőkön: számbeli és hatalmi erőcsökkenése ellenére növelheti erkölcsi tekintélyét. Teljesítheti Krisztustól kapott küldetését: hogy „kicsiny nyáj” léte legyen „kiemelkedő jel a nemzetek között”. Erre mutat az a tény, hogy a pápák utazásai és tanítóhivatali megnyilatkozásai, egyik-másik püspöki kar állásfoglalásai széleskörű érdeklődést váltanak ki a társadalomban.

A válság jelei

A belső egyházi fejlődés több ponton túlhaladta a Zsinatot. A médiumok által népszerűsített körök kontesztálnak az egyházi fegyelem és a hagyományos tanítás ellen. Követelik az újracházasodottak és nemkatolikusok áldozását, a nők pappá szentelését, a szexuális bűnök enyhébb megítélését. A vasárnapi mise látogatottsága visszaesett, növekszik a vallási közömbösség. Sok pap és szerzetes elhagyta állását, illetve világszerte csökkent az egyházi hivatások száma: a klérus elöregedése növelni fogja a nemzedékek közti értetlenséget. A szellemi életben a fölvilágosodásra jellemző gondolatok ismétlődnek. A társadalmi bajok leküzdésére teológusok tömege hajlott a fõlszabadítás erőszakos (marxista) ideológiájára. A Katolikus Egyház Katechizmusát és a pápa erkölcsi témájú enciklikáit nem egyöntetű lelkesedés fogadta szerte az egyházban.

Szabadság és gyöngeség a magyar egyházban

A szocialista rendszer összeomlása után soha nem tapasztalt szabadság köszöntött a magyar katolikus egyházra. Saját törvényei szerint tölthetőek be az egyházi állások, 21 férfi és 54 női szerzetesközösség szabadon folytathatja 1950-ben megszakított életét. Egyházi iskolák alapíthatók, elsősorban a visszaigényelt régi épületeikben. Vallási egyesületek alakulhatnak, a különböző lelkiségi mozgalmak programokat szervezhetnek. Élvezzük a sajtószabadságot: folyóiratokat jelentetünk meg, és megszólalhatunk az elektronikus sajtóban. A diplomáciai kapcsolat helyreállt a Szentszékkal, részleges megállapodás született az egyházi intézmények állami támogatásáról és az ingatlanok visszaadásáról.

A vallásszabadság fényében fölszínre kerültek **gyöngeségeink**. A korábbi külső üldözés és az elvilágiasodás hatására nagyon megcsappant a hívek száma. A szegénység megakadályoz bennünket abban, hogy szándékunk szerint segítsünk környezetünk testi és lelki nyomorán. Gyöngék vagyunk szociológiai értelemben: nem rendelkezünk azzal a kohéziós erővel, amely hozzánk vonzaná és egyesítené a jószándékú, istenkereső embereket; sem azzal a hajtóerővel, amely elégedett örömmel töltene el az örök cél felé törekvő híveket. De gyöngék vagyunk erkölcsi értelemben is: egyházunk tagjai és vezetői elmaradnak a szentség hirdetett eszményétől.

A mustármag reménye

Krisztus Egyháza jelentéktelen kezdeteiből világtörténelmi tényező lett, de mindig a Szentlélek megfoghatatlan erejéből él, sohasem szervezetének időközben kifejlesztett hatalmából. Az Egyház számára mindig egyszerre van nagypéntek, húsvét és pünkösd (H. U. von Balthasar). A kereszt szükségképp jelen van az életében. Az igazi egyháztörténet a hit-remény-szeretet története a világban. Az egyháztörténelmen belül csak egyfajta előrelépés, haladás van: a szerkezettől a szellem felé, a halandó testtől a halhatatlan lélek felé, a földhözragadtságból az Isten szférája felé. Az Egyház jövőjét a szentek fogják alakítani: akik átszövik az ember világát természetfölöttiséggel.

Függelék: Kalazanci Szent József élete

A Piarista Rend alapítója a Pireneusok déli lejtőjén 523 méter magasan fekvő, só termeléséről nevezetes kis faluban: *Peralta de la Salban* született, valószínűleg 1557. szeptember elején. A községnek nevet adó „magas kő” megtekinthető a plébániatemplom falába beépítve. Az akkortájt mintegy 70 családi tűzhelyből álló Peralta lakói az aragón királyság alattvalóinak tudták magukat, noha katalán dialektust beszéltek.

Szentatyánk Pedro Calasanz és Maria Gastón házasságából nyolcadik, legkisebb gyermekként született (a szomszéd falu neve Calasanz). Mindkét szülő kisnemesi családból származott, ennek ellenére az apa kovácsmester volt. Jövedelmét növelte az, hogy képviselte a Castro-Peralta báróság ügyeit a faluban megbízottként (*bayle general*), de a család jóléte érdekében földműveléssel és olajfatermesztéssel is kellett foglalkoznia. A viszonylagos jómód jele, hogy öt lányukat illően kiházasították, és fizetni tudták Joseph fiúk tanulmányi költségeit is, akit a betűvetés megtanulása után a közeli Estadillába küldtek humanista iskolába.

A szenttéavatási eljárás során több olyan vallomást rögzítettek, amely a szülők gondos nevelésére és a gyermek József átlagon fölüli vallásosságára emlékezett. Egy iskolatársa szerint *el Santet*-nek, vagyis kis szentnek hívták, „mert minden nap úgy ment iskolába, hogy előtte imádkozott, amiért tanulótársai kigúnyolták”.

A latin grammatika elsajátítása után a család támogatta egyetemi tanulmányainak megkezdését is abban a reményben, hogy pap lesz. A 14 éves diák első egyetemi városa Lerida (korabeli nevén Leyda), ahol filozófiát és valószínűleg jogot tanult. A hallgatók a királyságok szerint szerveződtek: Józsefet az aragónok vezetőjüknek választották. 17 évesen a tonzúra föl vételével klerikus lett, de továbbra sem vett igénybe tanulmányaihoz egyházi javadalmat. Hivatása erős válságok olvasztótégelyében tisztult meg, miközben Valenciában, majd Alcalában teológiát tanult. Előbb egy rámenős asszony csábításából kellett kimenekülnie, majd életveszélyesen megbetegedett. Akkor szüzességi fogadalommal följánlotta a Szent Szűznek, hogy pappá lesz. Gyógyulása után visszatért Peraltába, és lemondott az örökségről, amelyet apja Pedro fivérének tragikus halála folytán fölkínált neki. Leridában befejezi teológiai tanulmányait, és pappá szentelteti magát 1583. december 17-én Sanahújában, az urgeli püspök palotájának kápolnájában.

1584 és 1591 között több püspöknek udvari embere, bizalmasa. Kényes egyházi ügyek megoldásában jeleskedik. De la Figuera püspököt elkíséri a montserrati bencés kolostor vizitációjára. Káptalani tisztségeket visel Seo de Urgel egyházmegyében, majd két évig hegyi falvakban plébános, miközben polgári joghatóságot is képvisel a banditáktól hemzseegő körzetben. Ezek a tevékenységek azonban nem elégítik ki ambícióit, ezért 34 éves korában leköszön hivatalairól, teológiai doktorátust szerez (valószínűleg Barcelonában), majd ajánlólevelekkel fölszerelve hajóra száll Róma felé, hogy ott igényeljen magának valami egyházi javadalmat. Az előállott üresedések betöltése tudniillik csak páros hónapokban történt helyben, páratlan hónapokban viszont a Pápát illette meg; így Rómában nagyobb eséllyel lehetett hozzájutni egy spanyol kanonokszághoz.

1592 februárjában érkezik Rómába, ahol összeköttetései révén Colonna bíboros palotájában kap szállást. Nem sejtik, hogy tíz évig lesz a bíboros vendége. Hiába kezd hozzá rögtön célja eléréséhez, hiába pereskedik éveken át kivívott jogainak érvényesítéséért, *Gioseppe Calasano* nem birkózik meg az egyházi bürokráciával, spanyolországi tervei füstbe mennek.

Módfelett elhúzódozó római tartózkodása alatt a Colonna-palotában rá rótt gyér kötelességek, a kúriai szorgoskodások az urgeli egyházmegye prokurátorának minőségében és a megpályázott kanonokságok körüli vesződések nem tölthették ki az életét. 1596-ban belépett a palota szomszédságában szerveződő *Szent Apostolok* testvéri társulásba, amely a szegények és

betegek látogatását, különösen a lecsúszott nemesek támogatását tűzte ki célul. Látogatásai során megismerkedik a nyers és fájdalmas római valósággal. Isten, aki hátat fordított neki a kanonokság dolgában, megmutatta arcát a szegényekében. Figyelmét különösen magukra vonták, szinte megigézték a képzetlen és neveletlen fiúgyerekek.

A nagy fölfedezések nem véletlenül születnek, hanem csak azok szívéből-elméjéből, akik kínlódomba keresik egy probléma megoldását. Ez a kényes spanyol pap is az élményszerű találkozás után tépelődni kezdett a nyomor leküzdésén. Azért kilátástalan a szegények helyzete, mert a tanulatlan gyermek szolgaságra van rendelve. A gyerekkortól függ az egész élet, így hát a szegény gyerekek is joga van az oktatásra-nevelésre. Ezt az alapvető emberi jogot ő látja meg először. A fölismerés az evangéliumi gyöngyszemhez hasonlóan betölti a lelkét. Praktikus ember lévén rájön, hogy a fölemelkedéshez nem elég a jámbor társulatok vasárnapi hitoktatása: iskola kell és nevelés. Ez teszi lehetővé, hogy a proletárgyerekek is szabad emberként illeszkedjenek be a társadalom életébe.

Előbb a meglévő „üzemeket” keresi föl. A Város gyéren fizetett tanítói azonban csak kevés ingyenes tanulót fogadnak, az előjáróságnak pedig nem volt fedezete arra, hogy nagyobb fizetést adjon nekik. A jezsuiták nem akartak foglalkozni elemi ismeretek oktatásával. De 1597 áprilisában a Trastevere egyik plébániáján, a Santa Dorotea templom sekrestyében rábukkant egy kis iskolára, amelyben a *Keresztény Tanítás* testvérület tagjai elég olcsón tanítottak. József atya beiratkozik a társulásba, és a plébános beleegyezésével össze meghirdeti az ingyenes oktatást a szegény fiúk számára. Bőven vásárol tollat, tintát, papírt, még könyveket is az új tanulónak. A fiúk pedig jönnek, hamarosan ki kell bérelni a szomszéd házat is. A szegények iskolája, Európa első ingyenes népiskolája a *scholae piae*, kegyes iskola nevet viseli majd, mert alapítvány híján könyörületre, segítségre szorul, alamizsnából tartható fönn. Az iskola atyja és mozgatója vitathatatlanul az egyre inkább rómaivá váló Padre Gioseppe. Működvelő szociális és hitoktató tevékenység közben rátalált „Isten szolgálatának végső módjára a gyermekek javának szolgálatában”, amit aztán egész életében nem hagy el.

Az iskolaszervezés mellett lelki kapcsolatai is elmélyülnek. A konventuális ferencesek (minoriták) után itt a Trastevere negyedben barátságot köt spanyol karmelitákkal, és egyre több jámbor társulásba iratkozik be. Szinte tobzódik az áhítatgyakorlatokban.

A növekvő érdeklődés miatt átköltözteti az iskolát a Tiberis bal partjára, és egyre nagyobb épületeket bérel a Város szívében. Lassan be kell látnia, hogy sem a Keresztény Tanítás testvérülete, sem más társulás nem vállalja az iskola gondját; neki maradnia kell, ha akarja a szegények iskolájának folytatását. 1601 végén elhagyja a Colonna-palotát, ezentúl az iskolaépületben fog lakni. Soha többé nem válik el fiaitól.

Önkéntes munkatársaival eleinte csak írást, olvasást és számolást tanított a hitoktatás mellett, majd – amint rohamosan nőtt a tanulók száma – az iskolát középfokú osztályokkal is kiegészítette (a latin nyelv és a matematika oktatására). Nemcsak vallásos nevelést adott, hanem főként arra törekedett, hogy a szegény fiúk a gyakorlati életben használható ismeretekre tegyenek szert, és mint a társadalom hasznavehető tagjai el ne kallódjának. *Pietas et litterae* lesz az új iskola jelszava: vallás és műveltség, hit és tudomány egysége. A tantestület magvát a Kegyes Iskola világi kongregációja alkotta 8 taggal.

Az új kezdeményezés nem kerül el a pápa figyelmét, VIII. Kelemen magára vállalja az iskolaépület bérleti díját (200 scudo), és engedélyezi az alamizsnagyűjtést házaknál. Az igazgató prefektus azonban hat hónap tétlenségre kényszerül, amikor az iskolai harang igazgatása közben lezuhant a magasból, és comb- és bordatörést szenvedett. A tanítók folytonos hitszegése zavarja az iskola folytonosságát. Segélykérő imáira válaszul jelentkezik egy 90 éves aggastyán, Gasparo Dragonetti, aki már 40 éve tanított latint, és minden emberi előrelátást megcáfolva hatékony segítségül szolgált, mert 115 évet élt, megőrizve irigylendő fizikai képességeit.

Csatlakozik a Kegyes Iskola kongregációjához egy gazdag milánói pap, Glicerio Landriani is, akinek jótállásával 1612-ben megvásárolják a Torres-palotát a Szent Pantaleon templom mellett. A tízezer scudo árat teljesen alamizsnából fizetik. Nemsokára megkapják a templomot is örökös használatra. Megvan tehát a végleges és saját iskolaépület, amely – bármily hihetetlen ma – 1200 fiút is befogadott.

Marad a tanítók állhatatlanságának problémája. 1604-12-ig 73 munkatársból 54 elhagyta az iskolát. Hogy ilyen szegényes körülmények között a tanítók ne hagyjanak föl hivatásukkal, Istennek szentelt, szerzetesi fogadalommal kötött személyeknek kell lenniük: a Kegyes Iskolát szerzetes kongregációra kell bízni. József atya kapcsolatba lép a szentéletű Giovanni Leonardi által alapított ún. luccai kongregációval, amely eddig nem kapott engedélyt az ünnepélyes fogadalom letételére, és ezért alig számlált 40-50 főt. A pápai elismerés reményében egy csoportjuk Pietro Casani vezetésével vállalta az iskola fönntartását: az egyesülés nyomán 1614. január 14-én létrejött belőlük a *Congregatio Matris Dei* (Isten Anyjának kongregációja).

Az iskola prefektusának döntenie kell: marad-e továbbra is világi papként az iskolában, vagy pedig szerzetessé lesz, miként az iskola irányítói. Kitűnő szerzetes barátai ráhangolták már a választásra. Most ellátogat Assisibe, ahol megjelenik neki Szent Ferenc, és eljegyzi három hajadonnal, akik az engedelmesség, tisztaság és szegénység három fogadalmát jelképezik. A szegénység számára a továbbiakban nem az iskola keserves adottsága, hanem teljes szigorában megvalósítandó erény (*summa paupertas*).

Mivel azonban a luccai kongregáció lelkesedése lankadt az iskolában, és káptalanjuk végül is nem volt hajlandó fő küldetésükként vállalni a tanítást, József atya eljut a saját szerzetesközösség alapításának eszméjéhez. Megszervezi a válást. Sikerül maradásra bírnia a kongregáció néhány tagját, és velük megvalósítja álmát 1617. március 6-án V. Pál pápa *Ad ea per quae* kezdetű iratával megszületik az Egyházban a *Congregatio Paulina*, az Istenanya szegényeinek Kegyes Iskolák című – a pápa iránti tiszteletből – Pálos Kongregációja. Március 25-én *Gioseppe della Madre di Dio* magára ölti a szerzetes ruhát első 14 társával (1 pap: Pietro Casani, 6 klerikus és 7 testvér).

Hivatás akadt bőven. Négy év alatt 153-an léptek be a noviciátusba, és bár 66 távozott és 22 meghalt (!), a rendházak száma Róma környékén 11-re növekedett. Az Alapító 1621 februárjára elkészíti a szerzet alkotmányát (*Constitutiones*), és kéri a Szentszéktől az *ordo* minősítést. Az ügyet vizsgáló Tonti bíborosnak szenvedélyes hangvételű emlékiratban fejt ki alapító eszméjét. A piarista tanár szolgálatát ilyen felsőfokú jelzőkkel jellemzi: a legméltóbb, legnemesebb, legérdemesebb, legjótékonyabb, leghasznosabb, legszükségesebb, legtermészetesebb, legértelmesebb, legdicsőségesebb. A kardinális kedvező véleményezése nyomán XV. Gergely pápa 1621. november 28-án rendnek nyilvánítja a Kegyes Iskolák szerzeteseit (röviden: *Ordo Scholarum Piarum*). A következő év január 31-én a Szentszék jóváhagyja a Konstitúciót, és kinevezi *praepositus generalis*-nak 9 évre József atyát, aki négy társával leteszi az ünnepélyes fogadalmat. A szerzet tagjai negyedik fogadalommal vállalják a különleges gondoskodást a gyermekek neveléséről. Az iskola címerében Mária neve jelzi, hogy az Alapító az Istenanya oltalmába ajánlotta közösségét és működését.

A jogi megalapozás és rendezés után folytatódik a terjeszkedés. Az 1625-ös jubileumi szentév folyamán sok zarándok fölfigyelt a jól nevelt diákseregére. Személyes látogatások és szakadatlan levelezés töltik be a szent öreg utolsó évtizedeit, mialatt nemcsak a pápai államban szaporodnak gomba módra az intézetek, hanem Itália spanyol uralom alatt álló területeiről, Szicíliáról és Szardíniáról, sőt a Habsburg-birodalomból is érkeznek megkeresések. Dietrichstein herceg, bíborospüspök kívánságára 1631-ben piaristák érkeznek Nikolsburgba. Ez a város lesz a lengyel és a magyar alapítás kiindulópontja is. Még az Alapító életében (1642) kollégium nyílt az észak-magyarországi Podolinban, amely akkor lengyel kormányzat alatt állt. Csak a velencei és a spanyol alapítások sikertelenek.

Kalazancius rendelkezései és levelei tükrözik jellemét és szándékait. Fáradhatatlanul hirdeti alapeszméjét, amelyet nem enged elhomályosítani: menteni kell a gyermeket az ember megmentésére, Isten fényével és a világ fényével. Rendületlenül bíz a jó nevelés sikerességében: zseni kortól kell az embert átítani a kinyilatkoztatás és a tudomány igazságaival, s akkor „nem vesz el a jó illat, ahogy a korsó sem veszíti el illatát, ha óbor állt benne”. Olyan nevelő-tanuló közösséget hoz létre, ahol nem érvényesülnek a társadalmi kasztok: főként a szegényekről gondoskodik, de nem zárja ki a nemeseket; keresztény nevelést ad, de járhatnak iskolájába zsidók is.

Az első ingyenes népiskola megalapítója nem mondott le arról a szabadságról, hogy a rendi intézetekben 9 év alatt a humán tudományok teljes ciklusát is tanítsák, lehetővé téve az egyetemre jutást. Fontos szerepet szánt a matematikának és a népnyelvnek, míg a jezsuita iskolákban kizárólag latinul tanultak. Az oktatásban három antibarokk tulajdonságot szorgalmaz: rövidség, egyszerűség és világosság. A lényegre kell törekedni, hiszen a szegények nem vesztegethetik az időt, hamarosan megélhetésről kell gondoskodniuk. Az ellenreformációt meggyőzőessé szolgálja, az igazi vallásszabadságot vallja egy fanatikus korban. Az erkölcsi nevelésben a megelőzést hirdeti: az imának és a szentségeknek nagyobb hatása van a bűn elleni küzdelemben, mint a verésnek.

A piarista iskolák új, ízig-vérig olasz értelmiséget neveltek az akkori, erőteljesen spanyol befolyás alatt álló itáliai nemesség mellé. Ez fölkeltette a politikusok gyanakvását. A kiváltságos réteg észbe kap: meginoghat a társadalom, ha kötőanyaga, a szolgai rend fölbomlik. Márpedig ha latinul tanul a szegény gyerek, képessé válik a hivatalviselésre.

Kalazancius baráti viszonyban volt nemcsak olyan szent emberekkel, mint Filippo Neri, Giovanni Leonardi, Camillo de Lellis, de több hétig vendégül látta a frascati rendházban az inkvizíció nápolyi börtönéből szabadult Tommaso Campanellát, sőt rendi növendékeket küld hozzá filozófia tanulására. (Campanella majd egy védőiratot ír a piaristák érdekében *Liber apologeticus* címmel). Firenzei rendtársait pedig az új természettudományos módszer sokaktól gyanakvással figyelt mesteréhez, Galileihez irányítja. A házfőnöknek ezt az utasítást adja: „Ha Galilei úr azt kérné, hogy Kelemen atya néha éjszaka is mellette maradjon, engedje meg neki. Adja a jó Isten, hogy minél többet tanulhasson tőle”. A római inkvizícióhoz befutó jelentések majd Galilei odaadó híveiként vádolják a firenzei piaristákat.

Az 1637-es káptalan súlyos gondokat tár föl. Elhúzódó problémát okozott a rétegződés gabalyodása. A legtöbb rendhez hasonlóan a szerzetesek két osztályt alkotnak. Az emberi és isteni igazságok folyamatos oktatása, a hittől megvilágított nevelés a paptanárok dolga, akik egész lényükkel hirdetik az evangéliumot, hit és tudomány összeegyeztethetőségét. A laikus testvérekre marad a házimunka. A piaristák megoszlása ekkor: 124 pap, 159 dolgozó testvér, 79 klerikus és 70 novícius. A gyors terjeszkedés miatt azonban a dolgozó testvérek közül sokan bekapcsolódtak a tanításba, s mint *clerici operarii* igényelték a klerikális jelvényeket (tonzúra, birétum), sőt követelték pappá szentelésüket. Ez a törekvés – az 1637-es és 1641-es káptalani jegyzőkönyvek tanúsága szerint – sok békétlenséget okozott a közösségi életben.

Jelentkeznek más gondok is. A sürgetően kért új alapítások miatt fogyatékos a hivatások megválogatása. Nem valósul meg az Alapító szándéka a tanárképzésben: nem szánhatnak elégséges időt a jövőbeni nevelők számára megfelelő tanulmányi központban. Hatalmasok kívánságára iskolán kívüli célokra is rendtagot kell küldeni. A szerzetesek hihetetlen szegénysége is sokakban keserűséget vált ki. Egyre többen panaszkodnak az 1632-ben élete végéig kinevezett generális tekintélyi vezetésére is, aki túlságosan saját művének tekinti a rendet.

A 40-es években egymást érik a megalázó vizitációk és a bíborosi bizottságok vizsgálatai. A pápa nevében eljáró Szent Officium hitelt ad a jelentéseket küldözgető P. Mario Sozzinak. A köztisztletben álló rendfőnököt és asszisztenseit 1642. augusztus 7-én fényes nappal az inkvizíció elé hurcolják. A személyével kapcsolatos vádak tisztázása után néhány óra múlva

elengedik ugyan, de a hatalmat át kell engednie Sozzinak, majd annak halála után P. Stefano Cherubininek.

P. Pietrasanta SJ rosszindulatú vizitációja és számos bizottsági ülés után 1646 tavaszán X. Ince lefokozta a rendet fogadalom nélküli kongregációvá, megtiltotta a tagfölvételt, engedélyt adott a szerzeteseknek a távozásra, és megszüntette az egykori *minister generalis* joghatóságát. A rend ekkor 6 tartományt, 37 házat és mintegy 500 szerzetest számlált. József atya példamutató nyugalommal fogadja életművének tönkretételét: „Az Úr adta, az Úr elvette. Amint az Úrnak tetszett, úgy is tett. Áldott legyen az ő neve.” Az utókor méltán nevezi keresztény Jóbnak.

Tudomásul vette a pápa intézkedését, de kitart a reményben. Arra biztatja rendtársait, hogy maradjanak együtt, mert „szerzetünk az Úr kegyelméből élni fog”. Ő maga nem élhette meg rendjének rehabilitálását. 1648 nyarán egy lábsérülés után ágynak dőlt, és augusztus 25-én meghalt. Nagy részvéttel temették el a Szent Pantaleon templomban, a rend római anyaháza mellett. Nyelve és szíve épen megmaradt; szobáját és használati tárgyait máig változatlanul megőrizték.

A következő pápa, VII. Sándor 1656-ban egyszerű fogadalmas kongregációvá, IX. Kelemen 1669-ben ismét ünnepélyes fogadalmas renddé tette szerzetét.

A kanonizációs eljárás halálát követően azonnal megkezdődött. 1748-ban boldoggá, 1767-ben szentté avatták. 1948-ban XII. Pius pápa az összes keresztény népiskolák pártfogójává nyilvánította.

Időrendi áttekintés

Izrael története

Kb. –XIX. sz.	Ósatyák
XVIII–XIII. sz.	Héberrek Egyiptomban
Kb. 1280	Kivonulás Egyiptomból
Kb. 1250–1200	Honfoglalás
Kb. 1200–1030	Bírák kora
1030–1010?	Saul
1010–930?	Dávid és Salamon
930?	Az ország kettészakadása
722/1	Szamária eleste
640–609	Jósija uralkodása
587	Jeruzsálem eleste
538	KRS rendeletei
525–515	A templom újjáépítése
445–	Nehemia helytartósága
333	Nagy Sándor hódítása
304–200	Ptolemaidák alatt
200–166	Szeleukida uralom alatt
166	Júda Makkabi lázadása
142	Győzelem és függetlenség
63	Pompeius hadjárata
37–4	Heródes királysága

Az Egyház története

30	Jézus kereszthalála
48/49	Az apostolok jeruzsálemi zsinata
64	Róma égése, Nero keresztényüldözése, Péter és Pál halála
66–70	A zsidók háborúja a rómaiak ellen
95	Domitianus keresztényüldözése
111–113	Plinius és Trajanus császár levélváltása
115	Antiochiai Szent Ignác vértanúsága Rómában
177	Keresztényüldözés Lugdunumban (Lyon)
250/1	Decius általános keresztényüldözése
257/8	Valerianus keresztényüldözése, Cyprianus vértanúsága
303	Diocletianus üldözésének kezdete
306–337	Nagy Konstantin uralkodása
311	Galerius türelmi rendelete
313	Milánói türelmi rendelet
325	Nikaiai (1. egyetemes) zsinat
361/3	Julianus Apostata, az utolsó római császár
381	Konstantinápolyi (2. egyetemes) zsinat
379–395	Nagy Theodosziosz uralma
410	Alarik Rómában
418	Pelagius elítélése egy karthágói zsinaton

430	Augustinus halála
431	Efezusi (3. egyetemes) zsinat
440–461	I. Leó pápasága
451	Chalkédóni (4. egyetemes) zsinat
476	A nyugat–római birodalom vége
493–553	Keleti–gótok Itáliában
498	Klodvig megkeresztelkedése
553	II. konstantinápolyi (5. egyetemes) zsinat
590–604	I. Gergely pápasága
596	Az angol–szászok megtérítése
632	Mohamed halála
638	Jeruzsálemet meghódítják az arabok
680/1	III. konstantinápolyi (6. egyetemes) zsinat
711	Arabok Hispániában
726–843	Képvita
754	Pipint fölkeni II. István pápa
781	Az Egyházi Állam születése
787	II. nikaiai (7. egyetemes) zsinat
800	Nagy Károly császárrá koronázása
863	A szlávok misszionálása Cirill és Metód által
867	Szakadás Róma és Konstantinápoly között (Phótiosz miatt)
869	IV. konstantinápolyi (8. egyetemes) zsinat
909	A clunyi kolostor alapítása
962	Nagy Ottó császárrá koronázása
1000	Az esztergomi érsekség alapítása
1054	Szakadás a görög és a latin egyház között
1059	Pápaválasztási dekrétum
1073–85	VII. Gergely pápasága
1077	Canossa
1095	Clermont-i zsinat
1096–99	1. kereszteshadjárat
1122	Wormsi konkordátum
1123	I. lateráni (9. egyetemes) zsinat
1139	II. lateráni (10. egyetemes) zsinat
1147-től	2. kereszteshadjárat
1159–81	III. Sándor pápasága
1179	III. lateráni (11. egyetemes) zsinat
1189-től	3. kereszteshadjárat
1198–1216	III. Ince pápasága
1202-től	4. kereszteshadjárat
1215	IV. lateráni (12. egyetemes) zsinat
1228-tól	5. kereszteshadjárat
1245	I. lyoni (13. egyetemes) zsinat
1274	II. lyoni (14. egyetemes) zsinat
1294–1303	VIII. Bonifác pápasága
1300	Az első szentév
1302	Unam sanctam bulla
1309-től	A pápák Avignonban
1311/12	Vienne-i (15. egyetemes) zsinat
1377	A pápa visszatérése Rómába

1378-tól	Nyugati szkizma
1409	Pisai zsinat
1414–18	Konstanzi (16. egyetemes) zsinat
1431–48	Bázel–Ferrara–Firenze-i (17. egyetemes) zsinat
1439	Unió a görögökkel
1453	Konstantinápoly elfoglalása
1512–17	V. lateráni (18. egyetemes) zsinat
1516	Konkordátum Franciaországgal
1517	Luther téziseinek kihirdetése
1521	Luther kiközösítése, wormsí ediktum
1530	Confessio Augustana, Confutatio
1534	Az angol egyház elszakadása Rómától
1540	A jezsuita rend megerősítése
1545–63	Trentói (19. egyetemes) zsinat
1555	Augsburgi vallásbéke
1598	Nantes-i ediktum
1682	Gallikán cikkelyek
1713	A janzenizmus elítélése
1773	A jezsuita rend eltörlése
1801	Konkordátum Napóleonnal
1803	Német szekularizáció
1814/5	Bécsi Kongresszus
1864	Syllabus
1869–70	I. vatikáni (20. egyetemes) zsinat
1870	Az Egyházi Állam elfoglalása
1891	Rerum novarum
1905	Egyház és állam szétválasztása Franciaországban
1917	Codex Juris Canonici
1929	Lateráni szerződés
1933	Német Birodalmi konkordátum
1962–65	II. vatikáni (21. egyetemes) zsinat
1983	Új Codex Juris Canonici
1993	A Katolikus Egyház Katechizmusa

A legújabb kor pápái

1846–1878	IX. Pius (<i>Giovanni M. Mastai-Ferretti</i>)
1878–1903	XIII. Leó (<i>Gioacchino Pecci</i>)
1903–1914	X. Pius (<i>Giuseppe Sarto</i>)
1914–1922	XV. Benedek (<i>Giacomo della Chiesa</i>)
1922–1939	XI. Pius (<i>Achille Ratti</i>)
1939–1958	XII. Pius (<i>Eugenio Pacelli</i>)
1958–1963	XXIII. János (<i>Angelo G. Roncalli</i>)
1963–1978	VI. Pál (<i>Giovanni B. Montini</i>)
1978	I. János Pál (<i>Albino Luciani</i>)
1978–	II. János Pál (<i>Karol Wojtyła</i>)